НА ФУТБОЛЬНИХ МЕРИДІАНАХ

Юрій Войнов

SHOUT
SHARE
IT

Annotation

Хто з любителів футбола не знає заслуженого майстра спорту Юрія Войнова! Він зарекомендував себе як футболіст екстра-класу в численних змаганнях всесоюзного і міжнародного масштабу. Тому, природно, великий інтерес являє собою його книга «На футбольних меридіанах», створена у співдружності з журналістом М. Михайловим. Знайомлячись з цією книгою, любителі футбола разом з автором побувають у Народному Китаї, Південній Америці, Африці, Швеції, Індії, *Франції, ближче взнають гравців збірної СРСР, «зазирнуть» у творчі лабораторії кращих команд світу, зрозуміють, що привело динамівців Києва до їх тріумфу в 1961 році.*

- На футбольних меридіанах
  -
  - 1
  - 2
  - 3
  - 4
  - 5
  - 6
  - 7
  - 8
  - 9
  - 10
  - 11
  - 12
  - 13
  - 14
  - 15
  - 16
  - 17
  - 18
  - 19
  - 20
  - 21
  - 22
  - 23

На футбольних меридіанах

Записки спортсмена

Хто з любителів футбола не знає заслуженого майстра спорту Юрія Войнова! Він зарекомендував себе як футболіст екстра-класу в численних змаганнях всесоюзного і міжнародного масштабу. Тому, природно, великий інтерес являє собою його книга «На футбольних меридіанах», створена у співдружності з журналістом М. Михайловим. Знайомлячись з цією книгою, любителі футбола разом з автором побувають у Народному Китаї, Південній Америці, Африці, Швеції, Індії, *Франції, ближче взнають гравців збірної СРСР, «зазирнуть» у творчі лабораторії кращих команд світу, зрозуміють, що привело динамівців Києва до їх тріумфу в 1961 році.*

Друге видання книги Ю. Войнова доповнено новими розділами, що відтворюють хід чемпіонату, в якому кияни вперше в історії радянського футбола завоювали золоті медалі чемпіонів країни, а також змальовують їхні міжнародні зустрічі в Італії та Англії.

Видавництво «Молодь» сподівається, що книга Ю. Войнова сподобається любителям футбола, стане в пригоді молодим спортсменам.

Відгуки на цю книжку просимо надсилати на адресу: Київ, Пушкінська, 28. Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», масовий відділ.

Літературний запис М. МИХАЙЛОВА.

1

Одного разу, повертаючись додому, я зустрів у парадному листоношу. Ми були знайомі не перший рік і, вітаючись, обмінялися міцним рукостисканням.

– Газети вже у вашій скриньці.

– Дякую.

Хлопець завжди поспішав, але на цей раз чомусь затримався, його очі хитрувато посміхались.

– Щось трапилось?

Він підморгнув.

– На вас чекає сюрприз. Уважно перегляньте польського «Спортовця». Вітаю від усього серця.

Від усього серця… Польський «Спортовець»… Я був заінтригований.

І ось журнал у мене в руках. На розвороті одинадцять фотографій футболістів різних країн. Серед них упізнаю себе. Виявляється, закордонні журналісти та спортивні оглядачі склали збірну Європи з футбола. Звичайно, символічна збірна. Вона ніколи не існувала і навряд чи існуватиме. Але знавці з футбола проголосували саме за такий склад збірної, якби вона мала бути організована, і, зрозуміло, мені було приємно побачити своє прізвище серед найсильніших футболістів нашого континенту.

Цього вечора я поринув у спогади. Не знаю, що саме розворушило їх: анкета польського журналу чи ніжна музика Глазунова, що линула з радіоприймача, але якось несподівано для себе я опинився в тісному колі милих моєму серцю, далеких образів юності. І так само несподівано народилось бажання розповісти молоді про своє спортивне життя. Мені здалося, що їй, можливо, буде корисно знати, як звичайний заводський хлопчик пройшов шлях від цехової команди до збірної країни і навіть до збірної (хай і символічної) Європи. Подумав, що варто також розповісти про те, що я бачив під час своїх численних подорожей з м’ячем по світу. Так виник задум написати цю книжку.

2

Народився я 1931 року в місті Калінінграді, Московської області, на п'ять років пізніше від свого брата Володимира, який нині працює конструктором на столичному заводі малолітражних автомобілів. Моє дитинство було нелегким. Дуже рано довелося зазнати мені великого горя, яке назавжди залишило в душі глибокий слід: мій батько, Микола Сергійович Войнов, старий кадровий робітник, у 1942 році загинув на полі бою.

Моя мати, Поліна Опанасівна, влаштувалася на підприємство, де раніше працював батько, і незабаром стала контролером ВТК. Їй було нелегко одній ростити двох синів, годувати, одягати і вчити їх. І я ще хлопчиком мріяв оволодіти якоюсь професією і зняти з плечей матері хоч частку того тягаря, який вона несла на собі. Не раз я уявляв собі той день, коли прийду на знайоме підприємство, де стільки років працював батько, стану на його місце. Це було б так чудово!..

І от після закінчення семирічки я поступив у ремісниче училище. Але на той час у моєму житті виникла ще одна мрія – навчитися добре грати в футбол.

Вперше я познайомився з цією грою в піонерському таборі в 1943 році. Тоді вона ще не полонила мене. Наші хлопці більше захоплювалися хокеєм, який є одним з найпопулярніших видів спорту в Калінінграді. Але чомусь саме футбол захоплював мене дедалі більше, і незабаром я став одним з постійних гравців вуличної «команди».

Ми складали гроші, які батьки давали на сніданки, і купували собі хоч і погані, але справжні м'ячі; тренуватись ходили на околиці міста; боялися, що старші хлопці відберуть у нас ці м'ячі. Такі випадки вже були, і ми не хотіли рискувати.

Грали ми у важких «умовах» – у лісі, в полі. Але, мабуть, саме такий «нефутбольний» грунт допоміг нам швидше оволодіти азами техніки. І коли в ремісничому училищі я познайомився з тренером Миколою Івановичем Червяковим, який сам у минулому виступав на першості республіки за калінінградську команду, той одразу сказав мені:

– В тебе, Юрко, непогано виходить. Якщо серйозно тренуватимешся, можливо, станеш справжнім футболістом.

Звичайно, бутсів у нас не було. Тоді мої черевики завжди мали такий вигляд, що мати тільки за голову хапалась. Одного разу, коли я захекавшись прибіг додому, вона глянула на обідрані носи й відірвані підошви моїх недавно куплених черевиків і мовчки заплакала. Затремтіли губи і в мене. Згадавши, що вдома

на рахунку кожний карбованець, я з особливою гостротою відчув усю глибину своєї провини і відважився на те, що мені здавалося справжнім героїзмом:

– Не плачте, мамо! Даю вам слово, що більше ніколи не гратиму в футбол. До самої смерті!..

У дитинстві кожна щира обіцянка здається непорушною. Сам віриш: нема в світі такої сили, яка б примусила тебе відмовитись від свого слова. Але хто ж не знає, що, пам'ять і воля в дитинстві помітно відстають од благородних душевних поривань. То чи слід дивуватись, що вже через кілька днів я знову гасав по полю старого, покинутого стадіону, де звичайно відбувались «криваві» поєдинки кращих вуличних команд. Ні, я не кривив душею, коли давав матері слово. Та футбол – це футбол, і тут уже нічого не вдієш. Та хоч я міг тоді ганяти (і таки ганяв) м'яча цілими днями, зрозуміло, що до початку мого справжнього спортивного шляху було ще далеко. У 1949 році здійснилась моя перша мрія: закінчивши училище, я з свідоцтвом слюсаря четвертого розряду почав працювати. Через місяць я приніс додому свою першу зарплату. Це був найщасливіший день у моєму житті. Мені здавалося, що тепер мати може негайно покинути роботу і нарешті перепочити. Я навіть уявив себе главою сім'ї, вирішив, що своїми грішми допоможу братові закінчити інститут. Але мати розсудила інакше. Ми поїхали до Москви і купили мені костюм.

А ще через деякий час на вулицях Калінінграда можна було побачити добре вдягненого юнака, який усією своєю поведінкою підкреслював, що він уже цілком дорослa, заможна і самостійна людина. Та ось цей поважний молодий робітник помітив, що на одному з майданчиків хлопчаки грають у футбол, і в ту ж мить, забувши про все на світі, з ходу кинувся в бій. Минуло кілька хвилин, і він з жахом почув, що його новенький костюм цілком недвозначно тріщить.

До пізньої ночі юнак разом з своїм другом Миколою Козловим зашивав одяг, щоб мати нічого не помітила. Але вона все ж гірко зітхнула:

– Ох, Юрку, і коли ти станеш дорослим?

Ніби дорослі не люблять футбол!

Колектив фізкультури нашого підприємства був схожий на колективи всіх великих радянських підприємств. Ми мали свою спортивну базу, на якій розгорнули роботу численні секції. З нашого колективу вийшло чимало хороших хокеїстів, борців, футболістів, гімнастів, баскетболістів. Але найпопулярнішою секцією була футбольна. Кожний цех мав свою команду, і футбольні турніри на першість підприємства завжди проходили в цікавій і напруженій боротьбі, за якою стежила вся наша

громадськість. Тоді я ще й не здогадувався, як далеко заведе мене футбольний шлях, розпочатий у цеховій команді.

Якось, після чергової гри на першість підприємства, до мене підійшов тренер команди Микола Олексійович Гуляєв і сказав:

– Приходь на наші тренування.

Тільки тепер, коли моїм керівником став досвідчений спортивний спеціаліст, я нарешті зрозумів, що таке справжній футбол. Ледве встигнувши відпочити після зміни, я поспішав на стадіон. Там я робив те, що мені здавалося просто безглуздим: бігав, стрибав, виконував важкі і малоцікаві вправи. І коли нарешті мені дозволяли торкнутись м'яча, я вже не мав сили побігати з ним так, як бігав колись, серед гравців вуличної команди.

– Навіщо все це? – запитував я тренера.

– Пізніше зрозумієш. А поки що виконуй все, що від тебе вимагають, інакше ніколи не станеш справжнім спортсменом. Запам'ятай на все життя: спорт не терпить легкодухих. Працюй до сьомого поту і лише при цій умові збереш рясний врожай.

І я працював. Так працював, що, повертаючись додому, просто падав на ліжко від втоми. Футбол тоді не давав мені тієї насолоди, на яку я розраховував. Він навіть починав лякати мене. Були такі дні, коли я казав собі: «Кину все до біса, не можу, не хочу так жити». Казав і… знову біг на стадіон, щоб увечері знову знесилено впасти на ліжко. Боже мій, що то була за скажена робота! Єдиною розрадою були книжки, які я прочитував пачками.

Так минуло два роки. І тоді до мене прийшла нова велика радість: я був запрошений до ленінградської команди «Зеніт», що виступала в класі «А».

Відмовитись од такого запрошення я, звичайно, не міг. Але виникла нова тривожна думка: а як же завод, як моя професія? Мій тренер, мій добрий Микола Олексійович, який радів не менше за мене, з приводу цього зауважив:

– Звичайно, на заводі тобі тепер важко буде працювати. Але спеціальність слюсаря залишиться при тобі назавжди. А, граючи за «Зеніт», ти можеш учитись і здобути нову, другу спеціальність – стати викладачем фізвиховання з вищою освітою, можеш і тренером стати. Проблема не в цьому.

– А в чому ж?

– Знаєш, Юрко, відверто кажучи, боюсь я за тебе.

І він заговорив зі мною так, як, мабуть, говорив би батько: м'яко, терпляче, занепокоєно. Ні, він не думав, що велике фізичне навантаження, характерне для ігор команд класу «А», захопить мене зненацька. Не думав він також, що мені не вистачить

працьовитості й впертості. Але мій тренер вважав, що технічно я ще не досить підготовлений до такого різкого стрибка вперед і може статися, що на самому старті виступів серед майстрів я переживу велике розчарування і воно боляче поранить юнацьку душу. І якщо таке трапиться, я «зламаюсь» уже на все життя і ніколи з мене не вийде хорошого гравця.

– Запрошення дуже почесне, – умовляв він, – але давай, Юрко, почекаємо ще рік.

Та я всіма своїми думками уже був у Ленінграді і тому заперечливо похитав головою. Ех, дарма ми в молодості не слухаємо дорослих! Коли б я знав (або хоч здогадувався), який правий Гуляєв, як далеко він бачить, обов'язково послухався б його і не пережив би того, що випало потім на мою долю. Але тоді я був переконаний, що Гуляєв просто недооцінює мене і рішуче сказав:

– Ні, поїду.

Тренер помовчав, потім зітхнув:

– Як хочеш. Може, ти маєш рацію. Зрештою, не я, так інші тренери допоможуть тобі стати на ноги. Але запам'ятай: якщо буде важко, не соромся, повертайся на завод, у свою рідну команду. Приймемо тебе з радістю. Не соромся! Ми даємо тобі путівку в великий футбол, ми ж тобі і допоможемо в скрутну хвилину!.. А тепер – лети, голубе!..

3

1951 рік. Я в складі «Зеніта». Виходжу на тренування разом з уславленими футболістами Марютіним, Івановим, Комаровим, Левіним-Коганом, Смирновим та іншими. Аж не віриться, що потрапив у таку компанію. Я – наймолодший у команді. Проте всі ставляться до мене з повагою, ніби я вже не перший рік виступаю за майстрів провідної групи команд. На душі і радісно і тривожно. Для мене ясно, що в основний склад команди можна увійти лише замінивши когось з ветеранів. Кого ж судилося мені «вивести» з гри, як саме це станеться, як я буду дивитись в очі людині, котра тільки тим і винна переді мною, що старша за мене і їй уже час на відпочинок? Не я один живу радощами великого футбола. І от я буду змушений в когось їх відібрати. В кого? Хто віч?..

Непомітно надійшов день від'їзду на південь, де мав проходити наш учбово-тренувальний збір. Настав час і перших контрольних ігор. І тільки тепер я дізнався, що маю замінити півзахисника Левіна-Когана, якого знає вся країна. Я багато чув про нього, звик до думки, що це прекрасний гравець, і мені здавалося, що він діє на полі бездоганно. І ось я маю…

Мені чомусь захотілося вибачитись перед ним, і одного разу я навіть звернувся до нього з такими словами:

– Борисе Яковичу, прошу вас, не подумайте…

Він догадався, що я хотів сказати і, засміявшись, поплескав по плечу:

– Ну, що ти, Юрко! Діалектика життя має свої закони. Не думай про це, забудь.

І я покірно замовк.

Минали дні тренувань. Левін-Коган тепер усе частіше сидів на лаві запасних, а я грав на його місці. Бачив, що він пильно стежить за мною, немов вивчаючи кожний мій рух, кожний крок. Що думав старий майстер про себе, яку оцінку давав мені? Я не знав цього. Але знав інше: висловлюючись мовою шахістів, мій перший дебютний хід буде останнім ходом його ендшпіля. І від цього на душі ставало сумно. Не думав я раніше, що мені доведеться увійти в команду такою дорогою ціною.

Якось після чергової контрольної гри він підійшов до мене і сказав:

– Ходімо, хлопче, погуляємо.

Я знову розхвилювався. Ми прийшли з ним до моря. Вода м'яко хлюпотіла біля наших ніг, ведучи свою замріяну, нескінченну розмову. Далеко-далеко, над самим обрієм, повільно згасали теплі рожеві барви дня. Сонячний диск неквапно сповзав

у воду, і вона синіла, темнішала буквально на очах. То була така хвилина, коли не хочеться ні про що говорити, віддаючись до кінця величній тиші, яку порушує тільки сонне шепотіння втомленої хвилі.

Але говорити треба було, і я чекав, що скаже Борис Якович. Він поклав мені руку на плече.

– Сядьмо. – Ми опустилися на теплу гальку. – Скажу тобі прямо, мій юний друже, що я з задоволенням передаю тобі своє місце. Я знаю, про що ти думав усі ці дні. Дарма хвилювався. Ми не такі люди, щоб заздрити один одному і не розуміти, чого вимагає від нас життя. Так нас виховували тридцять чотири роки.

– Але ж ви ще самі… – спробував я заперечити. Та він перервав мене:

– Ніяких «але». Все правильно. Тепер я переконався, що мені більше нема чого робити в команді. Перейду на тренерську роботу. Щоправда, ліва нога в тебе ще слабувата, та й сил треба мати більше. Проте все це наживне. А щоб ти якнайшвидше увійшов у найкращу форму, я і хочу тобі запропонувати спеціальні вправи. Давай разом, після загальних тренувань, попрацюємо з м'ячем на піску. Це важко, але користі дає багато. Якщо бажаєш, то будь ласка. Я до твоїх послуг.

Того вечора на березі Чорного моря я подумав, що Левін-Коган говорить саме так, як слід говорити кожній людині, яка «віджила» своє, і повірив, що, крім радості за мене, він справді нічого не відчуває. Якою ж все-таки егоїстичною і короткозорою буває юність, коли їй щастить!

Лише через деякий час я в повній мірі зрозумів, що саме робить Борис Якович: адже роботою зі мною він сам прискорює свою відставку. І одного разу я сказав йому:

– Знаєте, після тренера Гуляєва ви друга людина, в голосі якої я чую батьківські нотки. Я на все життя збережу до вас почуття глибокої вдячності.

– Не поспішай, Юрко, з висновками, – засміявся він. – Ти ще багато таких зустрінеш на своєму шляху.

Для мене настали особливо важкі дні. З дозволу тренера Г. Ласіна я перейшов на «тризмінне» щоденне тренування. Вранці на березі моря цілу годину виконував спеціальну зарядку. Опівдні босоніж грав з м'ячем на піску, робив короткі і швидкі пробіжки.

А ввечері виходив на поле разом з усією командою.

Я помітно схуд і загорів. Але втоми не було. Навпаки, в кожній клітині мого тіла дзвеніла нова, напружена сила. Так мені вдалося до певної міри ліквідувати свою ахіллесову п'яту – фізичне відставання. Принаймні так мені здавалося, бо я ще й досі не уявляв собі, Що значить грати в класі «А».

І ось уже мій перший календарний матч. На тбіліському стадіоні команда «Зеніт» мала помірятись силою з футболістами команди ВМФ.

Скажу відверто: я розгубився. Ще ніколи я не відчував під ногами такий чудовий футбольний грунт, не бачив таких високих, вщент заповнених трибун, не чув такого незвичного шуму великого стадіону, не почував такої відповідальності за результати гри. І я грав, наче уві сні. Я був переконаний: роблю не те, що слід. Коли на трибунах вибухав сміх, мені здавалося, що це на мою адресу. І кров, як молот, важкими хвилями била мені в голову. Я знав, що після матчу мене чекає нищівний рознос.

І я був надзвичайно здивований, коли після гри старші товариші поздоровили мене з вдалим дебютом. Досі не знаю, були вони тоді цілком щирими чи ні. Від теплих слів ветеранів, від їх усміхнених очей я мало не розплакався. І тут же припустив помилку, яка також характерна для всіх юних: подумав, що все гаразд, що я знайшов себе і тепер уже завжди гратиму добре – саме так, як сподівалося керівництво команди, коли запрошувало мене до неї. Моя уява занесла мене так високо, що я втратив здатність (принаймні на певний час) об'єктивно оцінювати свою гру.

В наступному матчі наша команда зустрілася з ризькою «Даугавою». Я знову грав під номером «шість» і вже не сумнівався, що свого підопічного нейтралізую за всіма правилами футбольного мистецтва. Я прагнув переслідувати його буквально по всьому полю, як тінь. І дуже швидко відчув, що не справляюся з своїми обов'язками. Що трапилось – не розумів. Ноги підгиналися піді мною, я не знав, що робити далі – грати в зоні або щільно тримати «вісімку» суперника. Одне слово, я забув, чого мене вчили і не приносив своїй команді майже ніякої користі. І якщо «Зеніт» в той день зазнав жорстокої поразки з рахунком 1:4, то чимала вина за це лягала і на мене. «Все, – вирішив я, – кінець, тепер зі мною не будуть панькатись. Гуляєв був правий. Я ще не доріс до класу «А». Мерщій назад, додому!»

Тепер я вже не сумнівався, що товариші по команді відвернуться од мене: навішо я їм потрібний, коли граю так невдало? Адже під боком є ще Левін-Коган. Він, правда, набагато старший за мене, але значно досвідченіший. Поставлять його знов у півзахист і будуть шукати кращу, ніж я, заміну. Якби, думав я, мені доручили бути тренером команди, то саме так я і зробив би з бідолахою Войновим.

Але в поїзді до мене підсів воротар Леонід Іванов – гравець збірної СРСР. Він обійняв мене за плечі, тихо сказав:

– Мабуть, це через мене ми програли матч з таким великим

рахунком.

Я здивовано подивився на нього, бо мені здавалося, що саме Іванов – гордість «Зеніта» – грав сьогодні краще за інших. В усякому разі я особисто не помітив у нього помилок. Він зрозумів мій погляд і, нахилившись до самого вуха так, щоб його не чув ніхто, крім мене, довірливо продовжив свою думку:

– Ось ти, мабуть, гадаєш: Іванов – воротар збірної команди країни і вже справжній бог у футболі. Дурниці. Скажу тобі по секрету, що я теж часто помилки припускаю. Розумієш? Якби ти знав, як часто навіть у досвідчених спортсменів трапляються прикрі зриви.

– Ну, і що ви робите в таких випадках?

Я з надією чекав його відповіді, бо вірив: зараз почую щось таке, що стане мені в пригоді на все життя, буде рецептом від усіх бід. Але Іванов сказав те, що я вже досить часто чув від інших, – цілком стереотипні слова:

– Я стискався, як пружина, і ще більше працював над собою, не знаючи втоми, не даючи собі передихнути. Аж поки не добивався свого.

Пізніше, коли в мене вже буде ім'я в спортивному світі, а багаторічний досвід все-таки інколи не позбавлятиме мене від помилок, я ще не раз з глибокою вдячністю пригадаю і оціню ці слова досвідченого воротаря. Такі визнання даються людині важко. А тоді, в поїзді, мені здалося, що він просто хоче відволікти невдаху-півзахисника від його сумних думок. Тому я був розчарований і відповів без піднесення, так, для форми:

– Зрозуміло. Буду працювати.

І все ж бажання втекти з команди непомітно розвіялося: заговорила гордість. Обмірковуючи сказане Івановим (він, між іншим, розповів мені чимало епізодів з своєї біографії, які свідчили, що в нього, воротаря, є свої вразливі місця), я вирішив спробувати зробити так, як він радив. Якщо Іванов не губився в таких ситуаціях, то чому я так занепав духом?

Я попросив тренерів дати мені додаткові завдання, спрямовані на розвиток витривалості й техніки, і два тижні після загальнокомандних тренувань так налягав на них, що лікарі взагалі тимчасово заборонили мені грати.

Нарешті настав день матчу, до якого наша команда готувалася з особливим піднесенням. Ми мали зустрітися з своїми земляками, футболістами ленінградського «Динамо». Обидва колективи в побуті дружили між собою. Але на полі між ними завжди розгорались запеклі поєдинки: адже вони представляли у всесоюзному чемпіонаті місто Леніна, і кожна команда прагнула захищати його спортивну славу краще, ніж

суперник. Ще за кілька днів до цього матчу ленінградські газети писали про винятковий інтерес, який являє собою черговий поєдинок двох команд міста, робили прогнози відносно майбутніх їх складів тощо. В «Зеніті» останнє питання також всіляко дебатувалось. Не подаючи голосу, я мовчки вислуховував усі «за» і «проти». Наших тренерів дуже хвилювало, як саме нейтралізувати віртуоза обводки Петра Дементьєва, який завжди чинив «Зеніту» численні неприємності.

І тут згадали про Левіна-Когана, який все ще залишався в складі команди. Але сам він висловився цілком точно:

– Гадаю, що повинен грати Войнов. Він має право на довір'я.

Мені здалося, що тренери дотримуються іншої думки: вони ще не забули моєї безпорадної гри проти «Даугави». І коли до мене звернулися з питанням: «Витягнеш? Скажи чесно!» – я тільки знизав плечима, хоч мені дуже хотілося зіграти цей матч. Сподівався, що в разі удачі він може стати поворотним пунктом, після якого мої справи підуть вгору. Але разом з тим я боявся не виправдати довір'я старших і… промовчав.

– Гаразд, – почув я і не повірив собі, – гратиме Юрко.

Левін-Коган перехопив мій погляд і кивнув, ніби говорячи: «А ти дарма тремтиш від хвилювання, інакше і не могло бути. Все добре!»

Отже, я мав «виключити» Петра Дементьева. Ті, хто бачив його гру, знають, яким блискучим майстром фінтів, дріблінга був цей невисокий білявий футболіст, і зрозуміють всю складність завдання, яке було покладено на мене. Борис Якович уже вмів боротись з нескінченними хитрощами Дементьева. Я ж мав ще тільки підібрати до нього власний «ключик». Обдумуючи свою майбутню гру, я вирішив, що візьму його в кліщі, просто не дам грати – і все.

Я так захопився цим поєдинком, що навіть перевищив «план». Коли Дементьев раптом втік від мене – і вийшов до лицьової лінії, я ривком дістав його і надто сильно штовхнув грудьми. Нападаючий вилетів далеко за межі поля і опинився в ямі з піском, куди стрибають легкоатлети.

Я дуже поважав Дементьєва і ладен був провалитись крізь землю від власної грубості. Я так розгубився, що не здогадався навіть допомогти йому підвестись. Він це зробив сам, обтрусив з колін пісок і пішов до мене. Майнула думка, що зараз він скаже мені щось дуже образливе. Але Петро Тимофійович сказав несподіване:

– Добре ти мене криєш, молодець. Проте не раджу звикати до грубощів на полі. Погана звичка. Вона ганьбить хорошого футболіста. Бери не силою, а вмінням. Сили в кожного дурня

вистачить. Навіщо наслідувати погані звички?

– Вибачте, будь ласка, я не хотів…

Він злегка плеснув мене по плечу.

– Розумію, трапляється. Ну ходімо, гра триває.

Так я дістав ще один урок, який запам’ятав на все життя.

4

Вісім років тому я провів свій перший міжнародний матч. Грали ми тоді в Ленінграді з румунськими футболістами. До зустрічі з «Зенітом» вони з рахунком 2:1 обіграли тбіліське «Динамо» і з таким же співвідношенням м'ячів програли зустріч московському «Спартаку». І ось тоді, коли проходила їхня третя гра, з нами, в моєму спортивному житті сталася подія, що відкрила переді мною нові перспективи.

Ми мали територіальну перевагу, але, як це часто буває в футболі, програвали – 1:2. Матч уже наближався до кінця, а м'яч уперто не йшов у ворота гостей. І раптом, опинившись на місці правого півзахисника, я побачив перед собою довгий відкритий «коридор», в кінці якого застигла постать румунського воротаря. Блискавично прийшло рішення: а що коли я сам…

Мій ривок був несподіваним для всіх. Пробігши метрів з десять, я ударив по м'ячу з такою силою, що він буквально просвистів повз воротаря і врізався в «дев'ятку». Гол!

Я не повірив власним очам. То був мій перший гол у серйозному футболі. І в ту ж мить я відчув таку насолоду, з якою ніщо не міг порівняти. Радість за нічийний рахунок змішалася в моєму серці з торжеством, яке охоплює людей, коли вони відкривають в собі щось нове, важливе для себе. Вперше я відчув справжню силу свого удару, зрозумів, що і я можу забивати голи, можу стати шостим нападаючим, можу і, мабуть, повинен віднині грати по-новому, відмовившись від існуючого для півзахисника стандарту.

Я не хочу, щоб мене зрозуміли неправильно. Безумовно, і раніше півзахисники забивали голи. Проте для мене було важливе не те, що і я забив, а як саме забив. Адже можна взяти ворота суперника і випадково, добиваючи м'яч, що відскочив від рук воротаря, можна опинитись поблизу воріт в момент атаки партнерів і вдало підставити ногу під прострільний м'яч, від чого він сам влетить в сітку. Одне слово, можна по-різному забивати м'ячі. І все-таки ці голи я б вважав не зовсім повноцінними. Значно вагомішим буде гол, забитий з так званого стандартного положення, передбаченого комбінацією, в якій має взяти участь і півзахисник. Я подумав, що при опрацюванні далекого удару зможу вже спеціально підключатись до атак шостим нападаючим, а це, можливо, стане в пригоді моїй команді. Поки що я вчився руйнувати задуми своїх суперників. Тепер переді мною відкривалась можливість стати, так би мовити, і творцем гольових ситуацій, а можливо, і самих голів, і оскільки в мене

права нога все-таки більше розвинута за ліву, то чи не варто мені змінити номер на своїй футболці з «6» на «5»?

Якраз у цей час з «Зеніт» прийшов новий тренер – Володимир Іванович Лемешев, і я поділився з ним своїми планами. Подумавши, він погодився зі мною, але висловив і серйозні побоювання:

– А чи не вийде так, що ти надто захопишся грою в нападі і забудеш про свої головні функції на полі? Чи вистачить у тебе сил робити безперервні ривки вперед і назад? Чи встигатимеш ти повертатись у свою зону після атаки? Чи не почне твій підопічний гуляти по полю, як по бульвару?

Що я міг відповісти!

– Не знаю, давайте спробуємо. Кінець кінцем, за всякий експеримент інколи доводиться і поплатитись. Хто знає, може, не такою вже дорогою буде ця плата.

Перевірку мали зробити за кордоном. Ми вирушали в турне по країнах Скандинавії. Першу гру повинні були провести в Хельсінкі проти збірної Фінляндії. Це було в 1953 році.

Але тоді мені не судилося не тільки перевірити себе в новій ролі, але навіть взагалі зіграти в першому матчі. Я злякався. Так, злякався. Хоч за моїми плечима був уже дворічний стаж виступів за команду майстрів. Я раптом відчув, що боюсь цієї гри. Я був уперше за кордоном. Наче чорна хмара, сплив у моїй пам'яті матч з «Даугавою», коли я так вірив у свої сили і, незважаючи на це, дуже підвів команду. Хіба таке не може трапитись і у Фінляндії? Ні, краще вже зовсім не грати, ніж грати погано. Мені треба придивитись до обстановки. Я не хочу бути баластом для колективу. І я чесно признався тренеру: боюсь, не ставте.

Так і зробили. Я сидів на лаві запасних гравців, дивився, як грають товариші, нервував. Зате пізніше, в Осло, ми зробили те, що було заплановано на Хельсінкі.

Звичайно, матч почався не з нашого експерименту. Насамперед ми постаралися «розгадати» незнайомого суперника, потім послідовно провели в його ворота три м'ячі. І тут було здійснено те, до чого готувалась уся лінія нашого нападу. Форварди розіграли багатоходову комбінацію на підступах до штрафного майданчика. Я тим часом залишався позаду. Поступово боротьба за м'яч почала пересуватись у лівий сектор поля, а наш правий край повільно проходив уперед по своєму місцю, тримаючи захисника господарів поля в напруженні. І ось окреслився той самий «коридор» між нападаючими нашої команди, який був потрібен мені для несподіваного ривка вперед. Я чомусь вигукнув «ха!» і одразу одержав пас. Не зупиняючи м'яча, «з ходу» пробив по воротах. Команда Осло була вимушена

знов почати гру з центра поля.

Спроба вдалася. Я забив свій другий гол. Відтоді я остаточно закріпився на п'ятому номері. Але, природно, тоді я не міг ще знати, Що для мене починається зовсім нова гра, та сама гра, яка зрештою буде названа радянськими спортивними журналістами «агресивним півзахистом» і яка через кілька років зн˚їїде своє «академічне» підтвердження в діях півзахисників збірної команди Бразілії – нового чемпіона світу.

Навчання… Тренування… Матчі… Непомітно пролетів ще один рік. Вже три сезони я виступаю в класі «А» і відчуваю, що акліматизувався в ньому. Вже минули ті дні, коли я виходив на поле і ніяковів, почувши прізвища відомих футболістів, проти яких мені доводилось грати. З багатьма провідними майстрами радянського футбола я вже зустрічався по кілька разів у офіціальних матчах, вивчив їх манеру гри, звик до неї і, здавалося, знайшов вірні рецепти для успішної боротьби з найгрізнішими суперниками. Але проти динамівців Києва чомусь мені було важче грати, ніж проти інших команд. Не знаю навіть, чим пояснити це, але факт залишався фактом.

Михайло Коман, лівий півсередній київського «Динамо», кожного разу, так би мовити, вислизав з моїх рук. Дуель з ним ніколи не виходила вдалою. Очевидно, тому, що Коман часто й несподівано переміщувався біля самих наших воріт, і я був вимушений грати в незвичній для себе зоні. Пориваючись вперед, я вже звично віддалявся від нашого захисту і, коли Коман примушував мене знову надовго повертатись назад, я втрачав можливість переходити в атаку, нервував.

У п'ятдесят четвертому році мені випала честь уперше зіграти проти збірної команди Радянського Союзу. Ця товариська зустріч проходила з Ленінграді, виступав я за збірну міста. Матч мав принципове значення. Збірна СРСР готувалась до гри з національною збірною Угорщини і в Ленінграді перевіряла бойову готовність своїх ланок. У цій грі мені довелось опікати Сергія Сальникова – одного з найтехнічніших радянських футболістів.

Сальников – небезпечний суперник. Досить високий, атлетичної будови футболіст, він тонко розуміє свою улюблену гру, завдяки віртуозній техніці легко виконує задумане, знає багато прийомів, як перехитрити свого опікуна, діє на широкому просторі, добре володіє дріблінгом і вміло комбінує в один дотик. Зрозуміло, що вдала гра проти такого майстра може дати велику насолоду спортсменові, і мені дуже хотілося не осоромитись.

Зустріч для ленінградців склалася вдало. Бувають такі матчі, коли виходиш на поле з великим піднесенням, з настроєм будь-що встояти проти грізного суперника. І чим він сильніший, тим

більше це бажання, тим палкіше воно. Саме тому навіть провідні команди інколи грають з відносно слабким суперником блідо і невдало, а виступаючи проти сильного, і самі залишають хороше враження.

Вже через кілька хвилин після початку гри я забув про все на світі, повністю віддавшись виключно напруженому, по-спортивному злому двобою. І я був просто на сьомому небі від радості, коли наш нападаючий Марютін забив гол у ворота збірної. Щоправда, переможного рахунку нам не вдалося втримати: Гогоберідзе з одинадцятиметрового штрафного зрівняв його. Та нічия проти збірної країни хоч кому зробить честь.

Мабуть, і я грав непогано, бо після матчу до мене підійшов тренер збірної Гаврило Дмитрович Качалін і звернувся з словами, до яких я аж ніяк не був підготовлений:

– Молодець, Войнов. Ви сподобались мені і моїм колегам. Якщо у вас нема ніяких особливих справ, мерщій додому, збирайте речі і сьогодні ж разом з нами поїдете до Москви.

Справи! Які можуть бути справи, коли тобі роблять таке запрошення! Хіба може бути для спортсмена більша честь, ніж виступати за збірну команду рідної країни! Мені здалося, що в грудях зупинилося серце і що земля захиталась під моїми ногами. Може, Качалін жартує, може, він помилився?

Ні, Качалін не жартував і не помилявся. Він серйозно дивився на мене, а тренер Микола Михайлович Люкшинов, що стояв поруч, посміхався.

– Збирайся, Юрко. А то на вокзал запізнишся.

І ось я на правах рівного сиджу в поїзді поруч з уславленими футболістами Яшиним, Башашкіним, Нетто, Сальниковим, Парамоновим, Ільїним, Симоняном та іншими. Вони, очевидно, розуміють мій стан, бо навіть не дивляться в той бік, де я примостився на кінчику лави, жадібно ловлячи кожне їх слово. Але, розбираючи свої недоліки в грі зі збірною Ленінграда, вони говорять так відверто і так самокритично, що я розумію: хлопці хочуть підкреслити – я тепер свій в їхньому колективі, і вони нічого не збираються від мене приховувати. Мовляв, слухай і мотай на вус, тепер тобі ділити разом з нами всі радощі і біди.

Наступного дня команда відпочивала, а потім нас зібрали в підмосковному селищі Тарасовці, де мав проходити наш тренувальний збір. І вже тут Качалін офіціально представив мене гравцям збірної. Посипалися поздоровлення. Лев Яшин з задушевною теплотою сказав мені:

– Ми раді, що в команду прийшов ще один молодий гравець. Ми вже стежили за тобою і віримо, що не підведеш. Але знаючи з власного досвіду, як важко стати корисним такій серйозній

команді, я хочу тобі порадити, Юро, не ніяковіти на полі, діяти впевнено і сміливо. Пам'ятай, поруч з тобою гратимуть досвідчені товариші, і якщо в тебе щось не виходитиме, вони завжди допоможуть, прикриють, щоб ти міг перевести подих і зібратися з силами. Отже, не бійся свого дебюту. Вище голову, друже!

Але і після таких підбадьорюючих слів, я не міг позбутись боязкості. Щоправда, мене турбував зараз не дебют. Як три роки тому мені було не по собі перед відвертою розмовою з Левіним-Коганом, так і тепер я ніяковів, коли почував на собі погляд Олексія Парамонова. Всі гравці збірної, і він в тому числі, вже знали, що я можу вийти на поле тільки під номером «5», тобто під його номером. І я ніяковів перед ним. Але Парамонов тримав себе так, ніби нічого не сталося, хоч, напевно, на душі у нього було нелегко. Я був дуже вдячний йому за цю тактовність.

За три дні до матчу ми поїхали на стадіон «Динамо», щоб подивитись на тренування угорців. Вони привезли бойовий склад: Грошич, Хідегкутті, Цибор, Божик, Кочиш – ці прізвища футболістів говорять самі за себе. Ми з захопленням стежили за їх технічною грою з м'ячем, по-товариському милувались своїми суперниками. Адже ми не могли припустити, що не всі вони чесні і порядні люди, що деякі з них пізніше виявляться мерзотниками, зрадниками своєї батьківщини, назавжди вкриють себе ганьбою. Щоправда, справжнє обличчя декого з них мені вдалося вгадати дуже швидко, в ході наступного матчу. Але від справжньої, повної істини я був ще далеко.

А поки що ми сиділи на порожній трибуні «Динамо» і слідкували за приїжджими футболістами. Тут мене покликав Качалін і наказав особливо уважно стежити за Пушкашем.

– Якщо гратимеш, то проти нього. Отож вивчай його.

Але нічого особливого я не помітив. Пушкаш був невисокий, кремезний, я б сказав, важкуватий. Майже не бігав, ліниво бив з місця. Впадало в очі одне: він дуже сильно бив лівою ногою.

В ніч перед першим своїм матчем за збірну я майже не заплющив очей. Хвилювався. Встав рано, коли хлопці ще спали. Довго блукав по саду, прислухаючись до безтурботного співу птахів, до мирного і ласкавого шепотіння стрункіх берізок.

Потім довго і нудно тягнулись години, які відділяли нас від виходу на поле. Та от, нарешті, ми в роздягальні, мовчки збираємось на гру. Я в розпачі. Невже ніхто мені не скаже зараз теплого слова, не дасть останньої поради? Цілий день, навіть коли давалась настанова на гру, на мене не звертали особливої уваги. З одного боку це радувало – значить, довіряють, впевнені, а з другого – неприємно дивувала така незрозуміла стриманість: повинні ж вони збагнути, що я переживаю. Адже сам Качалін

підкреслив удень, що ставити проти Пушкаша нікому не відомого гравця – певний риск.

Залишаються лічені хвилини до виходу. І тут до мене підійшов наш капітан Ігор Нетто.

– Хвилюєшся? І правильно. Краще гратимеш. Хочу тобі порадити лише одне – грай так, як грав проти нас у Ленінграді. Сергію, – звернувся він до Сальникова, – легко тобі було тоді дихати?

– Я хотів би, щоб так дихалося Пушкашу, – відповів той.

– Та досить вам його благословляти, – втрутився в розмову Парамонов, – хлопець залізний, я наперед знаю, що він складе іспит на відмінно.

Останнє слово було за Качаліним.

– Нагадую тобі ще раз, Юро, твоє головне завдання – кліщем вчепитись у Пушкаша. Забудь про напад, не дай отямитись Ференцу.

Багато десятків тисяч глядачів зібрались на цей матч. Воно й зрозуміло. Угорці тоді вважались найсильнішими футболістами світу, їх слава була в зеніті, гравці перебували в чудовій формі, якій можна було тільки позаздрити. Угорський ансамбль нападаючих ми звикли вважати неперевершеним і, чесно сказати, побоювались його. Сильне враження справляв і їх захист, очолюваний блискучим воротарем Грошичем. На той час важко було сказати, хто сильніший – він чи Лев Яшин. Одне слово, горішок твердий. З такою командою впоратися важко. Старі болільники – ті, що пам'ятають футбол довоєнних часів, – говорили, що такий інтерес наша громадськість виявила тільки до басків, які грали в СРСР у 1936 році.

Гра почалась бурхливими, навальними атаками гостей. Так, передбачення справдилось. Нас попереджали, що угорці намагатимуться забити гол на перших же хвилинах і цим самим посіяти паніку в наших рядах. Спочатку ми були притиснуті до своєї половини поля і лише відбивалися. Але поступово вдалося вирівняти гру, встановити територіальну рівновагу.

Виконуючи настанову тренерів, я переслідував Пушкаша, як тінь. Після матчу хлопці жартували: збоку створювалось враження, що якби раптом Пушкаш вирішив сісти на лаву запасних, або пішов пити чай, то і я зробив би те саме.

Спочатку я виконував тільки наказ. А хвилин через п'ятнадцять для такого переслідування з'явилася нова, особиста причина. Пушкаш виявився надзвичайно грубою і неприємною людиною. Навіть жорстокою. Я вже встиг звикнути до того, що в футболі головне – спортивне начало, чесна і красива гра, на яку не можуть і не повинні впливати особисті настрої, взаємини. Я

діяв проти Пушкаша саме в такій манері. Звичайно, при дуже щільній опіці можливі і поштовхи, і випадкові підніжки, бо я, півзахисник, не просто опікаю нападаючого, перешкоджаючи йому грати, а прагну нейтралізувати його методом випередження – швидше за нього вийти на передачу, обійти в ривку, вискочити з-за спини на пас; своєчасно підставити під м'яч ногу і змінити напрямок його польоту тощо. І коли Пушкаш зрозумів, що мені вдається все це робити, він почав нервувати, а потім і лаятись. За все життя я не чув нічого подібного. Зрештою я не витримав і сказав йому:

– Соромтесь, хіба ж так можна!

Тоді він боляче вдарив мене раз, вдруге. Звичайно, непомітно для судді. «Он який ти! – подумав я. – Ну, тепер я тобі взагалі не дам життя». Ні, я не відповідав ударом на удар, але в той день Пушкаш не грав.

Ні до, ні після того матчу я жодного разу не зустрічав на полі людину, більш мерзотну, ніж отой коротконогий угорець з важким, жорстоким обличчям. І не випадково, втікши з соціалістичної Угорщини після контрреволюційного заколоту, він знайшов пристанище саме в фашистській Іспанії.

І хто тепер переконає мене, що внутрішній склад людини не відбивається навіть в його спортивному характері! Хто заперечить, що ці якості не випливають одна з одної?

Я взагалі не згадував би тут цієї неприємної зустрічі, якби доля, немов навмисно, не звела мене з Пушкашем саме в першій моїй грі за збірну СРСР, в тій самій грі, яка зробила мене багаторічним постійним членом нашої національної команди і її ветераном. Я з насолодою б викреслив з пам'яті поєдинок з Пушкашем, але як викреслити з неї перший матч у збірній? Це ж спогад на все життя. А в мене він зіпсований.

У перерві між таймами товариші запитали мене:

– Ну, який він – твій Пушкаш?

– Мій? Віддам кому завгодно. Справжній мерзотник. Лається, б'ється. Вперше бачу такого. – То й ти не панькайся з ним, – порадив гарячий Сальников. – Теж мені гість!..

Так, різні бувають гості. І ми, радянські люди, чия душа завжди відкрита, нерідко ще платимося за свою гостинність і довір'я.

Матч закінчився внічию – 1:1. Наша команда витримала важкий іспит і разом з нею, очевидно, я теж.

Невдовзі після цього я вдруге вирушив у закордонну подорож. Цього разу до Чехословаччини, де «Зеніт» мав провести три товариські зустрічі. Поїздка була невдалою. Два матчі ми програли (в Острав і Братіславі), а один, в Празі, виграли,

Настрій був зіпсований. Ми повертались на Батьківщину присоромлені, принишклі. Але що поробиш – так вийшло.

Проте і ця поїздка була корисною, зокрема для мене. Я побачив нову, незнайому манеру гри, переконався, що наш почерк не найпрогресивніший, що є чого повчитись і в друзів – насамперед їх умінню на швидкості, в темпі обробляти м'яч, вміло чергувати короткі паси з середніми, гостро атакувати навіть двома гравцями. Сподобалася нам їхня гра головою. Одне слово, нам, зенітівцям, було над чим подумати.

5

Спортивний сезон п'ятдесят п'ятого року я розпочав… у Індії; куди приїхав разом із збірною командою СРСР. І хоч як це дивно, саме тут, на чужій землі, я ближче познайомився з своїми майбутніми товаришами по команді – киянами Олегом Макаровим, Віталієм Голубєвим і Віктором Фоміним. Вони теж тренувались у складі збірної.

Перед тим як розповісти, який урок чекав мене тут, я хочу сказати кілька слів про цей незвичайний край – край разючих контрастів.

Всі ми, мабуть, звикли з дитинства до думки, що Індія – це якась казкова країна, до якої треба добиратися через сім морів. Це і так, і не так. Країна справді екзотична. Але не така вже й далека. Тепер, наприклад, наші повітряні лайнери ТУ-104 долають величезну відстань надзвичайно швидко – всього за сім годин. Отже, завдяки радянській авіації, Індія географічно значно наблизилась до нас. Та хіба тільки географічно! Всі ми радіємо тій дружбі, яка дедалі більше зближує народи двох великих країн. Воно й зрозуміло. Радянський уряд багато в чому допомагає Індії. Тут можна зустріти наших інженерів і техніків, будівельників і викладачів вищих учбових закладів. Тут можна побачити і наших тренерів, які передають спортсменам стародавньої країни свій досвід і знання. Так, зокремл, в Індії тричі гостював відомий київський волейболіст заслужений майстер спорту Михайло Піменов, який не тільки тренував команди штатів і збірну команду країни, але й готував для Індії кадри тренерів, щоб вони могли довести національний волейбол до сучасного міжнародного рівня.

Між іншим, приїзд до Індії Піменова та інших наших тренерів ознаменував важливий поворот у розвитку фізичної культури в країні.

Вперше за всю історію Індії її уряд взяв на себе витрати по підготовці спортивних кадрів. Уряд хоче вивести свою країну з стану відсталості, в даному випадку і в галузі спорту. Становище, до якого довели колонізатори всі галузі життя країни за довгий час свого господарювання – жахливе, і індійці не бажають з ним далі миритися. Вони докладають чимало зусиль, щоб знищити сліди гіркої спадщини. В країні розгорнулось велике промислове будівництво, вживаються рішучі заходи до піднесення сільського господарства, підвищення життєвого рівня населення.

Народ Індії, особливо прості люди, надзвичайно високо цінять безкорисливу допомогу Радянського Союзу. Країна швидко

прогресує. Але разом з тим вона ще не позбавилась неприємних контрастів. Ми бачили поруч з розкішними кварталами в Делі, Бомбеї, Калькутті, Мадрасі брудні, вузькі вулиці, а блиск смокінгів і крахмальних манишок багатіїв не може прикрити ганчір'я численних жебраків.

Є в Індії і інше, що вражає вас, особливо, коли ви вперше приїхали сюди. Навіть в столиці країни можна побачити корів, які вільно ходять по бруківці, автомобілі їм дають дорогу. Причина проста – корови вважаються в Індії священними істотами. Такою ж повагою оточені і йоги – священні старці, які Цілими роками не миються і не розчісують волосся. Маленькі веселі мавпи можуть напасти на вас прямо посеред вулиці і зробити якусь неприємність. На кожному кроці можна зустріти «таємничих» заклинателів змій, які за рупії примусять огидну істоту показувати вам різні фокуси. Важко швидко звикнути до всього цього. Викликає подив і те, що тамтешні спортсмени, члени певних каст, носять великі бороди і виходять на майданчик в чалмах.

Хороших стадіонів для футбола ми майже не бачили. Щоправда, в Бомбеї (індійці звуть його своїм Парижем – такий він красивий і багатий архітектурою) ми побували на дуже великому стадіоні, що вміщує тисяч шістдесят глядачів. Але ця прекрасна споруда розрахована на любителів крикета, який дуже поширений в країні. А як же футболісти? Вони – на другому плані. Дивно. Так само дивно, як, наприклад, те, що в індійських школах відсутні уроки фізичного виховання. Крикетом, волейболом, частково легкою атлетикою діти займаються сяк-так після навчання. Саме тому далеко не всі олімпійські види спорту поширені в Індії. Власне кажучи, є ще одна, на мій погляд, важлива причина того, що не всі види спорту процвітають у такій великій багатонаселеній країні. Річ у тім, що спортивними справами керують федерації, які очолюються переважно тими людьми, що… не мають до спорту ніякого відношення і не знають його як слід. Президент федерації, як правило, символічна особа. Він обирається з середовища багатих і шановних громадян, щоб надати певній федерації більшої солідності. А поточними справами керують секретарі федерацій, які одержують за свій труд копійки. Прагнучи заробити їх якомога більше, вони по сумісництву працюють в різних федераціях. Зокрема секретар всеіндійської волейбольної федерації мав… двадцять три посади в різних спортивних представництвах і організаціях. Ясно, що одній людині таке навантаження не під силу, і робота, природно, страждає. А тренери, які більше виконують функції представників команд і адміністраторів, взагалі грошей за свій труд не

одержують і працюють від випадку до випадку. Отже, в розвитку фізичної культури є серйозні недоліки. Але ми віримо, що ці огріхи невдовзі залишаться позаду. Недарма ж сюди приїжджають фахівці з різних країн, в тому числі і з нашої. А навесні 1960 року відкрився перший в країні інститут фізкультури. Цей захід, очевидно, докорінно змінить усе спортивне життя Індії.

Наші тренування і товариські зустрічі з індійськими футболістами проходили у важких кліматичних умовах. У містах півдня вологість повітря була такою великою, що навіть одяг, який висів у шафах, часто не можна було використати за призначенням без попереднього прасування. Легко уявити собі, як ми почували себе в грі. Зробиш ривок-другий, і вже треба відпочити. Про спеку я й не кажу. Доводилось, незважаючи на місцеві умови, суворо виконувати весь розпорядок дня, складений тренерами.

І ось тут, на індійській землі, мені з нового боку відкрилась суть обов'язків члена збірної команди країни.

Зрозуміло, що місцеві футболісти не могли нам чинити серйозного опору. Команди були слабкими, і ми легко обігрували їх. Збірна СРСР провела дев'ятнадцять матчів і всі видала. Скажу одверто, мені ці ігри досить швидко набридли, оо просто нецікаво Оити слабшого. І тоді я почав робити те, до чого відчув смак у «Зеніті»: рватися вперед, щоб забивати голи. Мені здавалося, що я маю моральне право використати тренувальний час з найбільшою користю для себе і, отже, для всієї збірної. До того ж кожному футболістові приємно забивати голи. Півзахисник щодо цього винятку не становить.

Коли мої зусилля давали реальний результат, я почував себе на висоті. Не хотілося відставати від Нетто, який часто брав участь у атаках і успішно завершував їх. Думка була проста: якщо я і в цьому не поступатимусь нашому капітанові, то збірна матиме двох півзахисників-«голмейстерів». Які можуть бути заперечення?

Та під час розбору чергової зустрічі тренер Качалін суворо звернувся до мене:

– Яке ви маєте право більшу частину гри проводити біля воріт суперника, хто дозволяв це робити? Скажіть, ви мали таку настанову?

Я в цій грі забив два м'ячі і вважав, що діяв в інтересах команди, тому слова тренера мене образили.

– Ви ж самі говорили, що на полі необхідна творчість. Ось я і робив, як радили. Що в цьому поганого?

– Чудово! Значить, ви творили. А Нетто, ваш партнер, знав, що ви підете на ворота? Ви попередили його про це?

– Ні, не попередив.

– А що він мав після цього робити?

– Контролювати центр.

– Але навіщо йому контролювати і вашу, зону? Як? Адже він не знає, що ви через мить залишите її? А якщо в момент вашого ривка саме в вашу зону увірветься противник? Що тоді, хто буде винний?

Мені це здалося просто смішним.

– Гавриле Дмитровичу, хто ж це увірветься? Ви ж самі бачите, що ми граємо набагато краще, ніж індійці.

– Можливо. А коли замість них на полі буде збірна Югославії або Англії, як ви гадаєте, зможе вона скористатись з вашої помилки?

– Зможе. Але тоді я не буду рватись уперед. -

– Де гарантія? Ви ж робите, що вам заманеться.

Я тільки знизав плечима.

– Здається, ви не можете мене обвинуватити в недисциплінованості. Якщо ви мені забороняєте це робити, то я не буду.

– Ви забуваєте, що для нас існують дві форми дисципліни – побутова й ігрова. Вони можуть і не узгоджуватись між собою. Заборонити можна лише те, що відомо. А я тепер не знаю, коли і чого чекати від вас.

Я почував роздратування. За що мене так лають, що я такого особливого зробив? І, вважаючи себе правим, я з надією обвів поглядом товаришів: мовляв, виручайте, хлопці. Я не сумнівався, що вони на моєму боці.

І тут трапилось уже зовсім несподіване. Яшин, Нетто, Симонян, Башашкін в один голос почали «добивати» мене. Вони говорили, Що я не мав права принципово змінювати план гри без домовленості з тренером і командою, що моя отака «самостійність» може завдати прикростей у відповідальних матчах, що мене варто добре провчити за цю суперечку з тренером і за порушення основи основ футбола – ігрової дисципліни, яка вимагає від усіх нас точного виконання наміченого плану гри.

Від такого штурму голова пішла обертом. Я думав: як же проявити власну творчість, коли того вимагатиме конкретна ігрова ситуація?

Так, втлумачували мені, індивідуальна творчість не тільки має право на існування, але просто обов'язкова на полі. Але, виявляється, вона можлива в певних напрямках, заздалегідь обговорених і затверджених перед грою.

Одне слово, мій експеримент дістав рішучу відсіч з боку всього колективу. Навіть здалося, що я раптом став чужий цим

хлопцям. Як виправити таке становище? Адже я хотів зробити як краще.

В пригніченому стані йшов я з тих зборів команди. Скаржитись нікому було. Колектив підтримав тренера. Було ясно, що я неправий. Тим більше, що на боці товаришів більший досвід і більші знання.

По дорозі до готелю паш тренер сказав мені:

– Молодець, Юрко. Вірний план намітив.

Я здивовано поглянув на нього.

– Вибачте, але ж ви тільки що казали…

– А тепер говорю – молодець. Правильно міркуєш. Тільки треба було спершу домовитися зі мною, з командою, а вже потім діяти. Надто велика відповідальність лежить на збірній, щоб кожен робив усе, що спаде на думку. Тоді ніколи в житті не буде в нас монолітного колективу, не буде ансамблю. А те, що ти пропонуєш нам, навело мене на цікаву ідею. Розумієш, Нетто любить атакувати і вміє це робити. Але до його почерку вже поступово звикають наші суперники, вони знають його. А ти для них поки що загадка. Якщо чергувати – розумієш, чергувати – ваші рейди вперед, то це буде непоганим сюрпризом для багатьох іноземних команд. Саме чергувати! Суперники пильнуватимуть Нетто, і раптом б'є Войнов. Вони почнуть за тобою уважніше стежити, у Нетто розв'язані руки.

Я зрозумів: можна опрацювати такий варіант гри, який нагадуватиме клапани поршня. То один вперед, другий назад, то навпаки – залежно від ситуації. Я одразу захопився цією перспективою, не здогадуючись, що недалекий вже той день і той матч великого офіціального міжнародного чемпіонату, коли саме наш «двоударний» півзахист вирішить Гюго долю на користь СРСР. І саме на мою долю випаде забити важливий гол у результаті узгоджених дій з Ігорем Нетто.

Звичайно, приємно згадувати лише хороше. Епізод, коли проти тебе виступає вся команда, – не кращий із спогадів. Але я вважав за доцільне пригадати цей давній епізод заради молодих футболістів, які тільки входять у справжній футбол. Адже далеко не всі вони правильно розуміють, що таке ігрова дисципліна, як не розумів колись цього і я. Лише З ДОСВІДОМ приходить переконання, що без ігрової дисципліни не можна навіть мріяти про успіх на полі. Звичайно, тренери теж інколи помиляються. Але план – це план. Якщо він вироблений і схвалений, то його не можна на ходу змінювати так, як раптом захочеться тому чи іншому гравцеві. Досить так зробити одному, і вся команда в цілому може не виконати настанови, бо буде зруйнована певна ланка, а разом з нею – і чіткість малюнка гри команди.

Якщо, наприклад, Юрій Ковальов виходить на поле під номером «9», а потім грає позаду, в лінії півзахисту, то робить він це не тому, що так йому зручніше, і не тому, що він гравець широкого діапазону, якому потрібен великий оперативний простір, більший, ніж іншому форварду. Він це робить тому, що саме так було намічено планом гри для нього: допомога півзахисту з організацією атак із тилу.

Або, якщо молодий футболіст побачить лівого півсереднього Валентина Бубукіна не в нападі, а біля своїх воріт, де він ніби допомагає захистові, то хай він не думає, що Бубукін вирішив проявити власну ініціативу і поспішив на допомогу своїм товаришам. Ні, це тренери, враховуючи його індивідуальні можливості, дали йому відповідну вказівку. План! На ньому грунтується майбутня перемога, його треба точно виконувати. На жаль, цю важливу істину ми привчаємось поважати лише з роками. А як важливо, щоб футболісти одразу звикли діяти за планом, вносячи в нього по ходу матчу свої корективи таким чином, щоб вони не були несподіванкою ні для тренера, ні для партнерів! З Індії я їхав переконаний, що само тільки так і треба робити і що я ніколи більше не порушу цього святого правила футбола.

Наближався час світового футбольного чемпіонату. Але, щоб потрапити в його фінал і поїхати до Швеції, ми повинні були ще виграти відбіркові матчі з командами Фінляндії і Польщі. Збірна Радянського Союзу заздалегідь готувалась до цих відповідальних зустрічей, збирала нові сили, усувала недоліки. Тим часом у моєму особистому житті теж намічалась серйозна подія.

В Ленінграді я часто хворів. Не минало жодної весни або осені, щоб я довгий час не проводив у ліжку. І ось лікарі запропонували мені змінити клімат. Переді мною постала необхідність розпрощатись з прекрасним Ленінградом. Треба було хоч на кілька років переїхати на південь. Але куди?

Кинути футбол я вже не міг. Отже, треба було оселитись у такому місті, де можна було б і підновити здоров'я і грати далі в команді класу «А». Такими командами були «Молдова», «Шахтар», тбіліське «Динамо» і «Динамо» Києва. Я дедалі більше схилявся до киян, звичайно, якщо вони знайдуть можливим прийняти мене в свій колектив.

Бажання переїхати до Києва було не випадковим. Я вже кілька разів побував тут і полюбив чарівну природу України, її столицю, людей. Мені дуже подобалась команда динамівців. Схильність футболістів цього клубу до тонкої комбінаційної гри, їхня неабияка техніка завжди імпонували мені. Можна було б вважати честю для себе, що така команда дасть мені притулок.

Очевидно, кияни стежили за моєю грою і дали їй відповідну оцінку, бо коли я звернувся до них, вони одразу погодились на мій переїзд.

Зустріли мене в колективі виключно тепло і сердечно. Сергій Коршунов, Михайло Коман, Віктор Терентьєв, Олег Макаров, Віктор Голубєв, Віктор Фомін, Георгій Граматикопуло, Віктор Каневський, Ернест Юст, Тиберій Попович та інші члени команди буквально з відкритими обіймами прийняли мене в свою дружну сім'ю. Спочатку я думав, що проживу на Україні недовго. Але, забігаючи наперед, хочу сказати, що дуже швидко відмовився від попереднього плану. Я залишусь тут назавжди, бо в цьому благодатному місті знайшов свій справжній дім.

Переїхав я взимку, коли землю вкривав товстим шаром незайманий сніг, коли старі каштани нагадували казкові ялинки – так виблискували на сонці вкриті сріблом гілочки. Дніпро спав під крижаною ковдрою. І все ж зима тут була якась особлива, м'яка, ласкава. І я довго, годинами гуляв по Києву, з радістю знайомлячись з ним.

У Києві я вперше почав грати в футбол на снігу. Це входило в план підготовки команди. Здавалось, що мчиш по полю на ковзанах, і треба було здобути неабияку спритність, щоб втримати рівновагу і навіть у таких умовах правильно контролювати м'яч, грати в темпі і точно. Це була для мене незнайома і корисна школа.

А весняний тренувальний збір ми провели в Мукачеві. Досі я ніколи не бував в Закарпатті. А побувавши там, дуже захопився природою цього куточка республіки. Не знаю як кому, а мені хочеться порівняти Закарпаття з Швейцарією і думаю, що таке порівняння буде вірним.

Закінчились тренування, починався новий сезон 1956 року. Чемпіонат країни вступав у свої права і мушу сказати, що я чекав його з таким же нетерпінням, як колись чекав першого свого матчу в класі «А». Хотілось якомога скоріше ділом відповісти своїм новим товаришам на їх щире ставлення до мене, на їхню гостинність. Я хотів також показати керівникам команди, зокрема тренеру Олегу Олександровичу Ошенкову, що вони недарма дали згоду на мій перехід у «Динамо». Щоправда, мій піднесений настрій був дещо зіпсований тим, що перший матч нового чемпіонату динамівці Києва проводили проти одноклубників з Ленінграда – моїх недавніх земляків.

Ця зустріч відбулась у Баку. З перших же хвилин гри українці взяли ініціативу в свої руки і вже не втрачали її аж до фінального свистка. Ми ж першими і відкрили рахунок. А потім, незважаючи на явну територіальну перевагу киян, м'яч довго не хотів вдруге

перетнути лінію воріт команди Ленінграда.

Я почував себе непогано, бо мені здавалось, що грав я корисно для свого колективу. Аж ось трапилось те, що в спорті вважається трагедією. Під час атаки ленінградців, коли я відтягнувся на свій штрафний майданчик для допомоги захистові, м'яч несподівано ударився об мою руку, і суддя призначив пенальті в ворота київського «Динамо». Штрафний удар, природно, був реалізований, рахунок став нічийний. День, до якого я готувався як до свята, був зіпсований. Адже саме через мене команда втратила на самому старті очко, яке, так би мовити, вже лежало в її кишені. А що таке очко в футболі? На старті змагання воно ще не має великого значення. Але на фініші одне очко може вирішити долю призового місця, а то й пересунути команду в середину турнірної таблиці. І це очко втрачено через мене. Було від чого схопитись за голову.

Зате в середині сезону, на Першій спартакіаді народів СРСР, збірна команда України, в основному представлена динамівцями, обіграла тих же ленінградців з рахунком 2:1, і цей реванш дав нам почесне третє місце. Ми повернулись на Україну призерами найбільшого змагання за всю історію радянського спорту. Ми пишались цим.

У дні відпочинку між календарними іграми, коли ми бували дома, я продовжував своє знайомство з Києвом. Ще з шкільних років я був пристрасним книголюбом і театралом. У Києві, в своїй новій квартирі, я зібрав досить велику бібліотеку. А щодо театрів, то ми їх з дружиною відвідували кожного вільного вечора. А в Києві, як відомо, є що і побачити, і послухати. Ми з насолодою знайомились з майстерністю видатних митців: Ужвін, Романова, Халатова, Пономаренка, Добровольського, Білоусова, Гмирі, Руденко, Апухтіна, Тимошенка і Березіна. Кілька разів ходили дивитись вогняні танці ансамблю Вірського. Ми стали постійними відвідувачами філармонії, театрів музкомедії і драми, хоч ще погано розуміли українську мову. Одне слово, ми з головою поринули в культурне життя міста.

У Києві по-новому пішли і мої спортивні тренування. Старший тренер команди Олег Олександрович Ошенков ставив перед командою завдання, які бувало досить важко виконати. Вважаючи, що над технікою повинен працювати переважно сам футболіст, він дуже багато уваги приділяв розучуванню тактичних новин. Мені здається, що це правильно.

І справді, хіба можна вимагати, щоб тренери з кожним з нас окремо працювали над технікою? Чи не залежить вона передусім від нашої сумлінності і серйозності? Щоправда, тренер повинен робити свої корективи, роз'яснити правильне виконання того або

іншого технічного прийому, якщо він не виходить у спортсмена, але неможливо вимагати від нього, щоб він ставив техніку всім без винятку гравцям. Для цього ніякого тренувального часу не вистачить.

Інша справа тактика. Вона стала в нас головним напрямом учбової роботи. І, скажу по щирості, лише в Києві я вперше почув від Ошенкова такі слова, як «оперативний простір», «стандартні положення» тощо.

Хай читачів не дивує те, що я часто вживаю слово «вперше». Мені здається, що тим і цікаве життя, що воно, як повноводна річка, до краю насичене новим, і ми можемо щодня почерпнути для себе щось незнайоме, відкривати маленькі таємниці, збагачувати себе і нагромаджувати необхідний досвід. Як бачите, моє життя складалось так, що буквально рік у рік я робив якісь відкриття для себе, переходив з однієї сходинки на другу, більш високу. Ось тому-то я і вимушений так часто звертатись до послуг слова «вперше».

Так от про тактику. Ми схилялись над макетом, переставляли фігурки футболістів, дивились, що можна зробити, щоб вони не були скуті захисниками суперника. Були тут і прориви крайніх, і численні переміщення, і зустріч крайніх нападаючих та півсередніх на перехресних напрямках, і підключення до атаки гравців другого ешелону тощо. Навіть те, що я вже полюбив робити (удар з далекої відстані), переставало бути індивідуальним «винаходом, а ставало тактичною формулою, яка може бути втілена в життя лише при тій умові, що товариші своїми відволікаючими маневрами забезпечать мені необхідний оперативний простір. І те, що я інколи дозволяв собі в «Зеніті», віднині ставало одним з моїх головних обов'язків. Мені в системі тактичних ходів «Динамо» відводилась роль шостого нападаючого.

По-іншому зрозумів я і слова «стандартні положення». На перший погляд вони начебто приховують в собі елемент консерватизму – «стандартні». Але я переконався, що неправильно розумів хорошу думку. Щоб пояснити, що саме мав на увазі старший тренер нашої команди, наведу одне з стандартних положень, розучених нами з ним і не раз використаних на практиці.

Кутовий подає Віктор Фомін. Подає стандартно: різко, низом, так, щоб м'яч пройшов до дальньої від нього штанги. В момент його удару Терентьєв біжить до ближньої від кута штанги і «тягне» туди за собою одного з захисників, Коршунов вдає, що хоче перехопити м'яч в центрі воріт, а Коман вривається в простір між ним і дальньою штангою. І ніхто з суперників не знає, що

Терентьєв пропустить м'яч, якщо він не буде в ідеальному положенні для взяття воріт, і Коршунов підніме ногу, щоб пропустити його далі, і тільки Коман виконає завершальний удар.

Кутовий подає Граматикопуло. Подає теж стандартно, як намічено. М'яч високий, різаний. Приціл – на ближню від кута штангу.

Тут сольне виконання віддається Коршунову: він стрибає вище від інших партнерів і краще грає головою.

Інший варіант. Ми завжди знаємо, хто саме вкидатиме м'яч із-за бокової лінії, куди він полетить, кому буде адресований. І, звичайно, знаємо, як з цього положення зав'язати комбінацію.

Ясно, що макети, розрахунки на папері і навіть численні репетиції на полі далеко не завжди збігаються з тим, що відбувається у грі. Адже наші суперники – теж досвідчені футболісти. Але стандартні положення тим і хороші, що вони враховують і силу інших команд, і індивідуальні можливості окремих спортсменів. Чим більше таких стандартних положень має на своєму озброєнні команда, тим більше клопоту завдасть вона своєму супернику.

До числа прогресивних тактичних шукань я відношу, зокрема, і запропоновану Ошенковим побудову команди за схемою 1-3–3–4 (воротар, троє захисників, троє півзахисників і четверо нападаючих). Кілька років тому ця схема була зустрінута мало не в штики. Деякі недалекоглядні товариші приписували їй захисний характер, казали, ніби вона суперечить духу всього радянського футбола, головною рисою якого є тільки наступ. Уявляю собі, що б сказали ці горе-тактики, якби тоді знали: у світі вже народилась ще більш (звичайно, зовні) захисна схема, бразільська – 1-4–2–4. Саме ця побудова дала бразільцям рішучу перевагу над усіма іншими командами світу.

Суть, природно, не в самій схемі, не в поматчовій розстановці гравців команди, коли вона починає матч. А в тому, як користуються своєю схемою футболісти, як і коли здійснюються переміщення гравців з лінії нападу в півзахист, захист і назад, хто виконує ці переміщення, який рівень технічної підготовки футболістів. А про це якраз забували. Бачили тільке одне – кияни грають з трьома півзахисниками, значить, вони посилюють лінії захисту за рахунок нападу, бо саме з лінії нападу відтягують назад одного гравця. Як же можна вважати таку побудову прогресивною?

На жаль, тоді Ошенков швидко відмовився від свого задуму. Але цінна ідея ніколи не гине. Мине кілька років, і не тільки динамівці Києва почнуть грати за системою 1-3–3–4, – її підхоплять і інші радянські команди. Зустрінемо ми цю ж

побудову і за кордоном. Більш того, граючи саме в такому ключі, ми, динамівці, через п'ять років станемо володарями золотих медалей чемпіонату країни. І якого чемпіонату! В ньому братимуть участь не 12 команд, як завжди, а 22. Поступово ми прийдемо і до того, що почнемо інколи випускати на поле… четвертого захисника, Ануфрієнка, а наш центр захисту в цьому варіанті нагадуватиме «чистильника». Тоді нам вже ніхто не скаже, що ми граємо в захисному плані, бо і напад «Динамо» буде дуже агресивним. Але все це попереду, коли нарешті всі зрозуміють, що тактика невичерпна, що її треба безперервно оновлювати і збагачувати, бо інакше неможливо розраховувати на успіх. І я дуже радий, що прийшов у команду «Динамо» саме в той час, коли тут почались шукання нового, почався, безумовно, прогресивний процес.

Мені вже тоді це дуже подобалось. І я з повною готовністю виконував усе, що вимагали тренери. Розбившись на двійки і на трійки, ми годинами розучували напрямки переміщень, свої виходи в несподівані для суперника точки, створювали «коридори» для використання в нападі півзахисника, розучували стандартні положення і вчились точно використовувати їх. Звичайно, не менше уваги ми приділяли і шліфуванню технічних прийомів, і загальнофізичній підготовці. Адже навіть найпередовіша тактика залишається мертвим скарбом, якщо індивідуальні виконавські можливості футболістів обмежені. Хочу звернути лише увагу на те, що ми спеціально розучували тактичні комбінації, націлені на завоювання оперативного простору, в той час як у інших командах тренування переважно зводились до роботи над технікою і виконання ударів по воротах. Такий стиль роботи динамівців рано чи пізно мав дати позитивні наслідки. Коли саме? Тоді, коли всі ланки команди будуть укомплектовані здібними, технічними гравцями. На жаль, процес оновлення команди дещо затягнувся, тому і наші радощі прийшли з запізненням. Але ми всі роки вірили і знали, що вони прийдуть, не обминуть нас.

Перша така «ластівка» залетіла до нас через рік, коли Ошенкова вже не було в команді (його заступив В. Шиловський). На полі республіканського стадіону імені М. С. Хрущова ми приймали уславлену бразільську команду «Васко да Гама»– одного з незмінних лідерів південноамериканського футбола. До цього ми тут же грали з бразільською командою «Баійя», але вона не справила на нас великого враження, ми перемогли її без особливих труднощів.

Інша справа – «Васко да Гама». Ми так багато чули про неї, нам стільки розповідали про її силу, що здавалось неможливим

вирвати в неї перемогу. Більшість знавців пророкувала нам у кращому випадку нічию. І дійсно, коли почалась гра, ми були просто вражені віртуозною технікою гостей. Ми ще ніколи не бачили такого володіння м'ячем. Було схоже, що на полі не футболісти, а естрадні артисти-жонглери, до ніг яких м'яч буквально прив'язаний. Але, незважаючи на атлетичну будову бразільців, на їх витривалість і досконале володіння м'ячем, динамівці перемогли і цю команду з переконливим рахунком – 3:1.

Ця радісна і психологічно дуже велика для нас перемога була здобута завдяки гнучкій тактиці. Не знаю, чи то була в бразільців розвідка боєм напередодні чемпіонату світу з футбола і вони приїхали для того, щоб встановити рівень майстерності радянських команд і окремих футболістів, чи взагалі наша гра на той час була більш зрілою, ніж у представників Нового Світу, але тільки на рахунок гнучкої тактики з нашого боку і досить одноманітної з боку бразільців я відношу перемогу динамівців над ними в 1957 році.

Перший гол у цій грі забив я і саме з того стандартного положення, яке ми розучували за планом тактичної підготовки «Динамо». Сталося це так.

Михайло Коман вивів у прорив лівого крайнього Віктора Фоміна, який помчав до лівого кутового прапорця. Туди ж, ніби для його підтримки, перемістилися Коман і наш центральний нападаючий Сергій Коршунов. Можна було припустити, що саме звідси слід чекати удару по воротах. Тому захисники бразільців підтягнулись до правого сектора свого штрафного майданчика. Звичайно, про мене, півзахисника, який залишився далеко позаду, вони забули і не звернули уваги на те, що я раптом почав набирати швидкість, біжучи по звільненому для мене місцю правого півсереднього.

Я йшов уперед, знаючи, що зараз Фомін не проб'є по воротах, а різко і несподівано відкине м'яч назад у поле, мені. Так було задумано в нашій комбінації, і всі ми перебували в її стандартних точках.

Так воно й сталося. Довгий пас Віктора назад – і м'яч у мене у ногах. Не гаючи часу, я сильно б'ю метрів з тридцяти. Для бразільського воротаря це було такою несподіванкою, що він навіть не поворухнувся. Гол!

Зрозуміло, що удар міг бути не досить сильним або недостатньо точним. Тоді для бразільців усе закінчилось би благополучно. Але не це головне. Принциповим є той факт, що гол був забитий саме так, як ми розучували комбінацію, з стандартного положення. І воно пізніше ще не раз добре

послужить нам.

Отож мені здається корисним, щоб усі наші команди мали в своєму арсеналі багато таких стандартних положень. Не слід лякатися неприємного на слух слова. Формалізм тут ні до чого. Важливий зміст поняття. А він, мені так здається, тепер усім зрозумілий. Можливо, вся тактика й складається з великої кількості стандартних положень, природно, не статичних. Ці положення можуть вдосконалюватись, збагачуватись новими варіантами, але вони кінець кінцем створять на полі той вже не стандартний малюнок гри, який зветься в нас взаєморозумінням між гравцями, повною зіграністю.

6

Взагалі 1957 рік був для мене насичений в галузі спорту різними важливими подіями. Насамперед – відбіркові ігри всесвітнього футбольного чемпіонату. Настав час великих випробувань: збірна команда СРСР мала вперше взяти участь у такому великому і відповідальному змаганні. І тренери, і ми, гравці, та й вся наша громадськість з нетерпінням чекали старту першості. Одне – товариські міжнародні зустрічі і зовсім інше – офіціальні.

Я пригадую, що коли футболісти «Васко да Гама» програли динамівцям Києва, ми не помітили на їхніх обличчях навіть тіні смутку. Це нас здивувало, і гості охоче пояснили нам свою точку зору на професіональний футбол. Під час гастролей їх мета – заробіток. А щоб і за кордоном глядачі йшли на матчі професіоналів з такою охотою, як це роблять їхні співвітчизники, треба їм показати справді високий клас. Отже, не перемога важлива для професіоналів, хоч, природно, приємніше виграти, ніж програти, а естетична насолода, яку вони мають подарувати» глядачам своїм мистецтвом. Ось чому вони і не переживали тоді, в Києві. Можливо, так само міркують і інші професіонали.

Але як вони поведуть себе в офіціальному турнірі? Адже чимало професіоналів візьмуть у ньому участь. Як вони діятимуть в умовах, коли кожне очко, так би мовити, оцінюватиметься на вагу золота? Цього ми, природно, не знали і по своїй наївності сподівались, що ті команди, які себе в товариських матчах проявили не дуже сильно, очевидно, матимуть такий же вигляд і під час офіціальної першості.

Зокрема, саме так ми оцінювали можливості збірної Фінляндії, з якою нас зводив відбірковий матч. В цій першій зустрічі, яку ми вважали не дуже серйозною, на нас чекав неприємний сюрприз.

Проти збірної Фінляндії ми спершу грали в Москві. Збірна СРСР вийшла на матч з вірою в досить легку перемогу. Настрій був піднесений. Адже радянські команди вже стільки разів зустрічались з фіннами і завжди вигравали без особливих зусиль. З динамівців Києва за збірну грали воротар Олег Макаров, лівий крайній Віктор Фомін і я.

Але все вийшло не так, як ми сподівались. Наші суперники не думали програвати. Вони сміливо зустріли наш штурм, стійко оборонялись і при першій же слушній нагоді самі переходили в атаку. Ні точні і різкі удари Сергія Сальникова, ні рвучкі прориви Микити Симоняна, ні хитромудрі передачі Анатолія Ісаєва не

досягали мети. Наші форварди ніяк не могли провести хоч єдиний гол у ворота фіннів. І тут ми зрозуміли, що коли справа доходить до офіціальної першості, кожна команда знаходить у собі сили, щоб грати набагато краще, ніж вона це робить звичайно. В особі фіннів ми зустріли гідного суперника. Пояснювалось це двома причинами: вони грали виключно добре для себе, а ми діяли нижче своїх можливостей, бо вийшли на матч без бойового настрою. Ми навіть могли поплатитись за це: фінни забили нам гол.

Проте все закінчилось благополучно. Ми перемогли з рахунком 2:1. Характерно, що обидва голи забили півзахисники – перший я, другий – Ігор Нетто. Вийшло саме так, як колись у Індії говорив Качалін. Дует півзахисників виступав у ролі додаткових нападаючих.

Гравці збірної Фінляндії поставились до своєї поразки оптимістично. Вони відверто говорили, що чекали розгрому, а виявляється, програли з мінімальним рахунком. Виходить, що фінни можуть грати проти радянських футболістів досить успішно. І якщо в Москві вони так програли, то у себе на батьківщині, в повторному матчі, спробують взяти реванш.

Багато говорили і ми про цю невдалу гру. Почувала себе наша команда так, ніби на її голову вилили крижану воду. Ми не сумнівались, що могли зіграти значно краще. Чому ж так вийшло?

Все проаналізували, все з'ясували для себе, виступали критично, незважаючи на авторитети визнаних наших майстрів і ветеранів. Вирішили в Хельсінкі зіграти якнайкраще, щоб закріпити свою репутацію в спортивному світі.

Так і зробили. В повторному матчі збірна Фінляндії зазнала від нас нищівної поразки – 10:0!

З поляками, яких теж треба було перемогти, щоб потрапити до фіналу, ми зіграли три матчі. В Москві ми перемогли їх з рахунком 3:0, але в Хожуві радянські футболісти програли – 1:2. Довелось грати ще раз. Вирішальна зустріч була проведена на нейтральному полі в Лейпцігу. Перемогли ми – 2:0. Ці два голи спалахнули, як вогні семафору. Вони відкривали нам шлях до Швеції. Команда торжествувала і разом з нею, я знаю, всі радянські болільники.

Між іншим, в Лейпцігу ми побачили прямо-таки розкішний стадіон на 100 тисяч місць. Ця велетенська спортивна споруда виникла в останні роки як база для учбово-тренувальної роботи місцевого інституту фізичної культури. Крім стадіону, лейпцігський спортивний вуз має в своєму розпорядженні й інші прекрасні бази.

В цьому ж році мені довелось зіграти ще два відповідальні міжнародні матчі. Збірна СРСР виїжджала до Болгарії і Угорщини. В обох іграх ми перемогли (4:0 і 2:1).

Нарешті, в кінці сезону я вирушив за океан, до Південної Америки. Про цю подорож мені здається доцільним розповісти докладніше, бо я бачив країни, де футбол вважається спортом номер один і звідки вийшло чимало міжнародних зірок, таких як ді Стефано, Діді, Вава, Пеле, Беліньо, Жільмар, Орландо та інші.

7

Виїхав я до Південної Америки в складі московського «Динамо». Товариші-одноклубники попросили мене замінити їх хворого півзахисника, і, оскільки професіонали ніколи не цікавляться, хто і за кого грав у себе вдома, я дав свою згоду зіграти кілька матчів за столичний клуб нашого товариства. Адже для мене, як і для інших моїх товаришів, подорож до Південної Америки становила великий спортивний інтерес: радянські футболісти ще ніколи там не виступали і, отже, ми мали, так би мовити, «відкрити» футбольну Америку. Ми чули, що саме там виховуються такі майстри (до перелічених вище можна додати Сіворі, Балтазара, Зізіньо, Монтуорі), за яких європейські професіональні клуби ладні платити буквально сотні тисяч доларів. Що ж це за футбольний край? Наше знайомство з південноамериканським футболом почалось у Бразілії, коли першого грудня нас запросили на черговий матч першості країни між клубами «Васко да Гама» і «Флуміненсе». Він проводився на найбільшому стадіоні країни «Маракана».

Перша несподіванка чекала нас уже на підступах до цього стадіону. Тут перед входом у багатьох місцях встановлені спеціальні вертушки, які пропускають глядачів на трибуни по одному. Тут же стоять досить оригінальні автоматичні лічильники, які точно фіксують, скільки чоловік пройшло через вертушку. Контролер відриває від вашого квитка корінець і кидає його в запечатану урну. Кількість корінців повинна збігатись з показниками лічильника.

Ця «подвійна бухгалтерія» старанно оберігає інтереси власників стадіону. Якщо кількість корінців не відповідає показникам лічильника, контролери мусять з своєї кишені сплатити вартість квитків. Зрозуміло, що нічого подібного ми в себе не бачили і тому на деякий час зупинились біля контролерів, щоб подивитись, як вони працюють.

Про кількість місць на велетенському стадіоні «Маракана» говорять різне. Нам сказали, що він вміщує 215 тисяч чоловік, пізніше в пресі ми зустріли іншу цифру – 225 тисяч. Досі ми такої великої спортивної споруди ще не бачили. Проте вона позбавлена будь-яких архітектурних прикрас і тому милуватись не було чим. Місць для сидіння небагато. Більшість глядачів протягом усього матчу стоїть. Це важко, бо чимало глядачів збираються на стадіоні задовго до початку гри.

Поле стадіону «Маракана» оточене глибоким бетонованим ровом і колючим дротом. І рів, і дріт мають захищати футболістів

і суддів від надміру темпераментних глядачів. До речі, саме через цей рів на стадіоні немає бігової доріжки. Тому він дуже відрізняється від наших стадіонів і підкреслює, що тут повновладно царствує футбол.

Футболісти виходять на поле з двох підземних тунелів, розташованих у протилежних кінцях поля. Суддя з'являється з третього тунелю. Така «географія» підземних ходів має одну мету: хоч в якійсь мірі запобігти бійкам футболістів, які інколи виникають після гри.

Гравці «Васко да Гама» та «Флуміненсе» вийшли на поле, і одразу понад п'ятдесят фотокореспондентів кинулись туди ж. Ми побачили, що передматчева розминка футболістів не має нічого спільного з нашою. Власне кажучи, вони майже не торкались до м'яча. Хвилин п'ятнадцять-двадцять гравці обох команд фотографувались у різних позах, і на цьому підготовка до матчу закінчилась. Дивно, але факт.

Першими після свистка судді кинулись в атаку наші майбутні суперники, футболісти «Васко да Гама». Але незабаром рахунок відкрили нападаючі «Флуміненсе». В цей час на одній половині стадіону почалось щось неймовірне. Я кажу «на одній половині» тому, що болільники різних команд в Бразілії не сидять поруч, а займають протилежні місця на стадіоні. Коли б не це, кожний гол, мабуть, супроводжувався б справжнім побоїщем.

Коли «Флуміненсе» відкрила рахунок, її болільники почали кричати, стрибати, розмахувати в повітрі прапорами свого улюбленого клубу, стріляти з пугачів. Величезний стадіон трохи нагадує колодязь. Зверху його накриває козирок, як на стадіоні в Лужниках. Акустика тут чудова. І коли почалась стрілянина з багатьох тисяч пугачів, ми мало не оглухли. Це була справжня канонада. Здавалось, що десь поруч розпочався бій. Ми тільки перезирнулись між собою: так, кепські наші справи, в таких умовах просто неможливо буде грати.

Команди пішли на відпочинок, і одразу з тунелів вийшли двадцять чоловік. Вонг несли в руках різні реклами і щосили вигукували назви товарів тієї чи іншої фірми. У цей же час, заглушуючи всіх, радіодиктор волав на весь стадіон:

– Пийте кока-кола. Пийте тільки кока-кола!

Він навіть обіцяв, що ті, хто систематично питиме цей «божественний» напій, зможуть стати атлетами, такими ж чудовими, якими є славні бразільські футболісти.

Після відпочинку правий край «Васко да Гама» віртуозно обвів двох суперників, прорвався до кута штрафного майданчика і красивим ударом зрівняв рахунок. Все це було зроблено справді майстерно.

Цього разу тріумфувала друга половина стадіону. Знову здійнялась страшенна стрілянина. А радіодиктор, закоханий в американський напій, не розгубився і заволав:

– Пийте кока-кола, тільки кока-кола, і ви будете забивати такі ж красиві голи!

Ось, як бачите, від чого залежить футбольна майстерність!

Матч виграли футболісти «Васко да Гама» з рахунком 2:1.

Відверто кажучи, ми боліли за цих хлопців, бо вважали Тх своїми давніми знайомими. Крім них, ми більше нікого не знали на цьому велетенському стадіоні. Ну, і як же не поболіти за своїх знайомих!

Після цієї зустрічі ми вже могли зробити певні висновки щодо гри бразільських футболістів у, так би мовити, домашніх умовах.

Насамперед про захист. Він носив явно зонний характер. Звичайно, ми оцінили це як прояв консерватизму, бо ще не знали: саме така манера невдовзі дозволить збірній Бразілії виступати на першості світу одразу чотирма захисниками, і це виявиться залізною стіною перед їх воротами для форвардів навіть найсильніших команд інших держав. Тоді така гра захисту «Васко да Гама» нам не сподобалась: ми вже віддавали перевагу персональному захистові і навіть щільній опіці на підступах до штрафного майданчика. Однак всі ми визнали, що тамтешні захисники навіть в умовах зонної гри діють досить ефективно. Пояснювалось це кількома причинами: чудовою орієнтацією в складних ситуаціях, спокійною і точною грою, вмілою підстраховкою один одного. Крім того, вони надзвичайно добре грають головою, перехоплюють майже всі верхні передачі, і вирішальною їх зброєю є точний вибір місця.

Ми звернули увагу, що навіть у дуже скрутні хвилини захисники «Васко да Гама» і «Флуміненсе» не рятувались вибиванням м'яча в аут. Вони прагнули правильно зупинити м'яч, оволодіти ним і точно передати його партнерові. До того ж пас, як правило, адресувався саме нападаючому, щоб той міг негайно перейти в наступ. А якщо додати, що в єдиноборстві з суперником захисник на деякий час «прив'язує» його до себе, то стане ясно, що він допомагає своєму товаришу з нападу: той позбавляється зайвого опікуна, одержує точний пас і, не гаючи часу, зав'язує комбінацію. Гра захисту, особливо команди «Васко да Гама», нам сподобалась.

А от про півзахисників я такого сказати не можу. І ось чому: вони переважно захищались, їхнім діям явно бракувало наступального духу. Ми в той день майже не бачили, щоб гравці другого ешелону перетинали центральну лінію поля. Як відомо, в командах СРСР півзахист грає інакше, і ми ніяк не могли

зрозуміти, чим пояснюється така «скромність» моїх колег з бразільськик команд. Можливо, суперники, що були на полі, добре знали один одного і вирішили не рискувати, закрити свої підступи на надійний замок. І ми зрозуміли після цього тих бразільських спортивних журналістів, які з жалем констатували, що останнім часом гра їхніх команд (в тому числі і національної збірної) має переважно захисний характер. Цікаво, що півзахисники «Васко да Гама» у Києві діяли енергійніше і, почуваючи загрозу поразки, не раз ішли в атаку. А тут все було навпаки.

У Києві бразільські нападаючі в основному пробивалися до воріт по центру. Вдома вони не зрадили свою манеру і тому те, що пізніше робитиме на чемпіонаті світу правий крайній Гаррінча, буде для нас великою несподіванкою. З трибун стадіону «Маракана» ми не побачили активних дій сьомого і одинадцятого номерів. Вони були відтягнуті далеко назад і саме звідти або включались у атаки, або прагнули зав'язати їх у тилових глибинах. Це теж було несхоже на нашу манеру гри, бо в радянських командах крайнім нападаючим відводилась дуже велика роль. Потім, після виступу динамівців у Бразілії, тамтешні футболісти казали, що їм дуже сподобалась гра наших крайніх, бо своїми стрімкими проривами вони помітно розв'язували руки гравцям центральної трійки. І хто знає, можливо, зустрічі з радянськими командами підказали бразільцям саме те, що згодом зробило їх напад ще агресивнішим.

Ми не бачили жодного удару з дальньої дистанції. Як і на стадіоні імені М. С. Хрущова, бразільці прагнули будь-що пройти мало не до самих воріт і пробити з такого положення, коли промахнутися неможливо. Очевидні, це пояснюється їх бажанням продемонструвати високу індивідуальну техніку, за допомогою якої вони можуть обійти кількох суперників і вийти на бажану точку. Адже глядачам треба показати таку віртуозну гру, щоб вони не пошкодували грошей і знову прийшли на матч.

Хіба ж можна забувати професіоналам про комерцію?

Воротарі часто відбивали м'яч кулаками, не рискуючи брати його «намертво». Зловживання цим прийомом не дуже сподобалось нам, бо зрештою така гра небезпечна. Але ми бачили, що бразільські воротарі краще за наших борються з пенальті, зовсім не вважаючи, що одинадцятиметровий удар безнадійний для них. Потім ми довідались, що в Південній Америці судді дуже часто призначають пенальті (інколи навіть без достатніх підстав), тому нерідко матч збирає тут «рясний врожай» одинадцятиметрових ударів і воротарям хоч-не-хоч доводиться навчитйсь ефективної боротьби з цією вищою мірою

футбольного покарання.

Наші спостереження переконали нас, що на той час бразільський футбол ще перебував у стані «розкачки». В бесідах з компетентними людьми ця думка міцніла тому, що вони скаржились на надто вже солідний вік гравців національної збірної. Не знаю, кривили бразільці душею чи ні, але коли вони називали нам прізвища братів Жалма, Нілтона, Сантоса, Роберда Жоела, Еварісто, Пепе, Діді, Балтазара, тої при цьому хитали головою і глибоко зітхали: мовляв, на наступній першості світу з такими гравцями нічого буде робити. Я пригадав ці зітхання тому, що в Швеції не побачив, крім Діді, названих футболістів. Їх замінили молоді, надзвичайно сильні і чудово підготовлені спортсмени. Куди ж поділись старі футболісти і звідки взялися нові зірки? Очевидно, коли ми вели ці мирні розмови, в Бразілії вже йшла підготовка нової національної збірної, про яку було вирішено нічого не говорити. Таке принаймні моє враження. Але я не засуджую за таку хитрість бразільців: своя сорочка ближча до тіла, їм не хотілося передчасно розкривати головні козирі своєї збірної.

А тим часом нам заклопотано говорили:

– Знаєте, Зізіньо заявив, що грає останній сезон. Як обійтись без нього – неможливо уявити.

– Брати Сантос, мабуть, не поїдуть до Швеції. Старі. От біда!

Ми щиро співчували.

Під час перебування в Бразілії ми не раз говорили один одному, що далеко не все тут нам подобається. Це стосувалось надто жорсткої гри наших суперників, їх твердих полів, не подобались нам їхні роздягальні з грубими лавами і цвяхами для одягу в стінах, нас дратували і канонади пугачів, що супроводжували і нашу гру з «Васко да Гама», яку ми звели внічию – 1:1.

Побували ми, звичайно, і на чудовому семикілометровому пляжі Копакабана, який славиться в усьому світі. Широка смуга найдрібнішого піску відділяє блакитні простори океану від справді фешенебельних готелей в стилі модерн. У них все до послуг людини, бо люди, які тут відпочивають, – це, як правило, представники найзаможніших верств населення – місцева і приїжджа буржуазія. Кілька днів у ролі «буржуа» побували і ми, радянські футболісти, бо і нам дали можливість пожити в одному з готелів. Ми прокидались рано і вибігали з дзеркальних дверей, щоб через кілька секунд поринути в теплі хвилі Атлантики. Що й казати – купатися, відпочивати, загоряти тут справжня насолода. Але все це – до 13-14 години. А потім сонце починає так пекти, що навіть звиклі до нього південноамериканці шукають

порятунку від нестерпної спеки в готелях і пансіонатах.

Але і в ці години життя пляжу не зупиняється. На ньому встановлено безліч футбольних воріт, і саме сюди приходять хлопчики разом із своїми тренерами і суддями, щоб пограти в футбол. Їх збираються тут сотні. Починаються тренування, матчі під безжалісним сонцем, в страшенну спеку, на гарячому піску. Грають хлопчики босоніж. Залишають вони пляж приблизно о 17 годині, коли приходять знову відпочиваючі.

Спостерігаючи тренування юних бразільських футболістів, ми зрозуміли, звідки в них така висока індивідуальна техніка. Той, хто тренуватиметься роками на піску, не може не стати технічним футболістом.

Цей пляж є кузнею бразільських футбольних талантів. Саме сюди періодично приходять тренери провідних команд і відбирають собі майже цілком готових гравців. Тренери знають, що з ними вже не доведеться працювати над технікою. А це дуже важливо, бо тоді можна більше приділити часу тактиці. Знають і юні гравці, що тренери не звернуть на них уваги, якщо вони не продемонструють справді високу техніку. Саме тому вони і працюють над нею, обравши для цього найважчі умови. Цим шляхом ішли всі кумири хлопчиків, ним ідуть і вони, не знаючи втоми і зневіри. Адже справа варта заходу. Футбол – чудовий бізнес. Заради нього можна і постраждати. Це в Бразілії знають навіть діти.

Після Ріо-де-Жанейро столиця Уругваю – Монтевідео здалась нам невеликим, затишним містом. Я був радий, що Бразілія залишилась позаду, бо мав на це особисту причину. Там я виступав під номером «9», хоч грав третього півзахисника. Все ж дев'ятка на футболці багато до чого зобов'язує, і в ролі центрального нападаючого я так вимотався, що нетерпляче ждав переїзду до Уругваю, де тренери обіцяли залишити мене самим собою.

Прибувши до Монтевідео, ми одразу потрапили на матч між відомою командою «Насіональ» і клубом, який посідав останнє місце в чемпіонаті країни. І тут на стадіоні ми побачили рів, дріт і почули остогидлу канонаду пугачів. Але цього разу ми ще були свідками і справжньої бійки. Захисник ударив нападаючого бутсом по голові… І почалось. Пізніше, коли ми вже були в Чілі, нам розповіли, що в іншій грі футболісти «Насіоналя» вступили в бійку з футболістами «Пеньяроля», який в чемпіонаті країни йшов на другому місці.

Я тому згадую ці два епізоди, що, на мою думку, вони дуже характерні для всього уругвайського футбола. Незважаючи на високу індивідуальну майстерність, уругвайці вдаються до

грубощів, які часто мають трагічні наслідки. Це ми відчули і на собі. Коли Мамикін мав зробити вірний гол, один з гравців «Насіоналя» спокійнісінько зламав йому ногу. І хоч ми мали на полі явну перевагу, все ж почали діяти скуто: боялись, щоб таке не повторилося.

Взагалі грати проти уругвайців було не дуже важко: вони ще більше, ніж бразільці, дотримуються зонного захисту. Інколи нам навіть здавалося, що навколо кожного захисника окреслене незриме коло, межі якого він не сміє переступити. Тому, хоч ми багато чули про хорошу, впевнену гру уругвайських захисників, але в єдиноборстві з ними почували себе цілком вільно.

Хороше враження залишили в нас темпераментні, дуже швидкі нападаючі уругвайців. Характерною особливістю їх гри є застосування довгих діагональних передач, які виконуються невимушено, точно і на високій швидкості. Не одразу ми пристосувались до них. І тільки в другому таймі, щільно закривши нападаючих, стали ефективно перешкоджати таким передачам.

Загалом уругвайці трохи поступались нам у фізичній підготовці, хоч тренувальний процес у них майже не відрізняється від нашого. На тренуванні, яке ми спостерігали, вони багато уваги приділяли загальним вправам і тільки після тривалої і посиленої розминки перейшли до вправ з м'ячами. І тут ми звернули увагу на те, що індивідуально кожен з 25 гравців працює значно більше від нас.

Проте впадало в очі, що і висока техніка уругвайців, які двічі були чемпіонами світу, і їх ігровий темперамент якось дивно поєднуються з своєрідною спортивною жорстокістю. Прагнучи перемоги, вони заради неї ідуть на дуже грубу, силову гру.

Місцеві любителі футбола скаржились нам на те, що великої шкоди підготовці національної команди завдають власники клубів, які, крім своїх прибутків, нічого не визнають. Так, менажери «Пеньяроля» не дали в збірну Уругваю своїх власних футболістів Мартінеса, Родрігеса і Мігуеса перед чемпіонатом країн Південної Америки тільки тому, що домовились провести на вигідних для себе умовах кілька матчів і вирушили за кордон, у Мексику. Через це Уругвай зайняв лише четверте місце.

Великі надії покладають в Уругваї на молодого Амброзія, який замінив у збірній країни блискучого Скіафіно. Добре зарекомендував себе центральний захисник Карло Корреа. Його гра визнана бездоганною.

Побували ми також у Чілі. Місцеві спортивні діячі не наважились виставити проти нас жодної клубної команди. Вони бачили наші матчі в Бразилії і Уругваї і прийшли до висновку, що

жоден чілійський клуб не встоїть проти росіян. Але і збірна країни грала набагато слабіше за наших попередніх суперників. Та які курйози трапляються в футболі! Помилка Кєсарева (він недбало відкинув м'яч воротареві Бєляєву) дала можливість чілійцям перервати передачу і забити гол у пусті ворота. У 1960 році, коли динамівці Тбілісі виступали в Англії, місцеві нападаючі тричі скористалися аналогічною помилкою і тричі забивали голи Сергію Котрикадзе. Отже, недбале відкидання м'яча і гра захисника з воротарем може дорого коштувати команді. Саме таке трапилось і з нами в Чілі.

Господарі поля, забивши нам випадковий гол, мало не танцювали від радощів і негайно застосували «зверхбетон», стягнувши до свого штрафного майданчика майже всю команду. Пробитись крізь такий щільний оборонний рубіж ми не зуміли. Позначилось на результаті гри, очевидно, і те, що ми просто не звикли виступати тоді, коли вдома у нас ніч, і спати тоді, коли у нас день. Адже матчі тут починаються об 11 годині вечора, коли в Москві 6 годин ранку.

На цьому закінчилось тритижневе перебування радянських футболістів у Південній Америці. Подорож за океан, безумовно, дала нам велику користь: зустрічі з сильними суперниками сприяють твоєму зростанню. А що південноамериканці сильні футболісти – відомо давно. Ми повертались на Батьківщину, ще і ще раз пригадуючи все те цінне, що побачили в грі наших колег по спорту, аналізуючи свої та їхні недоліки. Адже декому з нас доведеться зустрітися з ними знову, вже на офіціальних змаганнях у Стокгольмі. І таку розвідку «боєм» ми, здавалось, використали непогано.

Але не тільки спортивні спогади вивезли ми з Південної Америки. Ми переконались, що навіть у таких далеких капіталістичних країнах, «за тридев'ять земель», прості люди з великою симпатією ставляться до нас, посланців країни соціалізму, цікавляться всіма без ви-, нитку сторонами нашого життя, хочуть мати правдиву, точну уяву про нього. Наш супутник викликав і за океаном таке враження, яке можна порівняти з вибухом атомної бомби. З приводу цього нас вітали так, ніби ми були інженерами і техніками, які створили цей фантастичний корабель.

Запам'яталась мені і зустріч з одним емігрантом. Не знаю, як і де він дізнався, що я з Києва, але підійшов одразу до мене і заговорив українською мовою. Старий вже чоловік, занесений на чужі краї вітром війни, він плакав, коли говорив про Україну і проклинав себе, що занапастив своє життя.

– Як повернутись назад, порадьте, як це зробити? – благав

він, хапаючи мене за руку.

Що я міг відповісти йому? Що батьківщина не костюм, який можна міняти коли і як завгодно, що ніякі сльози не змиють ганебної плями зради? Це була важка і неприємна розмова.

– Клопочіть, – знизав я плечима, – може, є обставини, які допоможуть вам.

– Не знаю, не знаю, – бурмотів він, – я так чудово жив. А тепер? Помру на чужині, як собака.

Не минули наших очей і контрасти, які ми бачили за океаном. Розкіш і жебрацтво, полум'яні неонові реклами багатих кварталів і повна відсутність електрики у гірських районах країни. Одне слово – типовий «краєвид» великих та малих капіталістичних міст і країн.

І коли нарешті був зіграний останній матч, коли стало відомо, що ми вже вилітаємо додому, всі члени нашої спортивної делегації полегшено зітхнули. Ми залишали землю, над якою світило сліпуче сонце і в повному святковому вбранні ніжилась у його промінях екзотична зелень. Ми мали повернутись туди, де вже випав сніг, і холодні вітри, і морози, мабуть, боляче щипали за вуха і щоки. Але є холод, тепліший за жарке сонячне проміння, і є сонце, яке не зігріває душу. З нас було досить південноамериканського сонця. Зайнявши місця в літаку, ми поздоровили один одного:

– Нарешті!..

8

Настав рік найвідповідальнішого для радянських футболістів іспиту – рік світового чемпіонату. Ми, гравці збірної, почали сезон далеко від Батьківщини. Знов потужний ТУ-104 підняв нас у повітря і поніс за моря-океани. На цей раз під його крилами пропливала вся наша країна. Ми летіли в братній Китай. Розрахунок був простий – використати прекрасні кліматичні умови для тренувань.

Китайські друзі зустріли нас як рідних. Все тут було до наших послуг, на кожному кроці нас чекала гостинність, щирість і всіляка допомога. Китайські товариші і самі чудові спортсмени. Вони розуміли, що значить готуватись до світової першості. Я не сумніваюсь, що мине небагато часу, і китайські команди доб'ються і у футболі таких самих успіхів, яких вони вже досягли в інших видах спорту.

А цих успіхів у них чимало. Перші великі сюрпризи китайські спортсмени приготували вже до III дружніх ігор молоді, які проходили в Москві в дні Всесвітнього фестивалю. Тоді баскетболістки Чехословаччини, які перед тим завоювали третє місце на світовому чемпіонаті, тільки в другій додатковій п'ятихвилинці зуміли зламати оборону китаянок. Тоді ж плавець Лі Чун-дже подолав стометрівку за 57,2 секунди, що було новим рекордом ігор, а штангіст Чень Дзінь-кай впевнено завоював золоту медаль у напівлегкій вазі і штовхнув 139,5 кг, встановивши новий світовий рекорд. Це був перший в історії спорту рекорд китайського важкоатлета. А хіба не показово, що і в галузі легкої атлетики, такого складного виду спорту, місцеві хлопці і дівчата почали добиватись результатів екстракласу. Це насамперед стосується чудової спортсменки Чжен Фен-жун, яка стала рекордсменкою світу в стрибках у висоту.

А якою несподіванкою для спортивної громадськості всіх країн був видатний успіх Жун Го-туаня, що завоював звання чемпіона світу з настільного теніса!

Весь Китай у риштованнях новобудов. І нам, спортсменам, було дуже приємно переконатись, що одночасно з новими промисловими велетнями народ будує і величезну кількість нових спортивних баз – стадіонів, майданчиків для ігор, басейнів, футбольних полів тощо. Буквально в кожному місті, селищі тепер можна побачити спортивну базу – велику або малу.

І це не випадково. Народ прагне бути здоровим і сильним, щоб успішно виконувати накреслення свого уряду. Ось чому виробнича гімнастика стала в народному Китаї таким же

звичайним явищем, яким є, наприклад, ранкове вмивання. Ми бачили зарядку залізничників на пероні вокзалу. Закінчивши вправи, вони одягалися і приступали до своїх службових обов'язків. Ми бачили вже літніх китайців, які виконували найпростіші фізичні вправи безпосередньо на вулиці або в скверіках. На кожному підприємстві комплекси виробничої гімнастики в певні години роблять усі без винятку робітники та службовці.

Ідея самооздоровлення – не нова. Вже давно існує в Китаї народна гімнастика «ушу», вправи якої міг виконувати кожний, хто бажав зміцнити своє здоров'я. Але тільки після того, як народ узяв владу в свої руки, тут були створені умови для масових занять фізичною культурою. Це одразу дало блискучі наслідки: гімнастикою почали займатися всі – од старого до малого.

Найбільше спортивних баз у столиці країни – Пекіні. Тільки футбольних полів тут понад двісті, кілька десятків відкритих басейнів. Цікаво відзначити, що пекінські футбольні поля, так само як басейни і тисячі ігрових майданчиків, ніколи не залишаються порожніми. Спортивне життя вирує на них до пізньої ночі. Крім того, на базі старого іподрому збудовано закритий манеж для легкоатлетів – такий великий, що в ньому тренуються в бігу навіть бар'єристи.

Нещодавно в Пекіні почав діяти інститут фізкультури. Це справжній спортивний комбінат. Тут багато столів для малого теніса, майданчиків для баскетбола і волейбола, футбольних полів, і на всіх одночасно тренуються тисячі юнаків і дівчат. Взагалі про масовість спорту в Китаї можна розповісти таке, що інколи скидається на вигадку. Так, наприклад, коли проводились змагання з марафонського бігу, то лише одна провінція Шандунь виставила кілька тисяч спортсменів-марафонців. Просто фантастичні цифри! Ми переконались на власні очі, що в країні спорт люблять усі, і перестали дивуватись, коли бачили семи-восьмирічних хлопчиків, які на втіху своїм батькам робили сальто прямо посеред вулиці. Слід зауважити, що акробатика не менш популярна серед китайців, ніж настільний теніс або, скажімо, баскетбол. Пояснюється це тим, що акробатика є невід'ємною складовою частиною і національного балету, і гімнастичних вправ.

А як сумлінно працюють над собою китайські спортсмени, з якою повагою ставляться вони до своїх тренерів і інструкторів, як терпляче виконують все, що ті вимагають! Зрозуміло, що така сумлінність дає прекрасні результати. Я пам'ятаю, коли китайські волейболісти приїжджали на Україну, щоб повчитись цієї гри. Наші тренери і спортсмени показали їм, як треба правильно

подавати м'яч, чисто приймати його і в яких ситуаціях куди пасувати, щоб забезпечити якісний напад партнерів. Минуло кілька років, китайські волейболісти знов побували на Україні. І що ж? Дівчата обіграли всі команди, з якими вони зустрічались, навіть збірну республіки. Хороше враження справила і гра чоловіків.

А хто з киян не пам'ятає першого виступу китайської національної збірної з футбола на полі стадіону імені М. С. Хрущова в матчі проти місцевих динамівців? Тоді кияни легко перемогли своїх суперників з рахунком 4:1. А тепер клас гри футболістів настільки зріс у Китаї, що його команда спромоглася перемогти в офіціальному змаганні навіть збірну Угорщини.

Чим пояснюється такий різкий прогрес? Насамперед – винятковою працездатністю спортсменів і серйозністю, з якою вони ставляться до тренувань. Китайці люблять і вміють трудитись. В Китаї ми жили і тренувались поруч з іншими місцевими друзями-футболістами. І до кінця тренувального збору вони встигли створити цілу книгу про методику нашої роботи, внісши в неї тільки те, що було їм раніше незнайоме і що становило певний інтерес. Отже, легко зрозуміти, як глибоко вони осмислили все, що їм було потрібно. Ще одна цікава деталь. До Ігоря Нетто і до мене китайські футболісти звернулись з проханням прочитати лекції про гру півзахисту, бо він у них був не досить сильний. Попросили вони також розповісти, як взагалі працює збірна СРСР. У призначений день ми прийшли в аудиторію і просто не повірили своїм очам: нас вже чекали близько тисячі слухачів. Перед кожним з них лежали блокноти і олівці. Було видно, що хлопці приготувались конспектувати все, що почують від нас.

І справді, з перших же наших слів вони почали писати. В приміщенні панувала така тиша, що було чути навіть дихання людей. Зате, коли ми закінчили свою розповідь, запитання посипалися як з рога достатку. І знову кожна відповідь записувалась.

Китайський футбол сьогодні явно на піднесенні. Нині для нього характерні дуже висока рухливість гравців усіх ліній, вміння діяти і комбінувати на швидкості, хороша фізична підготовка і виключно цупкий захист. Щоправда, китайські нападаючі ще недостатньо володіють сильним ударом, дещо зловживають поперечними передачами поблизу воріт, фінальні частини матчів проводять слабо. Але зрозуміло, що ці недоліки не так уже й важко усунути.

Ми провели тут шість ігор, перемогли в п'яти і в одній вимушені були задовольнитись нічиєю. Грали ми з повним

напруженням, зустрівши в особі китайських футболістів справді серйозних суперників. Навряд чи слід підкреслювати, що грають китайці дуже коректно. Ми жодного разу не бачили з їх боку навмисної грубості. І це нам особливо приємно згадувати, бо невдовзі ми провели ще один тренувальний матч з футболістами іншої країни, і саме в цій грі наш капітан Ігор Нетто зазнав такої важкої травми, що по суті став глядачем на чемпіонаті світу. Але про це – далі.

Китайський спорт впевнено виходить на велику міжнародну арену. А мине небагато часу, і не залишиться жодного виду спорту, в якому не довелось би серйозно рахуватись з командами Народного Китаю. Інакше і не може бути, бо і комуністична партія країни, і її уряд постійно піклуються про розвиток масового спорту, про надання можливості населенню всієї країни займатись фізичною культурою, не шкодують коштів, щоб забезпечити своїх спортсменів всім необхідним. Яскравим доказом цього є новий пекінський стадіон на сто тисяч місць, який нагадує наші Лужники.

Ми вилітали з цієї країни, сповнені радісних вражень, знаючи, що розсталися з вірними і щирими друзями, про чудові досягнення яких у всіх галузях життя ми ще не раз почуємо.

9

До початку фінальної частини VI чемпіонату світу з футбола, в якій вперше мали взяти участь і представники Радянського Союзу, залишались лічені місяці. В нашій країні все йшло своїм звичаєм: проводились змагання, забивались голи, підраховувались очка. Але думками всіх болільників, гравців і тренерів дедалі більше починав володіти Кубок Жюля Ріме.

Звичайно, причиною цього було не те, що цей кубок, який важить понад кілограм, зроблений з чистого золота і його за всіма ознаками можна вважати дуже цінним спортивним трофеєм. Всі розуміли, що цим кубком буде нагороджений справді найсильніший футбольний колектив – такий, що не знає рівних на зеленому полі. Підігрівав пристрасті ще один фактор: роками точилася велика неофіціальна битва між футболістами Європи і Південної Америки, і всім не терпілося дізнатись, який же континент на цей раз виявиться сильнішим.

Спортивна преса присвячувала все більше уваги наступним змаганням у Швеції. Одне слово, спортивне повітря світу дихало грозою: його мали от-от прорізати перші блискавки.

Природно, ми пильно стежили за тим, що діється в різних країнах.

По суті чемпіонат почався ще наприкінці 1956 року – відбірковими іграми. На початок 1957 року стали вже відомі дванадцять команд, які завоювали право продовжувати змагання. Це збірні команди Англії, Франції, Угорщини, Чехословаччини, Австрії, СРСР, Югославії, Шотландії, Бразілії, Аргентіни, Парагваю і Мексіки. Ще два фіналісти були звільнені од відбіркових ігор – команди Швеції (як представник країни, де проводиться чемпіонат) і ФРН – як переможець минулого чемпіонату.

У лютому 1958 року став відомий ще один, п'ятнадцятий фіналіст – команда Ірландії, яка перемогла італійців. Але мали відбутись ще дві зустрічі, які повинні були виявити шістнадцятого учасника фінального турніру. В цих зустрічах збирались помірятися силою футболісти Уельсу й Ізраїлю. Та оскільки у півфінальних іграх відбіркових змагань азіатсько-африканської зони зустрічались між собою Ізраїль – Індонезія і Судан – Єгипет, то єгиптяни і суданці заздалегідь відмовились від можливого матчу з ізраїльцями на знак протесту проти політики, яку проводив уряд їх країни. А футболісти Індонезії з почуття солідарності з народами, які борються проти колоніалізму, також відмовились від матчу з ізраїльцями.

Отож могло виникнути дивне становище: команда Ізраїлю без жодного матчу, без єдиної перемоги здобула б право на участь у фіналі. Це було б явною несправедливістю. І спортсмени багатьох країн, щоб запобігти цьому, запротестували. Тоді міжнародна федерація футбола (ФІФА) шляхом досить складного жеребкування визначила суперника для ізраїльців. Ним стала команда Уельсу.

Нарешті були зіграні і останні два матчі між цими командами. В обох перемогли валійці з однаковим рахунком 2:0.

Тепер можна було вже складати і турнірні таблиці. Не буду нагадувати порядок змагань, він, мабуть, добре відомий всім любителям футбола. Зазначу лише, що розклад ігор був дуже напружений і треба було мати багато сил, щоб успішно провести в короткий час таку кількість виключно важких матчів. Адже фінал проводився з 8 по 29 червня, а турнір починався з 1/8 фіналу, причому, цей відрізок чемпіонату передбачав ігри за круговою системою і лише наступні три – з вибуванням команд після поразки. Отже, нас чекало велике напруження.

Готуючись до поїздки в Швецію, збірна СРСР провела кілька контрольних матчів. Беру на себе сміливість сказати, що ми в хорошому стилі перемогли сильних футболістів Болгарії (4:0) та НДР (3:1). 18 травня ми зустрілись із збірною Англії, якій судилося бути нашим суперником в Швеції під час ігор 1/8 фіналу.

Цей останній матч, природно, мав велике значення і для нас, і для грізних синів Альбіона. Обидві сторони розуміли: відбувається заключна перевірка сил, іде найретельніша розвідка. І ми доклали чимало зусиль, щоб зіграти якомога краще. Але, як відомо, цей матч не дав перемоги жодній стороні, він закінчився мирним рахунком – 1:1.

Та, одверто кажучи, тоді англійці грали краще за нас. Особливо багато неприємностей завдав нам їх центральний нападаючий Кеван. Він високий на зріст, грає коректно, але різко, і хоч не відзначається досконалою технікою, надзвичайно рухливий і добре грає головою. Він без особливих зусиль оволодівав майже всіма високими м’ячами і саме головою забив гол Яшину. Пізніше наш воротар розповідав, що бачив як упевнено переграє Кеван Крижевського і, розуміючи, що треба боятися його удару головою, спеціально виходив з воріт на навісні передачі вперед, але все-таки не зумів перешкодити Кевану забити м’яч головою.

Англійці завдали травми Нетто. Не думаю, що це було зроблено навмисно. Але нам від того не стало легше. Ігор надовго вибув з строю. Ми навіть не знали, чи зможе він грати в Швеції.

Це дуже зіпсувало всім нам настрій. Насторожувало також і те, що Костянтин Крижевський, наш центральний захисник, так і не зумів повністю нейтралізувати Кевана. Щоправда, ми знали: сумлінний Костянтин серйозно проаналізує свій поєдинок з «дев'яткою» англійців. Але поки що на душі було неспокійно.

Не був я задоволений і самим собою. В Москві я грав проти лівого півсереднього збірної команди Англії Хеймса, який діяв на дуже широкому фронті, часто навіть захищаючись разом з гравцями лінії оборони. Тому мені доводилось робити чимало виснажливих рейдів, щоб не випускати з поля зору небезпечного інсайда. Через два роки такого самого суперника я зустріну (під час другої подорожі в Новий Світ) в особі бразільця Діда з команди «Фламенго» і знову вловлю себе на тому, що гравці такого широкого маневру ставлять переді мною надто складні завдання і що для них спеціально треба підготувати щось нове в своїй грі. Так от, у Москві мені зрештою набридло переслідувати Хеймса навіть тоді, коли він сам безпосередньо нічим не загрожуваз радянській команді. І я вирішив дати йому пограти.

Вирішив – і одразу відчув, що зробив велику помилку. Хеймс, наче барометр, зреагував на «зміну погоди» на футбольному полі, збагнув, що дістав «свободу» і негайно посилив свій тиск на наші позиції. Мені довелось знову взяти його під свою опіку. Висновок напрошувався сам собою: якщо мені і в Швеції доведеться грати проти Хеймса, треба буде за ним пильно стежити. Як це робиться, я вже знав. Сім років, проведених мною в класі «А», і чотири роки в збірній країни збагатили мене, як і інших товаришів, ігровим досвідом.

Останні тижні перед виїздом у Швецію наша збірна проводила в напружених тренуваннях. Ми працювали двічі на день, наполягали на техніку, бо в деяких наших товаришів вона ще залишала бажати кращого. Наші тренери вивчали «почерки» окремих зарубіжних гравців і разом з нами визначали план дій проти них. Одне слово, готувались не шкодуючи ні сил, ні часу.

Тим часом міжнародна преса приділяла дедалі більше уваги наступним футбольним баталіям. Відомі оглядачі, спортсмени, тренери робили прогнози, оцінюючи шанси різних команд. В передстартовій «лихоманці» в ті дні перебували всі без винятку болільники. Звичайно, ми були в курсі всього, що писалося в іноземних газетах. Найчастіше можливими переможцями чемпіонату називали команди Південної Америки, Радянського Союзу і збірну Англії. Запам'ятались мені слова тренера збірної Румунії Попеску, який заявив, що до четвірки найсильніших потраплять команди Аргентіни, – Бразілії, СРСР і, можливо, Англії. Такої самої думки дотримувались і численні інші

любителі прогнозів. При цьому вони глибоко аналізували відбіркові – ігри, підкреслювали їх виключно бойовий-характер. І справді, в цих іграх середнє число м'ячів, що припадали на один матч, становило чималу цифру – 3,9.

Широковідомий угорський журналіст Шандор Барч писав, що в Швеції виступатимуть команди тільки найвищого класу або такі команди, що небагато чим поступаються найсильнішим. Серед цих, безумовно, сильних, Барч називав нашу збірну і команди Південної Америки.

Європейська преса прийшла до висновку, що наша команда наближається до фіналу першості світу з найкращим балансом попередніх міжнародних матчів. З восьми зустрічей в 1957 році збірна Радянського Союзу шість виграла, одну звела внічию і тільки одну програла. Взагалі на нашу адресу писалося немало хороших слів, і можливо, така висока оцінка в певній мірі притупила нашу пильність.

Дуже високо оцінювала зарубіжна преса і шанси команди Англії, хоч вона напередодні заключного етапу чемпіонату і зазнала серйозних змін в своєму складі. Особливо популярною стала ця збірна після того, як завдала переконливої поразки бойовій команді Франції (4:0). Писалося, що англійці тепер грають в стилі росіян, що до своєї звичайної манери вони додали швидкість, витривалість, силу. Англійський оглядач Мейзл запевнив весь спортивний світ, що його земляки вже вміють грати в будь-якому темпі і змінювати на ходу ритм матчу, як це в свій час з великою майстерністю робили угорці.

Але нас більше хвилювали південноамериканці. Ми теж вважали, що в них дуже великі шанси на перемогу, от тільки не знали, кому саме віддати перевагу. Адже дві найсильніші команди Південної Америки – Аргентіни і Бразілії – в іграх між собою добилися нічийного балансу (3:0, 2:1, 1:3, 0:2 – тобто 6:6). А це означало, що обидві вони будуть твердим горішком для кожної європейської команди.

Щоправда, перед самими змаганнями ми, завдяки болгарській спортивній пресі, дізналися, що ці команди по-різному готуються до вирішальних поєдинків. Бразільці значно посилили свої захисні лінії і в основному укомплектували збірну досвідченими гравцями. Аргентінці ж зробили ставку на молодих футболістів, які володіють високою швидкістю і віртуозною технікою. Газети запевняли, що аргентінці не збираються імпровізувати на полі, що вони мають кілька відмінно розроблених схем і всією командою реалізуватимуть їх як у нападі, так і в захисті.

Спортивні журналісти нагадували нам і про футбольну

стратегію, доводячи, що техніка і тактика ще не все. Згадували повчальні уроки минулого п'ятого чемпіонату, коли несподівано для всіх володарями золотої корони найсильніших стали футболісти ФРН. Це, справді, повчальна історія. Коротко суть її така.

Тренер західнонімецької команди Зепп Гербергер зумів перехитрити угорців, які впевнено ішли до перемоги, і вміло скористався з їх труднощів. Як це вийшло?

У 1/8 фіналу жеребкування звело збірні Угорщини і ФРН (крім Туреччини і Південної Кореї). Тоді угорці легко перемогли німців з рахунком 8:3. Це було в 1954 році, і я добре пам'ятаю, що всі тоді пророкували перемогу угорцям. А коли в наступних матчах вони впевнено виграли ще й у команд Бразилії та Уругваю (з однаковим результатом 4:2), з цьому уже ніхто не сумнівався.

У фіналі фаворити зустрілись у вирішальному поєдинку за перше місце з німцями, яким раніше завдали такої жорстокої поразки. Гру угорці повели з піднесенням, і вже через кілька хвилин рахунок став 2:0. Це була їх улюблена тактика – одразу забити гол-два і приголомшити суперника. Та на вісімнадцятій хвилині рахунок став нічийним – 2:2. Зрештою перемогли німці 3:2.

Секрет Гербергера полягав у тому, що він на гру в 1/8 фіналу виставив запасних гравців. Цим він приспав пильність угорців, дав можливість основному складу команди добре відпочити і здійснив бойове хрещення своєї молоді в матчі з сильним суперником. А коли у фінальній грі німці вийшли на поле, угорці не побачили тих, хто грав проти них раніше. Команда була майже повністю оновлена. І виявилось, що поки угорці боролися з дуже сильними суперниками з Південної Америки, втрачали сили і гравців, які зазнали травм, німці спокійно відпочивали і зберігали сили для вирішального матчу. Це і стало стратегічною сенсацією тренера Гербергера, про яку довго згадували в спортивних колах. Тепер, перед фіналом шостого чемпіонату, нам знову нагадали про неї. Мовляв, будьте розумними, хлопці, не витрачайте свої сили, правильно будуйте плани гри.

Але добре все це радити тим, кому не доведеться самим виступати на полі. Ми, звичайно, все це брали до уваги, але використати цінні і дружні поради не могли. Ми вперше виступали в таких змаганнях і не вміли ще маневрувати так, як це могли собі дозволити інші учасники всесвітніх першостей. Ми просто не мали права рискувати. Нам треба було грати з повним напруженням. Так думав наш колектив, не здогадуючись, що ми зрештою таки підемо на хитрість і це нам дорого коштуватиме.

Однією з останніх новин, яка долетіла до нас перед виїздом у

Швецію, була звістка про те, що, нарешті, вирішено, якими гратимемо м'ячами. Це теж серйозне питання, бо від якості м'яча багато що залежить.

Перед фіналом організатори чемпіонату влаштували спеціальний конкурс м'ячів. На ньому було виставлено різними іноземними фірмами 102 зразки. Жоден з них не мав на собі знаків фірми і можна було тільки здогадуватись, кому м'яч належить.

У першому турі конкурсу 36 м'ячів не пройшли іспит. П'ять з них мали вагу понад 450 грамів, десять – менше 400 грамів, двадцять один м'яч не відповідав потрібним розмірам. Майже ідеальним був визнаний лише один м'яч під номером 70. Представники Англії (Роус), Італії (Барассі), СРСР (Гранаткін) і Уругваю (Вілліціо) поставили на ньому свої підписи на знак того, що цей м'яч може служити еталоном. Фірмі, якій він належав, було замовлено 100 таких «близнят». Але ця фірма могла бути названа лише після фінального матчу, а м'яч з підписами членів журі збирались розіграти в лотереї.

Нарешті всі приготування закінчені. Залишаються лічені дні до нашого від'їзду. І тут трапилася несподіванка, яка все переплутала в нашій команді. Через грубе порушення режиму окремими футболістами колектив був змушений розпрощатися одразу з трьома гравцями основного складу. В лінії нападу і захисту почали негайно робити серйозні зміни, на ходу виправляти становище. Це був для всіх нас жорстокий удар. І хоч усі ми розуміли, що гравців, які вибули, просто неможливо на ходу замінити рівноцінними, ми не вважали можливим клопотати за тих, хто грубо порушив норми моралі. Настрій колективу був зіпсований. Так інколи егоїзм одиночок ставить під загрозу колективний успіх, спільну справу багатьох.

10

І ось ми в Швеції. Радянська команда прибула сюди 1 червня, за тиждень до початку змагань. Мені здається, що саме повітря Стокгольму було насичене футболом. Жовто-голубі емблеми першості можна зустріти скрізь. Вони – на стінах будинків, у вітринах, на коробках сірників, на галстуках. Газети виходять з фотознімками футболістів такого розміру, Що самим фото можна накрити шахівницю. Нас знімають кіно- і фоторепортери, газетярі знаходять нас навіть у їдальнях, щоб спитати про якусь дрібницю. Радіо, телебачення, преса – все живе одним: футболом. Велетенські м'ячі звисають з електропроводів, з дахів. Швеція на час першості стала футбольною столицею світу.

Поселили нас у Хіндосі, невеликому місті за сорок кілометрів од Гетеборга, на затишній туристській базі. Почували ми себе тут чудово: тиша, зелень, чисте повітря, хороші умови для тренувань. Мали ми там і футбольне поле, а недалеко від нього – озеро, на березі якого потім часто відпочивали, переживаючи радощі і невдачі.

Тут жили і футболісти Бразілії. Разом з нами, командою Англії і збірною Австрії вони входили в одну підгрупу, де мав бути розіграний перший етап змагання – 1/8 фіналу. Вони, так само як і ми, стежили за пресою і знали її категоричну заяву: майбутній переможець першості світу вийде саме з нашої підгрупи. Тому бразільці, зрозуміло, побоювались нас, як і ми їх.

Але це не завадило нам подружитись. Разом ми ловили рибу в озері, згадували попередні зустрічі в Києві, Москві і Ріо-де-Жанейро. Бразільці виявились веселими хлопцями і чудовими музикантами. Майже щодня вони влаштовували самодіяльні концерти, і можу запевнити, що цим концертам могли б позаздрити навіть деякі професіональні артисти естради. Цікаво, що майже кожен бразільський футболіст вміє грати на кількох інструментах. Крім того, всі вони добре танцюють Отже, ми не нудьгували в їх компанії, з насолодою знайомлячись з народними піснями і танцями Бразілії.

Свій перший матч ми провели з командою Англії. Знову побачили тих, з ким зовсім недавно грали в Москві. Але на цей раз на полі змінилась розстановка сил. Якщо вдома ми по суті програвали англійцям, то тут з перших же хвилин захопили ініціативу і довго повністю володіли нею. Відчувалось, що всі ланки нашої команди впевнені в своїх силах і грають злагоджено. Але в ході матчу, коли ми вели вже рахунок (2:1) і всі бачили, що англійці навряд чи відіграються, вони почали діяти з зайвою

різкістю і це призвело до неприємності.

Ось проривається по лівому краю Фінней. Він прагне за всяку ціну забити гол. Йому в ноги кидається наш воротар Лев Яшин. Фінней, мені здається, міг перестрибнути через воротаря, тим більше, що Яшин уже перехоплював м'яч. Але лівий крайній англійців у запалі боротьби все ж налетів на нього і вдарив Яшина по голові.

Яшин на кілька хвилин знепритомнів. Ми підбігли до нього, почали робити штучне дихання.

Нарешті він розплющив очі і тихо шепоче:

– Досить, мені краще.

Одразу на душі полегшало. Всі ми граємо набагато спокійніше, коли знаємо, що ворота захищає наш Лев. Так, на цей раз обійшлося. Капітан Райт вибачився перед нами.

Потім сталося таке, що викликало загальне обурення. Наш захисник порушив правила за межами штрафного майданчика. Але угорський суддя Жолт призначив пенальті. Це було несправедливе рішення, та ми не мали права сперечатись. Рахунок став 2:2. Так ми втратили дуже дороге очко і були змушені задовольнитись нічиєю. Ніколи я не думав, що на таких відповідальних змаганнях знайдеться арбітр, якому совість дозволить так безжалісно і грубо покарати команду.

Нашими наступними суперниками були австрійці. Вони явно відмовились від «віденського мережива», висунули вперед двох високих, фізично сильних інсайдів, які разом з центральним нападаючим Буцеком прагнули весь час тиснути на наші оборонні лінії. Ми знали, що австрійці вміють сильно і точно бити по воротах з різних дистанцій і тому застосували щільну персональну опіку по всьому полю. Це дало позитивні наслідки: нападаючі і півзахисники команди Австрії втратили можливість вільно бити по воротах.

Але вони не втрачали надії на злам в грі, явно не збирались передчасно складати зброю. З кожною хвилиною зустріч ставала напруженішою, бо австрійці, всупереч нашим розрахункам, витримали запропонований нами високий темп.

Аж ось Анатолій Ільїн точно вийшов на коротку діагональну передачу і без обробки м'яча пробив по воротах. Гол! Ми кинулися поздоровляти нашого найкращого бомбардира і ще впевненіше повели наступ. У цьому матчі я перестав відчувати скутість, яка дратувала мене досить довго в матчі з англійцями, частіше підключався до лінії нападу, як це робив не раз у київському «Динамо». Але, на жаль, забити гола не зумів.

Ми гадали, що доля матчу вже вирішена, коли на нашу голову знову звалилося пенальті. На жаль, цілком справедливе.

Хорошого настрою – як не бувало. Адже пенальті – це вірний гол. Якщо рахунок буде зрівняно, австрійці почнуть грати з піднесенням. І тоді вже важко сказати, як далі піде боротьба.

Пригнічені невдачею, ми залишаємо межі штрафного майданчика, на якому готується до удару Буцек. Обличчя хлопців бліді від хвилювання. Наш капітан Микита Симонян (Нетто не грав ні в першій, ні в цій грі) мало не кусає губи. Всі ми не зводимо очей з Яшина, який завмер у воротах, ледь висунувши вперед зігнуті руки. Буцек дивиться на м'яч майже цілу хвилину. Кілька разів він з силою видихає повітря, щоб заспокоїтись. Буцек досвідчений футболіст, його удар, як відомо, відзначається винятковою силою. Розв'язка неминуча…

Нарешті він відходить на кілька кроків назад, уважно дивиться на нашого воротаря і починає розбіг… Я відвертаюсь. Чую удар!

В першу мить я не зрозумів, що сталося, бо одразу мене просто оглушило ревіння трибун. Потім дивлюсь і не можу повірити своїм очам. Яшин лежить в кутку воріт і притискує до грудей м'яч, а Буцек стоїть на тому ж місці, звідки ударив по м'ячу, і, схопившись руками за голову, хитається з боку на бік.

Ні, треба бути Яшиним, щоб взяти такий м'яч! Тепер усі переконались, що наш воротар – найкращий на чемпіонаті.

Окрилені цією удачею, ми кидаємось уперед. Я без зупинки передаю м'яч Симоняну, той з ходу переадресовує його Валентину Іванову. Удар – голі Рахунок 2:0.

Після цього австрійці по суті припиняють наступальні дії. Вони розуміють, що матч програли. Отже, в нас уже три очка.

На своїй базі ми зустрічаємось з бразільцями. Вони наші наступні суперники, але це не заважає їм щиро поздоровити нас з щойно здобутою перемогою. Адже – сусіди, давні знайомі. Тепер ми маємо зустрітись з ними. Але про це, звичайно, ні слова.

Ще один день живемо так, ніби не нашого матчу з нетерпінням чекають всі любителі футбола і тут, у Швеції, і далеко за її межами. Як завжди, воротар Жільмар довго бавиться своєю улюбленою грою – неквапно накидає кільця на цвяхи, вбиті в дошку. Вава майстерно перебирає струни гітари і замріяно наспівує мелодійну пісеньку. Раптом він питає мене:

– Чого ти так дивишся, не впізнаєш?

– Ніяк не можу звикнути до твоїх вусиків, раніше їх не було, – пояснюю я.

Вава сміється і хитро підморгує:

– Це я хочу бути солідніший.

Поруч з ним сидить Гаррінча. Його обличчя засмучене. Він більше за інших тужить за домом, хоч і його товариші вражають

своєю явною тугою за батьківщиною. Вони це ніяк не можуть приховати. Щоб ота туга була меншою, щоб вони і в далекій північній Швеції почували себе як вдома, їм привезли на дачу чимало записів бразільської музики, національних кінофільмів. У них навіть є лікар-психолог, який щодня слідкує за настроєм команди. Ностальгія бразільців, по-дитячому експансивних і безпосередніх, справжня хвороба. І саме так борються з нею.

Але мені здається, що Гаррінча потрібна особлива підтримка, і я кажу йому:

– Не варто так горювати, друже. Потерпи ще трохи, і невдовзі вирушиш назад, повернешся в Ріо.

На мій подив, він відповідає не те, що я чекав почути:

– Це я і сам знаю. Мене дратує інше. Навіщо я приїхав сюди? Мені не дають грати, а я в хорошій формі. В дуже хорошій. Якщо мене і проти вас не поставлять, кину все до біса і втечу додому. Слово честі!

Я слухаю переклад і думаю, що, мабуть, Гаррінча ставиться до нас справді як до друзів, якщо говорить так відверто. Він знає, що я такий же спортсмен, як і він сам, і правильно зрозумію його щирість, забувши, що в Швеції ми запеклі суперники. Мені подобається така відвертість і тому я відповідаю на неї в унісон:

– Я знаю, що ти справді добре граєш. Тому я вітаю рішення твого тренера. Посидь ще один матч.

Ми дивимось один на одного і сміємось. Звичайно, це жарт, і Гаррінча знову зітхає.

Його таки поставили проти нас. Вийшов на поле і наймолодший член команди – шістнадцятирічний Пеле, той самий Пеле, якому судилося стати однією з найяскравіших зірок чемпіонату. Тут, у Швеції, його слава бомбардира злетить так високо, що коли він повернеться на батьківщину вже як чемпіон світу, вдова одного мільйонера запропонує йому свою руку і весь свій капітал, хоч буде вдвічі старшою за нього.

Матч бразільцям ми програли.

Поразки бувають різні. Трапляються і випадкові, як та, наприклад, що її зазнало московське «Динамо» в Чілі. Але бразільцям ми програли закономірно. Вони були сильнішими за нас, і це, хоч і прикрий, але факт. Вава забив нам два голи з таких положень, які можна назвати класичними. Не важко уявити собі силу команди, яка зуміла створити подібні положення в зустрічі з іншою командою, що вважається далеко не новачком у футболі. Нам здавалося, що Віктор Царьов виключив з гри Пеле, я був упевнений, що цілком знешкодив Зіно, ми бачили, що наш напад не боїться «бетону» бразільців. А голи влітали в наші ворота.

В перерві між таймами Ігор Нетто, який в той день вийшов на

поле, сказав:

– Так, товариші, матч, очевидно, програний. Але мене вражає те, що ми ніяк не можемо перехопити ініціативу. Такого ще не бувало. Ніде правди діти: нам треба ще багато чого вчитись.

Він мав рацію. Хоч у кожного з нас був уже чималий спортивний стаж, але ми зрозуміли, що відстаємо в питанні тактики. Ми не творили на полі, а діяли лише за кількома схемами.

Та мені здається, що були ще дві вирішальні причини, які привели нас до поразки в цьому принциповому матчі. Перша: вже на третій хвилині зустрічі Діді хитрим фінтом обманув Нетто, кинув м'яч у розріз між нашими захисниками, і Вава блискуче використав цей старий, але класичний прийом. Ми розгубились. Адже нас у цій зустрічі могла задовольнити тільки перемога. Руки в хлопців опустилися. Друга причина полягала в тому, що ми пішли на хитрість, застосувавши той самий варіант, яким користувались бразільці: ми хотіли побити їх їхньою ж зброєю і замість своєї звичайної побудови 1-3–2–5 використали бразільську – 1-4–2–4. Але до того ми ніколи не грали чотирма захисниками і чотирма нападаючими. Навпаки, ми прагнули кидати в бій якомога більше нападаючих. Ці функції завжди і виконували ми з Нетто. На цей раз ми прагнули зміцнити оборону, і травмований Нетто став четвертим захисником. Цим самим ми відмовились (звичайно, добровільно, бо рішення приймали разом і тренери, і гравці) від своєї перевіреної в боях зброї і скористались з тієї, яку ще жодного разу не брали «в похід». Бразільці ж, природно, почували себе в рідній стихії.

Правильним було наше рішення чи ні – не знаю. Можливо, воно було непоганим стратегічним ходом, але ми в умовах раптового експерименту просто не зуміли виконати задумане. Можливо, ми поспішили з цим експериментом, і він виправдає себе в майбутньому, після тривалого опрацювання. Так чи інакше, ми зазнали першої поразки, в яку до самого матчу не вірили. В цій суперечці – слово за майбутнім. Почекаємо його. Тим більше, що вже наближається сьомий чемпіонат світу.

У день нашого матчу з Бразілією у Буросі відбулася ще одна гра, яка мала принципове значення для розподілу місць в нашій підгрупі. Зустрічались Англія і Австрія. Якщо англійці переможуть, то вони, а не ми, здобудуть право на дальшу боротьбу в чвертьфіналі, бо матимуть 4 очка, а в нас тільки 3. І ось у розпалі нашої боротьби з бразільцями на світлому табло з'явилось повідомлення про цей матч – 3:0, веде Австрія. Треба було бачити, як зраділи цьому бразільці. Вони тут же підбігли до нас і почали поздоровляти:

– Ми щиро раді за вас, за ваш вихід у чвертьфінал.

Це було надзвичайно зворушливо. Та коли стало відомо, що на табло помилка, що в Буросі рахунок 2:2 і, отже, ми маємо провести із збірною Англії ще одну гру, бразільці засмутились.

– Нічого, – втішали вони нас після матчу, – все одно ми віримо у вас. Будемо і далі боротись разом.

Але цьому не судилося бути. Хоч ми і перемогли англійців у повторному матчі, але потім нас чекало жорстоке розчарування. Ми програли збірній Швеції – і це був кінець усьому. Тій самій Швеції, різні команди якої ми перемагали систематично, раз у раз, на своїх та її полях. І справа не в тому, що збірна Швеції була посилена кількома обстріляними і загартованими в футбольних битвах професіоналами. Адже за десять днів ми провели п'ять вкрай важких матчів, а виставити проти шведів запасних гравців наші тренери не наважились. Вони вважали, що ми вже обстрілялись у битвах чемпіонату, а запасні цієї короткої, але важливої школи не пройшли. Щодо нас, гравців основного складу, то нам здавалось, що ми фізично «витягнемо» і цю гру. Можливо, це була наша друга стратегічна помилка. В усякому разі після цієї гри шведи самі говорили, що більше за все боялися побачити в команді росіян свіжих гравців, які зуміють їх «перебігати», і коли цього не сталося, вони ще до матчу зрозуміли, що хмара пройде над їх головою, не проливши ні краплини. Треба одверто сказати, що ми, гравці збірної, самі багато в чому були винні. В запалі боротьби, в тому нервовому стані, в якому ми перебували в ті дні, в палкому бажанні відстояти своє високе місце в міжнародному футболі, ми щиро вірили, що витримаємо напруження матчу з шведами, і запевняли в цьому тренерів. Але не витримали. Переоцінили свої сили, хоч зробили все можливе і боролись як могли за перемогу до кінця. Отже, по суті ми самі винесли собі вирок, забувши, що спорт не терпить переоцінки власних сил і недооцінки сил суперника. Цю науку кожен з нас, напевне, запам'ятає на все життя. Можливо, так і не сталося б, якби наш запас був на рівні. Але Фалін і Апухтін, яких випустили на другий матч з англійцями, зіграли блідо, і це примусило нас взяти на себе тягар, який був уже не під силу.

Тим часом команди вибували з дальшої боротьби одна за одною. Зрештою їх залишилося чотири. Потім бразільці розбили французів, а шведи – західнонімецьку збірну. У фінальному матчі шведи кілька хвилин були навіть чемпіонами світу. Адже вони першими відкрили рахунок. Та це було все, що вони могли зробити. Південноамериканці виграли у них і стали володарями титулу чемпіона світу. Тільки-но пролунав фінальний свисток, як вони кинулися один одному на шию і почали плакати, як діти. То

були і сльози великої радості від цілком заслуженої перемоги, і сльози людей, які знесиліли в титанічній футбольній битві, і сльози щастя фаворитів, яких чекають на батьківщині щедрі винагороди. А це становить головну мету професіоналів, які приходять у футбол, щоб забезпечити собі пристойне життя.

А ми заздрили тільки одному – бразільці повернуться додому як щасливі посланці своєї батьківщини, довір'я якої вони цілком виправдали. Тільки той, хто повертається з порожніми руками, може зрозуміти наш настрій, коли ми вирушили додому. Сумно було на душі, соромно і боляче. Тоді ми ще не знали, що футбольна битва в Парижі… Та про неї далі. А поки що хочеться дещо розповісти про найкращих гравців чемпіонату.

11

Кілька слів про тих бразільських футболістів, яких я особисто вважаю найсильнішими.

Насамперед, про Діді. Він виступав під номером десять, але виконував обов'язки центрального півзахисника і був диригентом зіграного ансамблю нападаючих збірної Бразилії.

Діді – середній на зріст, худий, дуже легкий і рухливий, його обличчя зосереджене і цим він ніби підкреслює, що ставиться до гри надзвичайно серйозно. Він, здається, був найстаршим в команді Бразилії, і я бачив, що всі його дуже поважають.

Діапазон гри Діді дуже широкий. Він любить простір і вміло маневрує на ньому. Часто перебуваючи в тиловій зоні, звідки він починає атаку своїми тонкими передачами, Діді встигає вийти і на передній рубіж нападу, щоб при нагоді виконати завершальний удар. Наші любителі футбола зрозуміють, чому саме мені особливо імпонувала гра Вальдіра Нерейри, відомого спортивному світу під іменем Діді. Щоб портрет цього видатного футболіста був завершений, мені лишається додати, що саме Діді продемонстрував нам великі можливості різаного удару і буквально вразив своєю феноменальною технікою. За весь наш матч я помітив у нього лише дві помилки.

Нарешті, манера гри Діді характерна ще однією, на мою думку, виключно цікавою рисою. Він майже ніколи не дивиться туди, куди пасуватиме, і в глядача створюється враження, що він не бачить, а відчуває всіх своїх партнерів, точно знаючи, хто де знаходиться, куди хто вийде, і тому безпомилково адресує м'ячі.

І об'єкт для своїх передач він обирає не так, як ми звикли це звичайно робити. Він посилає м'яча туди, звідки можна виконати небезпечний удар, або туди, звідки можна зробити його через хід. Тому і говорять, що Діді грає, як шахіст: він бачить на хід, на два вперед.

Я тому так докладно зупиняюсь на характеристиці Діді, бо мені здається, що в команді Бразилії це найбільш різнобічний і вдумливий футболіст. Саме в нього найчастіше брали спортивні журналісти інтерв'ю, прагнучи з'ясувати ті щасливі причини, які вивели команду Бразилії на перше місце в такому великому і важкому змаганні. І пізніше я прочитав у спортивному журналі «Фізкультура і спорт» матеріал, який узагальнює думки Діді. Ця розповідь проливає світло на підготовку команди Бразилії (вона готувалась до чемпіонату, так би мовити, за зачиненими дверима і тому її ігрові методи були несподіванкою навіть для багатьох компетентних тренерів). Мені здається доцільним навести тут

розповідь Діді, яка має багато повчального для всіх футболістів, у тому числі й радянських.

«У Європі, – розповідає Діді, – дуже поширені легенди про бразільський футбол. Дехто, мабуть, гадає, що майстерність падає з неба, що ми – щасливі діти долі, які народились футбольними артистами і мало не в колисці оволоділи віртуозною футбольною технікою. Все це, звичайно, дурниці. Секрет нашого досконального контролю над м'ячем полягає в одному: безупинній роботі.

Мені невідомо, яким чином в Європі склалось враження про безтурботність і солодку бездіяльність бразільських футболістів. Я дуже хотів би, щоб поширювачі цієї легенди хоча б кілька тижнів спостерігали тренування нашого клубу «Ботафого» або якої-небудь іншої з наших команд. Я певен, що ніде в світі тренування не провадяться так напружено і ніде так сумлінно не ставляться до них, як в Бразілії.

Згадую свого колишнього клубного тренера Зезе Морейру, під керівництвом якого в складі команди «Флуміненсе» я кректав і охав протягом семи років. Вимоги, які він ставив перед гравцями, були надзвичайно важкими.

Роки, проведені мною в безпосередній близькості до Морейри, були роками поту і неймовірного напруження, але ця «рабська» праця виправдала себе.

Морейра – цей блискучий знавець і стратег футбола, який був керівником команди Бразилії перед світовим чемпіонатом 1954 року, – пережив після невдалого виступу команди велику трагедію. Але я можу сказати, що саме він накреслив шлях до нашої перемоги в 1958 році, розробивши основні принципи тренувань, тактичні варіанти і методи вдосконалення техніки в бразільському футболі.

Наведу один приклад. Європейці в Швеції дивувались з легкості і невимушеності нашої гри. Цим ми завдячуємо Морейрі. Він є винахідником так званого «подвійного дотику», при якому футболіст, граючи з м'ячем, торкається до нього не більше двох разів. Навряд чи треба пояснювати, яку це дає перевагу над футболістами, які в аналогічному випадку, щоб прийняти м'яч і передати далі, торкаються його вісім, десять або більше разів. Вправа Морейри принесла нам величезну користь під час світової першості, ми значно швидше за своїх суперників передавали м'яч і краще використовували зручні положення.

Під керівництвом Морейри я опанував свій коронний трюк: вільний удар, який у Бразилії називається «зів'ялий лист». Після такого удару м'яч, злетівши над захисною «стінкою», падає на землю, як сухий лист восени, причому набуває обертового руху, і

це вводить в оману воротаря.

Чотири роки я щодня опрацьовував цей удар. Траплялось, що я втрачав надію оволодіти ним і був ладен відмовитись від дальших спроб, але щоразу тренер розумними порадами і батьківською підтримкою наснажував мене новими силами.

Майже всі мої колеги відзначаються на тренуваннях такою ж ретельністю і цілеспрямованістю. Вони краще за європейців знають, що за кожним футбольним трюком криється тривала виснажлива робота.

Звичайно, роботою над технікою володіння м'ячем не обмежилась підготовка команди Бразілії до чемпіонату світу. Після невдачі в 1954 році ми зрозуміли, що треба підтримувати більш тісний контакт з європейським футболом. В Європі футболісти активно застосовують гру корпусом, а в Бразілії – ні, і ми зробили належні висновки з цього. Гастролі по Європі в 1956 році дозволили нам звикнути до тутешніх трав'яних полів, кліматичних умов. А в 1954 році в Берні ми раз у раз падали, підсковзувались, в той час як наші європейські суперники із задоволенням бігли далі…

Ми готувались до чемпіонату світу в Швеції з повним напруженням сил і з урахуванням усіх деталей. Ми старалися передбачити все. Наприклад, спеціальний зубний лікар регулярно проводив контроль за станом наших щелеп. Для боротьби з ностальгією у нас були з собою кінофільми, записи бразільської музики тощо. Може, ви гадаєте, що спокій і витримка самі до нас прийшли? Ні, це заслуга психолога нашої команди доктора Карвахаеса, який взяв нас під свою опіку. Він був для нас як батько рідний, якому можна сказати все. Він, як ніхто інший, зумів переконати нас, що сила волі допоможе нам подолати нервове збудження і що тоді нам не буде страшний ніякий противник.

У 1954 році ми відставали від європейців у фізичній підготовці. Перед останнім чемпіонатом ми постаралися усунути цей недолік. Тренер Пауло Аматаль, який відповідав за цю частину нашої тренувальної роботи, виявився суворим, навіть безжалісним керівником, але поступово все стало на своє місце.

Велику увагу ми приділяли вмінню вести м'яч і бити його зовнішньою стороною бутсів. Так значно легше вивести з рівноваги атакуючого противника, приховати від нього свої наміри. Але тільки гнучкі кісточки допомагають футболістові опанувати це вміння, а для цього треба працювати, працювати і працювати…»

До того, що розповів Діді, коментарі, як кажуть, зайві.

Велике враження справила на мене і гра Вава. Він метис, але

шкіра його майже зовсім темна. Вава теж середній на зріст. На відміну від Діді має справді атлетичну будову. В побуті це дуже весела, життєрадісна людина, яка добре знає музику і може тішитись нею цілими годинами. В центрі поля Вава діє трохи ліниво. Але як чудово і несподівано він вміє відкритись і який небезпечний на штрафному майданчику! Крім того, він однаково добре б'є обома ногами і тому не витрачає зайвого часу на підкатку м'яча під сильну ногу. Вава любить зміщуватись вліво, щоб потім іти назустріч м'ячу, який йому «виріже» Гаррінча. Він не любить наздоганяти м'яч і, навпаки, охоче зустрічає його. Між іншим, Вава єдиний з усіх бразільських нападаючих іде на воротаря так, як свого часу це робив Михайло Коман. І досить воротареві припустити хоч найменшу помилку, як він негайно скористається з неї.

Те, як Вава забив нам другий гол, навело мене на одну думку. Ми знали, що він сильний гравець і пильнували його особливо старанно. І все-таки він вийшов переможцем у боротьбі з нашими захисниками. Сталося це так.

Гаррінча, позбавившись опіки Бориса Кузнецова, нашого лівого захисника, пройшов на великій швидкості до самої лицьової лінії і здійснив простріл. М'яч летів приблизно на висоті метра. Вава в момент прориву «семірки» був десь у секторі лівого півсереднього. Здавалось, що передача Гаррінчі не має до нього ніякого відношення. Але в останню мить він встиг вискочити з-за спини Крижевського і забив гол з дуже близької відстані. Так він забивав і інші свої м'ячі.

І мені спало на думку, що партнерам вдалося так майстерно виконати цю комбінацію лише завдяки тому, що вони діяли згідно з стандартними положеннями, про які я вже згадував раніше. Очевидно, ці положення були ними опрацьовані, вивчені і продумані до таких дрібних деталей, що Гаррінча не треба було шукати очима Вава, а той не сумнівався, що Гаррінча в разі прориву дасть йому м'яч на такій висоті, такої сили, під таким-от кутом тощо. Інакше просто неможливо пояснити, як усе було розіграно буквально з неймовірною точністю. А якщо це так, то ми ще раз можемо зробити висновок про корисність стандартних положень, які полегшують дії кожної команди і ставлять в скрутне становище іншу.

Правий крайній команди Бразілії Гаррінча – досить незвичайна фігура на футбольному полі. Той, хто не знає його і судитиме тільки по його зовнішньому вигляду, ніколи не повірить, що він футболіст. Він низький на зріст, дуже припадає при ходінні на одну ногу, якийсь незграбний і асиметричний. Ноги Гаррінча криві. В дитинстві вони нагадували літеру «х».

Лікарі запевняли, що він взагалі не ходитиме.

Але він навчився ходити. Навчився і бігати, хоч для цього доводилося прямо з шкіри лізти. Хлопчик часто впадав у відчай, але знов і знов тренувався, аж поки не став бігати так швидко, що в нього з'явилась надія стати навіть футболістом. А далі він зростав, як усі бразільські хлопчики – футбол на піску, на траві, на твердому грунті, футбол вранці і ввечері. Він виходив на тренування з першим променем сонця і нерідко давав собі відпочинок тільки тоді, коли наставала темрява. Таку наполегливість він пояснює просто: нарадився і зростав у дуже бідній сім'ї і не хотів пройти крізь життя жебраком. Юнак вирішив, що тільки футбол забезпечить йому повне благополуччя, і відважився на одчайдушну працю, аби тільки перемогти своє природне каліцтво і стати справжнім футболістом. І він досяг своєї мети.

Поступово його матеріальне становище стало настільки хорошим, що він дозволив собі не тільки одружитись, але й завести «півкоманди» дітей. У 23 роки в Гаррінча вже було п'ять дочок і під час мого другого перебування в Бразилії він сказав, що мріє коли-небудь мати хоч одного сина.

Перед виходом на поле він, звичайно, нервує. Але опинившись у бойовій обстановці, буквально на очах стає невпізнанним. На його обличчі з'являється та посмішка, яка виводить з себе всіх захисників. Цією посмішкою Гаррінча немов говорить захисникові, що він не боїться його, відчуває свою повну перевагу, що знає тисячі різних прийомів, з якими захисник нічого не вдіє, і що він не грає, а бавиться. І ця самовпевненість спочатку дратує суперників Гаррінча, а потім збиває їх з пантелику.

Зокрема наш лівий захисник Борис Кузнецов щиро визнав, що своїм сміхом Гаррінча з першої ж хвилини матчу здобув над ним психологічну перемогу і вже потім був повним господарем на своєму краї.

Я, звичайно, далекий від того, щоб радити всім футболістам вести психологічну боротьбу з своїми суперниками засобом сміху. Але мені подобається така віра у власні сили, яка справді породжує в душі суперника боязкість і скутість у діях на полі. Тим більш я за таку віру в себе, якщо вона підкріплюється справжньою спортивною майстерністю. А Гаррінча якраз і належить до найсильніших майстрів. Він відмінно володіє різноманітними фінтами, вільно грає обома ногами, його стартова швидкість така велика, що за рахунок стартового ривка він може залишити далеко позаду будь-якого захисника. Що ж до ударів Гаррінча, то вони виняткової сили. В Бразилії я бачив, як Гаррінча метрів з

вісімнадцяти буквально збив наповал воротаря команди «Американо». Той не встиг підставити руки, м'яч потрапив йому в голову, і воротар упав, мов підкошений. Минуло кілька хвилин, поки його привели до пам'яті.

Нарешті, Пеле – шістнадцятирічна зірка чемпіонату. До першості світу про нього, мабуть, ніхто не чув. Після першості всі прийшли до висновку, що Пеле, безумовно, видатний гравець, якого чекає велике футбольне майбутнє. Між іншим, коли гру молодого бразільця так оцінили, серед учасників шведського чемпіонату ніхто не знав, що Пеле взагалі унікальний футболіст: він може грати однаково добре на всіх номерах, в тому числі і воротарем.

Що зробило Пеле таким популярним у Стокгольмі? Насамперед, його техніка, яка дозволяла юному бразільцю в повному розумінні слова жонглювати м'ячем не гірше від циркового артиста. Те, що робив цей хлопчик, інколи здавалося просто фантастичним. Ось характерний епізод, який потім демонструвався в багатьох кіножурналах.

Під час фінального матчу з шведами Пеле був особливо активним, і його почали сторожити вже двоє гравців. На початку чергової атаки хтось із бразільців послав м'яч з глибини поля в бік Пеле. Той, побачивши перед собою двох сторожів, зупинив м'яч кінчиком витягнутої ноги і одразу ж перекинув йогоназад себе. Захисники кинулись туди, а Пеле п'яткою миттю перекинув м'яч собі на груди, потім опустив його на ногу і забив гол.

Були випадки, зокрема в грі з французами, коли Пеле перемагав у єдиноборстві трьох суперників і примушував воротаря тільки поглядом проводжати м'яч, а потім виймати його з сітки.

Зрозуміло, що після своїх акробатичних трюків з м'ячем Пеле повернувся на батьківщину, де футбол вважається спортом номер один, як національний герой і став кумиром усієї країни.

Серед інших футболістів, які знову довели свій екстраклас, варто назвати француза Фонтена – справжнього бомбардира. Це футболіст того типу, на якого працює вся команда, створюючи йому найвигідніші умови для взяття воріт. Фонтену лишається тільки скористатись з них. І треба визнати, що вінце робить майстерно. ЯкщоФонтен вже б'є, то воротареві слід бути дуже уважним. Цього вміння бракує багатьом, навіть досвідченим майстрам футбола. І я особисто не можу не оцінити так високо майстерність французького снайпера, бо по собі знаю, як інколи важливо будь-що забити гол і як це важко зробити. Ще в першому матчі з англійцями товариші вивели мене на відмінну позицію для взяття воріт, я хотів пробити якомога точніше в дальній від

воротаря кут, але м’яч поруч зі штангою вийшов на вільний. Коли б я тоді забив гол, не було б повторної гри з англійцями, ми б не витратили так багато сил на першому етапі фінальних змагань. Отже, я вітаю майстерність Фонтена – найвлучнішого гравця чемпіонату.

Шведський чемпіонат дав усім нам надзвичайно багато. Зокрема, він примусив замислитись над проблемами тактики. І це не могло зрештою не привести до позитивних наслідків. Справді, ми зробили помітний крок вперед у галузі техніки, залишились у числі провідних команд світу, які відзначаються доброю фізичною підготовкою. Але і техніка, і фізична підготовка мусять підкріплюватись сучасною тактикою, і навпаки. І вже першість країни 1960 року показала, що наші команди не витратили час марно, що вони стали на шлях серйозних шукань і мають певні успіхи.

12

Отже, чемпіонат світу, до якого ми готувалися з таким піднесенням, приніс нам велике розчарування. Програш команді Швеції особливо боляче вразив нас, бо вона аж ніяк не була сильніша за нашу. Але на боці шведів був вірний союзник – відпочинок. За десять днів ми провели п'ять дуже важких зустрічей, а вони перед грою з нами майже цілий тиждень відпочивали. Зустрілись ми на мокрому, важкому грунті і швидко переконались, що надто перевтомлені і навряд чи виграємо цей матч. Так воно і сталося, ми вибули з дальших змагань.

Але попереду було ще одне розчарування. Невдовзі після світового чемпіонату ми знову вирушили в путь, на цей раз до Англії. Їхали тільки тому, що задовго до цього домовились про зустріч і було незручно порушити слово. Англійці чекали нас з великим нетерпінням. Вони хотіли взяти реванш за програш у Швеції і їм вдалося це зробити. Ми програли матч з дуже неприємним рахунком – 0:5. Такого з нашою збірною ще не бувало.

Здавалось, можна вже відпочити після такого напруженого року. Але мені разом з товаришами по команді «Динамо» треба було ще раз збирати чемодани. Ми мали провести кілька товариських ігор з футболістами африканського континенту. І знов я повинен був надовго відірватись од своїх книг, від музики і театрів Києва.

Ця подорож має свою невелику історію. Ще два роки тому футболісти Єгипту запросили нас до себе, і ми вже мали виїхати, коли несподівано, буквально в самий день вильоту, довелось од цього відмовитись. На країну напали агресори і, природно, в таких умовах було не до футбола. Через два роки ми одержали нове запрошення, і оскільки на цей раз в тому районі було спокійно, ми його прийняли і вирушили до Єгипту на товариські зустрічі.

Але спортивна доля підготувала нам новий сюрприз. Вже коли під крилом літака з'явилась єгипетська земля, коли до зустрічі на Каїрському аеродромі лишались лічені хвилини, з своєї кабіни вийшов командир корабля і похмуро сказав:

– Отак, панове, повертаємось у Бейрут.

– Це ваше особисте рішення? – схвильовано спитали ми. – Ні, таку команду нам передали по радіо з землі.

Що таке? Невже там, внизу, знову щось починається? Невже знову війна? Але наші побоювання виявились передчасними. Просто на шляху літака з'явилась буря, і керівники польоту

визнали за краще не рискувати життям людей. Зрозуміло, проти цього ми нічого не мали.

Наступного дня ми ступили на землю Єгипту. Українські футболісти вперше опинились на африканському континенті. Нам тут приготували дуже теплу зустріч. Ми зрозуміли, що місцеві спортсмени чекали гостей з нетерпінням і тепер, коли ми вже прибули, не знали, як висловити свою радість.

Відпочивши в чудовому готелі, ми пішли знайомитись з Каїром. Він справляв хороше враження, особливо – архітектура особняків центральної частини міста. Тропічна рослинність виглядала екзотично, ввечері нас засліплював вогонь численних яскравих реклам. Дивував і величезний потік автомобілів. Нас упізнавали, і на кожному кроці незнайомі люди вітали динамівців словами: «Рус, корошо!» Почувалось, що тут високо цінують допомогу, яку Радянський Союз надає ОАР, його велику моральну і політичну підтримку в боротьбі народу проти агресорів і колонізаторів.

Викликав наш подив тільки стадіон. Було незрозуміло, як в такому великому місті (тут понад три мільйони жителів) найбільший стадіон налічує тільки двадцять п'ять тисяч місць. Футбольне поле тверде, як цемент. В наших бутсах тут неможливо було грати, і ми, повернувшись до готелю, почали негайно міняти на них шипи. Стадіон розташувався на маленькому острові. Але, незважаючи на те, що кругом була вода, навіть тут стояла страшенна спека, і це було чи не найнеприємнішим.

Перше тренування ми провели того ж дня, що й прилетіли, бо хотілося якомога швидше акліматизуватись. А 21 листопада ми вийшли на гру.

Тисячі глядачів бурхливо вітали нас. Ні, ми були в ту мить не просто спортсменами. Ми передусім – представники великого волелюбного народу, який по-братерському простягнув руку допомоги своїм друзям з Єгипту.

Довге не вщухала овація. Ми були дуже зворушені такою зустріччю.

Після нетривалої розминки почалася гра. Нашим суперником була збірна Каїра. Вона є і збірною Єгипту. Ми ніколи не зустрічалися з місцевими футболістами і, природно, не мали уявлення про їх гру. Проте вважали, що тут клас гри в футбол невисокий. Адже єгиптяни нічим досі не прославилися на міжнародній арені. Тим більшим було наше здивування, коли в особі єгиптян ми зустріли сильних суперників, для яких ні сучасна техніка, ні тактика не є таємницею. Це ми зрозуміли, коли побачили, як майстерно володіють короткою передачею наші суперники, як вони блискуче грають головою, легко

підкорюють собі м'яч навіть тоді, коли приймають його на ходу. Та головне полягало в тому, що в єгиптян був точний малюнок гри. Сін нагадував гру угорців, і це особливо дивувало.

Пізніше ми довідались, що правильно підмітили схожість єгипетського футбола з угорським. В ОАР працює чимало угорських та югославських тренерів, які передають своїм вихованцям усе, чим пишається футбольна Європа. А наших суперників, зокрема, тренував угорець Модьор Ференц – відомий в минулому футболіст. Раніше він тренував румун, потім датчан, а в той період працював у Єгипті. Ще один угорець – Толді – тренував команду «Національ», яка стала чемпіоном країни. Отже, зрозуміло, звідки в місцевих футболістів таке спортивне вміння.

Але була в грі каїрців одна риса, яка свідчила, що не тільки угорський футбол став для них зразком. Угорці, як правило, грають м'яко, коректно, а каїрці застосували проти нас дуже жорстку гру, яка загрожувала неприємностями. Ми спробували показати їм своє бажання уникнути грубих силових прийомів, але вони, очевидно, не зрозуміли нас, або просто не звикли грати інакше. І невдовзі трапилось те, чого я побоювався. Їх правий крайній, негр, на високій швидкості увірвався в наш штрафний майданчик, і, коли воротар Олег Макаров кинувся йому назустріч, а він зрозумів, що гола вже не буде, не перестрибнув через лежачого воротаря і несподівано вдарив його ногою в плече. Як виявилось, він зламав Олегу ключицю. Негр у розпачі дивився на, так би мовити, справу своїх ніг і без кінця вибачався. Він, звичайно, не хотів завдати травми. Просто не міг утриматись від спокуси забити м'яч навіть тоді, коли його вже перехоплював воротар. Тим часом гра тривала. Наші нападаючі тиснули і тиснули на ворота суперників, але просто-таки феноменальна гра їхнього воротаря раз у раз зводила нанівець всі зусилля. Було кілька моментів, коли Михайло Коман і Адамас Голодець виходили сам на сам з ним і били так точно, що, здавалось, гол неминучий, але всюдисущий воротар рятував свою команду. Так ми і не добилися успіху, хоч мали явну перевагу за рахунок темпової гри.

А от єгиптянам доля несподівано посміхнулась. Трапилось це тоді, коли Євген Лемешко, який замінив Макарова, прийняв важкий м'яч і, не втримавши, випустив його з рук прямо в сітку. 1:0. Цей рахунок вже не змінився до кінця матчу. Це була одна з тих небагатьох поразок, що їх зазнавали динамівці Києва у міжнародних матчах за всі післявоєнні роки.

Крім воротаря, мені ще сподобались центральний захисник, правий крайній і центральний нападаючий. Вони в повному розумінні слова першокласні футболісти і, дивлячись на них, не

можна було не дивуватись, як швидко зріс місцевий футбол, про який в Європі ще мало знають. Цікаво, що не так давно тут грали зовсім інакше: скажімо, втомився якийсь футболіст – і без дозволу тренера йшов собі з поля і сідав відпочити. Траплялося, що гравці навіть чай пили посеред матчу, а потім знову повертались на поле. Про це нам, сміючись, розповідали самі футболісти. Тепер вони розуміють, як це смішно виглядало збоку.

Нині в єгипетському футболі панують цілком нові порядки. Модьор Ференц сказав, що він з своїми вихованцями дуже багато працював над технікою і тактикою, фізично загартував їх. «Між іншим, – зауважив він, – мені легко працювати з арабами, бо вони сумлінно витримують спортивний режим і зовсім не вживають алкоголю. Релігія забороняє. З цієї точки зору я вітаю мусульманську релігію».

Отже, першу зустріч ми провели нижче від своїх можливостей. Тепер ми мали виїхати до Александрії, де на нас уже чекала збірна міста. Яка вона, поступається силою каїрській, чи попереду знову якийсь сюрприз? Ми не знали цього, але вже здогадувались, що і в Александрії доведеться витримати нелегкий іспит. Нам не хотілося програвати, бо навіть коли йдеться про звичайний товариський матч, який не має принципового значення, в душі спортсмена прокидається бойовий дух, бажання будь-що перемогти. Адже ми приїхали сюди, щоб продемонструвати міць нашого спорту, показати, як радянські спортсмени використовують ті чудові умови, що створені для них у нашій країні. І, сидячи в поїзді, ми не стільки говорили про красоти краєвиду, який відкривався за вікном вагона, а про наступний матч, аналізували помилки минулого і визначали план дій.

Невдовзі ми прибули до Александрії – міста своєрідної краси. Воно простяглось уздовж морського узбережжя, наче квітучий парк. На широких пляжах з ранку й до темряви купаються тисячі людей. Тут же, поблизу пляжів, розташовані розкішні вілли заможних арабів та іноземців. Строката юрба заповнює широкі, шумні вулиці міста, переливається, наче ртуть. Кого тільки тут не зустрінеш: і настирливих продавців, і висушених, як пергамент, дервішів, і заклинателів змій. За невелику плату вони показують своє незвичайне мистецтво, і треба сказати, що не всякий, навіть визнаний, цирковий ілюзіоніст може суперничати з бродячим факіром. Один з них, наприклад, показав такий фокус: він схопив курчаткр і на очах глядачів розірвав на шматки. Потім він знову з'єднав ці шматки, курча ожило і побігло собі. За наказом факіра інше курча знепритомніло і лежало в пилюці, наче мертве. Але була подана якась команда, і жовтий клубочок одразу скочив на

ноги. Ну а «танцюючі» під музику змії – це вже звичайний трюк, яким тут нікого не здивувати.

На відміну від Каїра, Александрія має прекрасний стадіон. Він зроблений з білого каменю і прикрашений мармуровою центральною трибуною.

Але що це – в збірній міста, яка вийшла проти нас грати, ми побачили чимало каїрців! Очевидно, єгипетські хлопці не бажали програвати так само, як ми, і посилили команду міста сусідами. Ми з ввічливості зробили вигляд, ніби нічого не помітили. Гірше було те, ідо ми знов зіткнулися з незвичайною для нас системою гри – воротар, два захисники, три півзахисники і п'ять нападаючих. За такою ж схемою грали каїрці, відтягуючи назад центрального нападаючого. Отже, проти нас знову буде застосований «бетон», пробитись крізь який дуже важко, тим більше, що з досвіду першої гри ми вже знали: єгиптяни схильні відтягувати в захист навіть нападаючих. Що було робити? Ми вирішили зламати цей «бетон» швидкістю, не послаблюючи високий темп гри до самого кінця матчу. Розрахунок був простий: при тривалій грі на високій швидкості, коли одночасно здійснюється тиск на краях і по центру, захист суперника не може діяти безпомилково. Рано чи пізно він почне робити помилки, в його лінії виникатимуть щілини, крізь які треба буде кидати вперед швидких нападаючих, і вони вже зроблять свою справу. Дальші події показали, що це рішення було правильним. Нам вдалося виснажити захисників. Завдяки цьому ми забили два голи, а пропустили тільки один.

Третю гру ми мали провести із молодіжною збірною країни. До цієї зустрічі залишилось кілька днів, протягом яких ми краще познайомилися з Каїром. Побували в національному музеї, де побачили суворі гробниці і золоті трони фараонів, довго каталися по Нілу, який, відверто кажучи, не справив на нас великого враження. Вода в ньому якась каламутна, він значно вужчий, ніж наш Дніпро. Нарешті, ми помандрували до легендарних пірамід. Ці фантастичні за своїм розміром споруди вражають не менше, ніж американські хмарочоси. Стоїш біля підніжжя пірамід, задираєш голову і не розумієш, як можна було скласти в точні геометричні фігури багатотонні кам'яні брили без допомоги техніки?

Гостинні господарі, щоб зробити нам приємне, запропонували проїхати до пірамід на верблюдах. Але хоча всі динамівці – люди мужні, серед нас не знайшлося жодного сміливця, який відважився б сісти на двогорбого корабля пустелі і рушити на ньому в піски. Ми відмовились од цього люб'язного запрошення і попросили відвезти нас на автобусі.

Та як змінилося ставлення всіх хлопців до верблюдів, коли ми вже опинились біля пірамід! Тут всі одразу почали доводити господарям, що верблюди, які стояли поруч, дуже хороші тварини і непогано було б на них проїхатись. Але хлопцям не стільки хотілося проїхатись на верблюдах, скільки сфотографуватись на них на фоні пірамід. Це їхнє бажання господарі охоче задовольнили.

Все було б чудово, коли б не враження, яке справило на нас знайомство з околицями Каїра. Ми тут побачили, в яких невимовно важких умовах жили тисячі арабів. Мені вже раніше доводилось бачити такі картини в Індії та в Південній Америці. Але мої товариші, які уперше потрапили в капіталістичну країну і ніколи на власні очі не бачили нічого подібного, були просто приголомшені. І якось одразу зблідло галасливе сяйво реклам центральної частини Каїра, змарнів і загальний вигляд зовні дуже багатого і благополучного міста. І ми зрозуміли, чому з такою ненавистю говорять араби про колонізаторів, чому з такою готовністю вони піднімаються на боротьбу з колоніалізмом, не боячись ніяких жертв, ідуть на смерть заради волі. Хіба ж можна інакше!

Гра з молодіжною збірної країни проходила дуже важко. Ми вже втретє бачили на полі знайомі обличчя, а це означало, що маємо справу з сильним суперником.

У цьому матчі найактивнішим був наш лівий край – Іван Диковець, який своїми технічними фінтами раз у раз завдавав захисникам суперників чимало клопоту. Нарешті ми відкрили рахунок. Та незабаром один з нападаючих господарів поля теж провів гол. Довелося починати все спочатку. Знову атакуємо, маємо територіальну перевагу, бо півзахисники арабів чомусь більше піклуються про захист і малоефективно діють в центрі поля. Невдовзі одна з наших атак приводить до успіху. Ведемо 2:1.

Коли до кінця матчу лишались лічені хвилини, в наші ворота був призначений одинадцятиметровий штрафний удар. І треба ж щоб таке трапилось буквально на фініші зустрічі! Тепер нам, здавалося, не уникнути нічиєї. Але Євген Лемешко, наче блискавка, кидається в кут воріт і парирує пенальті. М'яч добивають, але Євген парирує і цей удар. І тільки за третім ударом м'яч потрапляє в сітку. Рідкісний випадок у футбольній практиці!

Ні, нам не хотілося в цій грі нічиєї. Ми прагнули будь-що перемогти. І ось за кілька секунд до кінця матчу Іван Диковець несподівано для воротаря ударив метрів з двадцяти. Гол! Так ми виграли дуже важкий матч.

Між іншим, в цій зустрічі захисники господарів поля, коли їм ставало скрутно, часто відпасовували м'яч своєму воротареві. І дивна річ, глядачі вітали дружними оплесками такий прийом. Адже на наших стадіонах, і зокрема в Києві, такі дії глядачами, м'яко кажучи, не схвалюються. Мені здається, що це неправильно. З воротарем, звичайно граєш не тому, що тобі так хочеться, а тому, що так потрібно зробити. Це ефективний засіб ліквідації важкого становища на своєму штрафному майданчику. І ми позаздрили арабським футболістам, які при відкиданні м'яча зустрічають схвалення з боку своїх прихильників.

Хоч ми були в Єгипті лише кілька днів, туга за домом давала себе знати. Вже набридло нам і пекуче сонце, ситі були ми по горло і місцевою екзотикою. Але попереду – більша частина подорожі.

Ще одну гру ми провели в Порт-Саїді проти місцевої збірної (1:1). А потім поїхали кататись по Суецькому каналу. І раптом – приємний сюрприз. Тут ми побачили радянські пароплави. Ми почали кричати, розмахувати руками, щоб привернути до себе увагу моряків. На душі стало трохи легше від цієї зустрічі з рідними на чужій землі.

Повернувшись до Каїра, ми почали готуватись в дорогу. Тепер вона лежала на Судан, куди треба було перелетіти через Сахару.

Це був нудний політ. Під нами пропливала мертва жовта земля, помережена тоненькими ниточками доріг. Але рідко на них можна було помітити чорну цяточку – людину. Інколи навіть здавалося, що під нами не твердий грунт, а застиглі, наче в безвітря, водні простори – нескінченний піщаний океан. І ми бачили, що справжнє життя існує тільки там, куди сягає живлюче дихання Нілу. А ті з фелахів, які вимушені жити вдалині від нього, десятим потом здобувають собі засоби існування. Це, очевидно, друга причина (перша, безумовно, – соціальні відносини), яка зумовлює такий низький життєвий рівень місцевого трудящого населення.

Та, мабуть, ще разючіша бідність простих суданців. Ця країна ще зовсім недавно була колонією і, отже, жертвою капіталістичного розбою. Чи треба було дивуватись, коли на наших очах розлючені суданці вщент розбивали пам'ятники різних англійських діячів, тих, що були втіленням поневолення!

На хартумському аеродромі нас знову чекала гостинна зустріч. Тут зібралося чимало газетярів, військових, спортивних діячів, які прийшли, щоб привітати посланців СРСР, перших у їхній країні футболістів з далекого Києва. Крім того, нас тут чекала ще… п'ятдесятиградусна спека. Тепер Єгипет здавався нам

досить прохолодним краєм, і ми просто не уявляли, як будемо грати. На сонці можна було буквально зваритись. Пізніше ми провели «науковий дослід» – поклали на землю яйце, і воно через кілька хвилин стало крутим. Навіть місцеві жителі погано витримують таку спеку, тому від 13-ї до 17-ї години життя в Судані завмирає: всі ховаються в приміщеннях, робота часто припиняється. Тепер легко зрозуміти наш настрій, коли нам сповістили, що гра призначена на 15-ту годину. Дуже незручний час, але виходу не було. Справа в тому, що тут рано заходить сонце і одразу після цього настає темрява. Грати стає неможливо. А електричного світла на стадіоні, як і в Єгипті, нема.

Про інтерес до нашого матчу судити можна з того, що за дві години до його початку трибуни стадіону були вщерть за-повнені нетерплячими любителями футбола. Ми зрозуміли, що повинні показати красивий футбол, але не знали, чи вистачить на це сил. Термометр відзначає 45 градусів.

Звичайно, гравці команди «Аль-Морада» мали через це серйозну фору. Вони і скористались з цього, повели рахунок. Шістдесята хвилина матчу, тобто остання (час гри був скорочений) вже розпочалась, а перевага на боці хартумців – 3:2. І тут відбулось те, про що газети пізніше писали, як про надзвичайно рідкісне видовище.

Ми подавали кутовий удар і на штрафному майданчику «Аль-Моради» раптом опинився наш центральний захисник Віталій Голубєв. Він прийняв м'яч, стоячи спиною до воріт суперника, і, падаючи на спину, з такою силою послав його «ножицями» в сітку, що воротар не встиг навіть поворухнутись. «Такого, – писали газети, – ми ще не бачили». Скажемо чесно: ми, динамівці, теж не бачили такого з боку лідера нашого захисту.

Після цього ми провели за короткий строк ще три матчі. Футболістів «Маріх» перемогли з рахунком 5:3, «Аль-Хілала» – 4:1 і команді міста Вад-Медані забили п'ять м'ячів, пропустивши в свої ворота тільки один. Ці перемоги були легкими. Але такі переконливі рахунки не збентежили суданців. Вони гадали, що зможуть взяти в нас реванш. Та «ліміт» наших ігор був вичерпаний, і питання про можливий реванш довелось відкласти на майбутнє, коли динамівцям Києва доведеться знову зустрітись у спортивній боротьбі з футболістами Судану.

Хоч місцевий футбол за своїм класом, безумовно, залишає бажати кращого і явно поступається перед єгипетським, але це анітрохи не впливає на любов до нього з боку всіх верств населення. В Судані захоплюються футболом і старі й малі. За поле їм править кожний вільний клаптик землі. Юнаки грають з м'ячем навіть у спеку, коли це здається просто неможливим. Не

дивно, що в них часто трапляються сонячні удари. Між іншим, кілька таких випадків було і на наших матчах, так що лікар, який нас супроводив, мав «понадпланову» практику.

Дні, проведені в Судані, залишили в нас яскраві спогади. Нас зустріли тут як найдорожчих гостей, кожен клуб прагнув влаштувати для нас прийом. І ми, так би мовити, переходили з рук у руки. Як правило, після кожного такого прийому ми ставали глядачами концертів. Національні пісні і танці – незабутні. Особливо запам'ятався мені один танцюрист, який з коров'ячими рогами на голові і з дзвониками на ногах, з обличчям, розмальованим яскравими фарбами, виконував надзвичайно екзотичний танок одного з місцевих племен. Викликала захоплення його ритміка, вміння контролювати рух майже кожного м'яза свого тіла.

Після короткого відпочинку українські футболісти полетіли далі – в столицю Ефіопії Аддіс-Абебу. І знову інший клімат. Тепер ми перебували на висоті 2500 метрів над рівнем моря. Довелось дихати дуже розрідженим повітрям, в якому на сорок процентів менше кисню, ніж у нашому. Смішно було дивитись, як здорові хлопці, справжні атлети, інколи нахиляються над кисневими подушками. Але без них було важко: ми задихались. Звичайно, такий клімат нам не дуже сподобався.

Не сподобався і стадіон. Він мало чим нагадував наші красиві і зручні спортивні бази. Просто голий майданчик, огороджений парканом. А до того ж напередодні нашого приїзду тут відбулися чи то парад, чи то якісь маневри, і коні та колеса гармат так потолочили поле, що воно наче вкрилося глибокими зморшками. Навіть найбільш врівноважений серед нас, захисник Володимир Єрохін, розвів руками і вилаявся:

– Чортзна-що! Ну як його тут грати?

– Нічого, – втішав його Віталій Голубєв, – викрутимося. Під суданським сонечком було важче.

Аддіс-Абеба, хоч і столичне місто, але має досить провінціальний вигляд. Воно мале і непривабливе. Будинки невеличкі. Місцеве населення живе вкрай бідно. Але злиднів під час нашої подорожі ми бачили багато. Новим для нас була надзвичайно велика кількість хворих і жебраків. Не менше ми були здивовані тим, що рекордним показником для абіссінської корови є півтора літра молока на день.

З спортивної точки зору наше перебування в Ефіопії було нецікавим. Ми не зустріли тут серйозного опору. Щоправда, дві зустрічі дали нам тільки нічийний результат. Але пояснюється це тим, що ми були вкрай виснажені попередніми іграми і, крім того, чимало наших гравців зазнали травм. Отже, не було рації

рискувати.

Свою останню гру ми провели першого січня 1959 року. Водночас це була і наша перша гра нового спортивного сезону. Перемогли ми команду міста Діредави з рахунком 3:1. Але радості від перемоги не відчули. Найкращою нагородою за цей матч були б квитки на літак, який негайно переніс би нас додому – до наших сімей, ялинок, снігу. Але треба було ще повернутись до Єгипту і тільки там сісти на пароплав «Победа».

Так ми і зробили. А через кілька днів пришвартувались в Одесі…

13

Весь п'ятдесят дев'ятий рік я провів в основному вдома. Наша команда увійшла в смугу невдач, динамівці зазнавали однієї поразки за другою. На душі було важко. Але затяжний процес невдач був закономірним. «Старі» гравці залишили команду, а молоді ще не обстрілялися. Вже було ясно, що Валерій Лобановський от-от заграє на повну силу, подавав надії молодий, енергійний Олег Базилевич, розкривав повністю свої можливості наш центральний нападаючий Віктор Каневський, шукав свого місця Андрій Біба. Ми знали: невдачі динамівців тимчасові, настане день і прийде свято й на нашу вулицю. Але потрібен був певний час для становлення нового складу команди, а саме його й бракувало: черговий чемпіонат країни був у розпалі, отже, перебудовуватись доводилося на ходу.

Крім того, була ще одна причина, яка дуже негативно позначалась на наших результатах. Після поїздки по Африці команда як слід не відпочила, одразу включилася в нові тренування. Гравці фізично виснажились, до того ж багато хто зазнав серйозних травм.

Почував і я себе не в гуморі. Було сумно від того, що мої товариші по команді, з якими я вже провів стільки ігор, з якими доводилось пліч-о-пліч грати на футбольних полях і до яких звик, наче до рідних, один за одним сходили з поля, назавжди залишали свої постійні місця в команді.

Від нас пішли старий футбольний «зубр» Сергій Коршунов, який досить вдало замінив на посту лідера форвардів Андрія Зазроєва; перейшов на тренерську роботу Віктор Терентьєв; втрачав бойову форму веселий і невтомний Георгій Граматикопуло; дедалі частіше скаржився на серце Михайло Коман, сама присутність якого в лінії нападу вселяла в хлопців упевненість; важче ставало грати Тиберію Поповичу – «залізному» захисникові «Динамо». Надовго вибув з гри через хворобу і рвучкий Іван Диковець, а Віктор Фомін, якого кияни стільки років бачили на лівому краї, помітно втратив швидкість.

Одне слово, рідшали бойові ряди команди. І тільки той, кому в житті доводилося назавжди розлучатися з перевіреними спортивними соратниками, може зрозуміти настрій ветеранів колективу, які ще залишалися в строю. А їх, між іншим, було вже дуже мало – воротар Олег Макаров, захисники Володимир Єрохін і Віталій Голубєв, нападаючий Віктор Каневський.

Звичайно, ми не занепадали духом, працювали дуже багато, прагнули якомога скоріше налагодити взаємодію всіх ліній. І я

відчув відносний спокій лише тоді, коли зрозумів, що з новим півзахисником Василем Турянчиком (він перейшов до нас з ужгородського «Спартака» разом з воротарем Андрієм Гаваші і Йосипом Сабо) ми зігралися і можемо дозволити собі розкіш виступати чотирма захисниками і шістьма нападаючими.

Але недоліків у колективі було ще багато, і перший круг чемпіонату ми провели надзвичайно погано. Деякі скептики, які завжди поспішають з висновками, вже склали негативну думку про київське «Динамо»: команді, мовляв, не під силу вийти з цього прориву. Та ми відчували, як наші ланки наливаються новою силою і якщо на першому етапі чемпіонату деяка розгубленість ще мала місце, то вже в другому крузі ми були впевнені, що незабаром виправимось.

Рік був важкий. Так завжди трапляється, коли в короткий строк треба провести майже повне оновлення колективу. І можна тільки радіти, що динамівці так швидко це зробили. Адже інші команди, які опинилися в нашому становищі («Шахтар», московський «Спартак»), все ще продовжують оновлюватись. В усякому разі, в останньому чемпіонаті країни 1960 року вони грали набагато слабше, ніж в усі попередні роки.

З матчів, зіграних у 1959 році динамівцями Києва, мені особливо запам'ятався той, в якому ми зустрілись з футболістами англійського клубу «Тоттенхем Хотспур». Це – професіональна команда, яка славиться на своїй батьківщині. В особі англійців ми побачили надзвичайно сильних суперників. А запам'ятався мені цей матч з двох причин. Насамперед в ньому динамівці довели, що починають входити в свою звичайну форму і не за горами той час, коли вони знову порадують своїх прихильників. По-друге, ми дечого навчились у гостей, а це завжди цінно.

Нам дуже сподобались їх тренування, які проходять у формі веселих ігор, зовні навіть пустотливих. «Верхова їзда» футболістів одного на одному, з обов'язковим завданням подолати певну відстань якомога швидше, чудово розвиває м'язи ніг і виховує витривалість. Численні силові вправи гостей були спрямовані на підвищення загальної фізичної підготовки. Жонглювання м'ячем обов'язкове для кожного члена команди. І користь його зрозуміла. А щодо самої гри, то англійці продемонстрували вміння «працювати» колективно, їхня техніка дозволяє вести боротьбу на високій швидкості при низькому проценті втрат м'яча. Нарешті ми побачили, що вони навчились буквально грудьми захищати недоторканність своїх воріт. Це стосується і воротаря, і захисників. Ми дістали предметний урок і зробили висновок, що англійці внесли в національний футбол чимало новин, характерних для передового футбола, і є серйозними

претендентами на світову першість.

Природно, по одній лише зустрічі я не міг би робити такого сміливого висновку. Але я бачив гру англійців у Києві, в Швеції, в Москві, і, нарешті, у них вдома. І всі спостереження наводили на думку, що англійські футболісти стають дедалі сильнішими.

На мене чекало в той важкий рік ще одне випробування – наближався фінал розиграшу Кубка Європи. Навряд чи варто переказувати, як саме ми готувались до свого другого (після чемпіонату світу) великого іспиту. Читачів цієї книжки я можу лише запевнити, що збірна доклала усіх зусиль, щоб зустріти час вирішальних футбольних баталій у всеозброєнні.

Після шведської поразки і за кордоном, і в нашій країні в багатьох склалося враження, що радянські футболісти не здатні вести серйозну боротьбу за перші місця на міжнародній арені. Мельбурнський успіх тепер ладні були вважати щасливим винятком. Таке ставлення до нашого футбола, природно, було образливим, і ми палко мріяли повернути йому повагу, якою він користувався раніше, примусити скептиків прикусити язика. А зробити це можна було тільки одним – переконливою перемогою, хоч на нашому шляху були дуже сильні суперники: югослави, французи, угорці та інші. З ким із них доведеться боротись, ми не знали і готувались до найважчого.

У великому футболі я вже одинадцять років. Не знаю, скільки ще зможу бути корисним для нього. Але коли б я не зійшов з поля, скільки ще житиму – ніколи не забуду того почуття справжнього, неосяжного щастя, коли побачив, як Ігор Нетто, наш капітан, пішов одержувати кубок, щоб перевезти його з Парижа до Москви. Це була перемога, яка повертала нам найкращу репутацію, вписувала нову яскраву сторінку в славний літопис радянського спорту. І ми пишалися нею, як можна пишатися лише звершенням всіх своїх найсміливіших мрій.

Ми стоїмо на паризькому стадіоні «Парк де Пренс», навколо гримлять оплески, а в руках у Нетто Кубок Європи. На одному з боків цього спортивного трофею, відлитого з чистого срібла відомим французьким майстром М. Шопіньоном, відтворено барельєф, якому 2400 років. На ньому зображений юнак, що досить технічним з сучасного погляду прийомом (м'яч він приймає коліном) жонглює шкіряним ядром. Старовинний барельєф ніби нагадує, що грою в м'яч захоплювались ще до нашої ери.

І от один з найпочесніших призів цієї стародавньої гри атлетів завойований нами – представниками великого Радянського Союзу. Можливо, ця прекрасна перемога буде єдиною в спортивному житті декого з нас, хто в ті дні виступав у Франції.

І хоч жаль буде кидати футбол, але навіть у важкий момент прощання з ним ми будемо почувати себе краще від усвідомлення, що встигли завоювати в ім'я своєї Батьківщини цей срібний кубок.

Я почав свою розповідь з кінця розиграшу Кубка Європи навмисно. Адже недарма народна мудрість вчить, що кінець діло хвалить. А скільки тривог довелось нам пережити до того моменту, коли стало відомо, що кубок буде прописаний в Москві!

Ці тривоги почались іще тоді, коли ми довідались, що в 1/8 фіналу збірна СРСР має подолати збірну Угорщини. Останнім часом угорці виступали на міжнародній арені дуже вдало, і це давало їм підстави вважати себе сильнішими за нас. Та матч у Москві пройшов при повній нашій перевазі і закінчився з рахунком 3:1.

А що чекає нас у Будапешті? Адже відомо, що вдома кожна команда грає краще, ніж на виїзді. Угорці не сумнівалися, що в повторній грі переможуть нас. Так усім і заявляли. Мова могла йти тільки про рахунок.

Між іншим, своєю відвертістю угорці самі собі нашкодили. Наші тренери вирішили змінити (в порівнянні з московським матчем) план гри радянської збірної саме після того, як воротар угорців Грошич сказав, – і це підхопила преса, – що він чомусь боїться мене більше, ніж наших нападаючих. Дивно!.. І от я одержав настанову турбувати його якомога частіше. Якщо Грошич і справді боїться мене, то бачачи, як я безупинно йду в атаку, почне нервувати. А в такому стані від нього треба чекати помилок, чим можуть скористатись наші нападаючі, тим більш, що таким хлопцям, як. Михайло Месхі, Слава Метревелі, Валентин Іванов потрібна для влучного удару лише одна щілинка, одна мить.

Отже, я мав при кожній слушній нагоді йти в атаку, а Ігор Нетто підстраховувати мене в зоні півзахисту. А щодо нападаючих Бубукіна, Метревелі й Іванова, то вони вже знатимуть, що їм робити.

Гра в Будапешті проходила жваво і гостро. Але тільки зрідка господарі поля створювали гольові ситуації на нашій половині. В усякому разі в цьому матчі Лев Яшин почував себе відносно спокійно. Вигідних для взяття воріт моментів у нас було більше. Але то удари виявились неточними, то небезпеку вміло відводив від своєї збірної Грошич, майстерність якого добре відома в спортивному світі. Це я відчув і на собі. Три рази товариші виводили мене на завершальний удар і тричі він забирав м'ячі, які, здавалось, уже були в сітці. І тільки четвертий удар досяг мети. Мені пощастило влучити в самісінький кут, куди Грошич не

міг дотягнутись при всьому бажанні. І саме цей гол приніс нам другу перемогу над угорцями в розіграші Кубка Європи.

У тому ж 1959 році мені було присвоєно звання заслуженого майстра спорту.

Тепер ми мали право вести дальшу боротьбу за почесний трофей, так би мовити, «малої першості світу». На черзі – збірна Іспанії. Ми ніколи не бачили гри іспанців. Але про їхню майстерність чули багато і розуміли, що суперник надзвичайно сильний.

Та стало відомо, що знайомство, на жаль, не відбудеться. Фашистський диктатор Франко порушив неписані закони спорту, який стоїть осторонь політики, і позбавив нас та своїх футболістів можливості помірятися силою в чесному двобої. Ми готувались до матчу ретельно, до останньої хвилини не вірячи, що гра не відбудеться. Але нікому, очевидно, не вдалося зламати упертості зарозумілого диктатора. Гравці збірної СРСР з приводу цього опублікували в пресі свій протест.

Тренування наші продовжувались, і ми з нетерпінням чекали моменту, коли виступимо в Марселі проти команди Чехословаччини. Її успіхи останнього часу загальновідомі. Але ми і не розраховували на те, що в розіграші кубка можна зустрітися з слабким суперником, тим більше – у півфіналі. З чеською збірною ми давно не грали і не знали, в якому ключі вона нині грає. Тому неможливо було заздалегідь скласти і план наших дій. Ми хвилювались.

І все ж у Марселі ми жили за таким розпорядком дня, наче перебуваємо вдома, на звичайному учбово-тренувальному зборі. Вставали рано, виконували спеціальну зарядку, снідали, займались теорією. Потім обідали, відпочивали, читали газети і книжки, а вже ввечері виходили на поле. Закінчувався наш день також «мирно» – переглядом нових кінокартин різних іноземних компаній… Майже ніяких розмов про важливу гру, ніяких «накачок». Я б сказав, що ми надто спокійно жили у Франції. Зате наші керівники Г. Качалін та М. Старостін були присутні на всіх тренувальних іграх чехів і вже мали про них певне уявлення. Їх висновок був лаконічним – застосувати щільну опіку чехів по всьому полю, темп тримати високий. Це мало в певній мірі нагадувати американський баскетбольний пресінг. Останнім часом ми вже використовували такий принцип і одразу зрозуміли, чого бажають від нас тренери.

І ось ми виходимо на гру. Я не бачу серед своїх старих чеських знайомих принаймні половину гравців. Команда обновлена в усіх лініях. А як грає вона, в якій манері? Перед нами стояли справжні атлети, всі як на підбір. Колись чехи діяли

неквапно (я це добре пам'ятаю), силової боротьби уникали, зловживали поперечними передачами і не дуже любили темп, віддаючи перевагу спокійному, академічному розиграшу м'яча з технічним виведенням гравця на зручну позицію для завершального удару. Але ж не може бути, щоб час не вніс корективів у їх ігровий почерк. Новий склад – це, звичайно, новий стиль. Але який?

Відомо, що кубкові ігри – особливі, найважчі. Для них характерна надзвичайна запеклість боротьби. Тут кожна помилка може стати фатальною. Англійці, наприклад, більше пишаються виграшем кубка країни, ніж завоюванням звання чемпіона. Між іншим, «біографія» їхнього кубка має досить цікаву історію. Кубок Англії розігрується аж з 1872 року. 23 роки все йшло нормально. Але коли в 1895 році його завоювала бірмінгемська команда «Астон Вілла», кубок за проханням одного купця був виставлений з метою реклами у вітрині магазину. Невдовзі його викрали. Природно, були об'явлені розшуки і обіцяна величезна винагорода тому, хто знайде срібний кубок і поверне його англійцям, які так поважають традиції. Але все було марно. Кубок зник безслідно. П'ятнадцять років розшукували його найдосвідченіші детективи, але проникнути в тайну так і не зуміли. Зрештою, англійці в 1911 році виготовили новий кубок. Саме той, який і тепер вручається кожного року в першу суботу травня команді-переможниці з рук одного з членів королівської сім'ї. Всі вже давно забули про цю історію. Аж ось у 1958 році до бірмінгемської поліції звернувся 80-річний дідуган і заявив, що це він 63 роки тому вкрав кубок, завойований «Астон Віллою». Інші учасники крадіжки вже давно померли. Тільки він зостався в живих і не хоче тягти за собою таємницю на той світ. А що ж сталося з кубком? Він був переплавлений на дрібні монети.

Готуючись до матчу з чехами, ми догадувались, що вони гратимуть саме в кубковому стилі, і переконались у цьому вже після перших хвилин зустрічі.

Чехів не злякав темп, запропонований нами, вони одразу ж повели гру в різкому атакуючому стилі. Секундна стрілка ще не встигла зробити трьох повних обертів, як над нашими воротами нависла справжня загроза. Буберник на якусь мить висковзнув з-під контроль, підхопив м'яч, який неправильно зрізав Масльонкін, і тільки відчайдушний кидок Яшина врятував становище. В мене все похололо: адже за Буберника відповідав я. Коли таке трапляється на самому початку матчу, то важко взяти себе в руки.

Однак поступово ставало зрозумілим, що чехам навряд чи вдасться уникнути поразки. Наші нападаючі грали блискуче, особливо виділявся Валентин Іванов. Я вже багато років граю

поруч з ним, але, здається, ніколи не бачив його на полі в такій формі. В той день Іванов, якого ми жартома називаємо «професором радянського футбола», зіграв свій найкращий матч, його оригінальні переміщення були настільки несподіваними для глядачів, що потім вони говорили: ваш Іванов бігає одразу в двох напрямках. Звичайно, переміщення доповнювались сильними ударами, тонкими передачами. А щодо нашого воротаря Яшина, то він перевершив самого себе, і захоплені болільники потім винесли його з поля на руках.

Перемігши чехів з рахунком 3:0 (два голи забив Іванов), ми вийшли в фінал, де з нами за кубок мали вступити в боротьбу футболісти Югославії. Вони виграли у збірної Франції – 5:4.

Підготовку до матчу з югославами ми проводили вже в Парижі. До цієї вирішальної гри потрібно було підійти в хорошому спортивному стані, бо вона обіцяла бути виключно важкою. Адже всім добре відомо, як складались наші взаємини саме з югославськими футболістами. На XV Олімпіаді вони вивели збірну СРСР з дальшої гри, а через чотири роки, в Мельбурні, радянська команда буквально вирвала з їх рук золоті медалі з мінімальною перевагою в один гол. І ось спортивна доля знову зводить наші команди у поєдинку за звання найсильнішої.

Ми тренувались перед фінальною грою на стадіоні «Парк де Пренс», так би мовити, при зачинених дверях. Лише окремим спортивним журналістам адміністрація стадіону дозволила побувати на наших тренуваннях. Було, як перед грозою, тихо, спокійно, але відчувалось: от-от блискавки розітнуть небо. План гри такий же, як у Марселі: швидкий темп, щільна опіка, але не силова. Ніякої грубості!

Та склалась зустріч далеко не так, як півфінальна Насамперед Перушичу вдалося одразу нейтралізувати Іванова, і наслідки цього ми негайно відчули: напад втратив свою пробивну силу. Треба також визнати, що в першому таймі югослави заплутали нас своїми численними переміщеннями. Зрештою стало важко розбиратись на ходу, хто повинен опікати Галича, Костича, Єрковича та інших форвардів югославів. Отже, персональна опіка перестала бути ефективною, ми не виконували настанови тренерів. Дуже перешкоджав нам і захист суперника, який застосував силову гру.

В усякому разі Віктору Понедєльнику, який любить загострення і прагне бути весь час попереду, добре перепадало від охоронців воріт Югославії. Одне слово, в першому таймі ми грали не так, як задумали. Югослави вигравали в нас швидкість. Але не за рахунок бігу, а завдяки тому, що точніше пасували один одному м’яч і не менш точно виконували довгі діагональні

передачі на краї. Саме через це вони і відкрили першими рахунок.

– Безумовно, зустріч не програна, – сказав нам у перерві між таймами Качалін. – Програний тільки один тайм. Є ще один. Югослави думають, що зламали нас темпом. Отож запропонуйте їм іще швидший. Подивимось, хто витримає його.

Рецепт, як бачите, був простий. Але він дуже допоміг нам. Ми повели гру в такому темпі, якого, можливо, ще ніколи не використовували. Ми більше не хотіли тільки опікати, ми хотіли, щоб опікали нас. І дуже швидко Слава Метревелі зрівняв рахунок.

Після цього ініціатива надовго перейшла до нас. Метревелі і Михайло Месхі буквально закрутили захист югославіїв, а Валентин Бубукін виявився тим тараном, якого вже ніхто і ніщо не могло зупинити. І всі побачили, що другий гол – це тільки справа часу.

Але основного регламенту матчу для нього виявилось недостатньо. Ми вже зіграли третій тайм, почали четвертий, а югославам все ще вдавалося уникати другого рокового голу. Вони побудували перед своїми воротами живий заслін, пробитись крізь який ставало дедалі важче. Аж ось Віктор Понедєльник на якусь мить звільнився від свото сто-рожа і в красивому стрибку головою забив гол.

Я вже не раз брав участь у відповідальних матчах, але ніколи ще не відчував такого полегшення, як тоді, коли стадіон «Парк де Пренс» вибухнув бурхливою овацією. І я, і всі гравці нашої команди зрозуміли, що доля матчу вирішена: ми нізащо не дозволимо зрівняти рахунок. Югослави, правда, негайно кинулися в атаку, про яку потім багато писали газети різних країн. Ця атака збоку виглядала досить грізно. Але треба самому бути футболістом, щоб збагнути – вона сумбурна і успіху не дасть. Так воно і вийшло.

Хочеться навести кілька цитат з деяких зарубіжних газет про цей матч.

«Руде право». – Париж іде не бачив такого матчу… Перемога радянської команди цілком заслужена.

«Юманіте». – Сильного темпу грі надав В. Бубукін. Це була прелюдія майбутньої перемоги. Безперервна серія атак і контратак – така суть цього матчу.

«Екіп». – Гра мала атлетичний характер завдяки щільній опіці, яку застосували команди. Гра була гострою, хвилюючою.

Отже, навіть в цих коротких висловах сказано чимало хорошого про нас. Але в основному підкреслювалась атлетична підготовка радянських футболістів, їх витривалість і не згадувалась техніка, тактика. Оглядач агентства Франс Пресс заявив, що ми не вміємо грати так різноманітно, як наші

суперники, але що ми дуже небезпечні своєю здібністю битись за перемогу всі дев'яносто хвилин матчу. Він навіть назвав наших гравців «безликими», хоч буквально через кілька рядків дав позитивну характеристику кожному з нас.

Ми посміювались: очевидно, декому з закордонних знавців футбола хотілося применшити нашу перемогу. Але як можна було добитись її без техніки і тактики? Адже коли Г. Качалін ставив перед нами завдання подавити висунутих уперед півсередніх нападаючих югославської команди, розірвати зв'язки між її комунікаціями, стиснути захист, то хіба можна було розраховувати, що все це вдасться виконати лише за рахунок атлетизму? Та ні в якому разі! Тільки зріла техніка і тільки сучасна тактика давали нам ключ до перемоги. Все це я пишу для того, щоб посперечатися з деякими горе-оглядачами, які після шведських подій затрубили, що радянський футбол деградує. Факти говорять самі за себе, а факт – аргумент, яким я оперую, – простий: Кубок Європи в Москві.

Є різні перемоги в спорті. Я знаю, що паризький успіх ще довго зігріватиме серця наших любителів футбола.

В дні розиграшу Кубка Європи були підведені остаточні результати першості Франції. Знову на першому місці опинився «Реймс» – команда мецената Жермена, яка систематично поставляє в національну збірну до шести гравців. «Реймсу» вдалося встановити своєрідний рекорд: він одірвався від свого найближчого конкурента, команди «Нім», на 7 очок, а від п'ятої команди в списку найсильніших («Тулузи») – на 16 очок.

Футбол у Франції, як відомо, користується великою популярністю. Але небагато команд можуть підтримувати високий клас гри і збирати велику кількість глядачів. Це ті клуби, в яких є багаті покровителі. Таким під силу купувати зірок і запрошувати видатних тренерів. Зокрема, в «Реймсі» грають Фонтен і Копа – дві найяскравіші зірки французького футбола, а тренером є один з найвидатаіших знавців гри в футбол А. Батте. Як і завжди, нанаціональний футбол знаходить своє найкраще відбиття в ігровому почерку «Реймса». Це легкі, часто тонкі комбінації, короткий і точний пас, гра у блискавичному темпі без шкоди для техніки, відсутність метушні і спокій в критичних ситуаціях.

Але в тому році «Реймсу» не вдалося уникнути поразки у важливому матчі, коли вирішувалась доля кубка країни. В півфіналі він програв команді «Монако», яка і стала володарем кубка. Це була та сама команда, про яку ще недавно писали, що вона взагалі не має права виступати в офіціальних змаганнях на першість Франції, бо, мовляв, «Монако» є напівсуверенним

княжеством і тільки частиною таможенної французької території. І ось цей «клаптик» землі забрав національний кубок.

Але не це хвилювало діячів французького футбола в шістдесятому році. Останнім часом жваво обговорюється пропозиція Іспанії, Франції та Італії про створення «суіперліги» для професіональних команд. До неї мають увійти не просто сильні професіональні команди, а найсильніші серед них, які боротимуться за першість у Європі, відмовившись від національних чемпіонатів. Виникла ця пропозиція в результаті того, що через низький рівень гри команд в багатьох країнах нашого континенту зменшився інтерес до футбола. А це негативно позначається на фінансовій стороні клубів. І от у Франції турбувались, чи буде прийнята ця пропозиція, чи вдасться за межами ФІФА знайти можливість поліпшити фінансові справи професіоналів.

Зрозуміло, що нас ці проблеми не хвилювали, бо футбол в СРСР насамперед служить інтересам народу, є засобом фізичного виховання і атлетичною грою мільйонів юнаків. І коли ми чули про суть турбот наших французьких колег, то співчували їм тільки з ввічливості. Розпрощавшись з ними, ми з радістю вирушили до Москви, щоб звідти роз'їхатись по своїх командах і включитись в боротьбу за найкраще місце в турнірній таблиці чемпіонату СРСР. Тут нас чекали нові сюрпризи, зокрема мене, бо наша команда «Динамо» продовжувала свій переможний шлях у другому крузі.

14

Що сталося в команді київського «Динамо» за останній рік? Чому колектив, який так невдало провів минулий сезон, раптом став одним з лідерів чемпіонату? Чи закономірним був його успіх?

Візьму на себе сміливість сказати, що все тут закономірно. Команда зазнала великих змін в своєму складі, і всі вони виявились вдалими. Більше того, вперше за багато років київське «Динамо» мало два майже рівноцінні склади, і це дозволяло тренерам вільно маневрувати резервами, давати відпочинок гравцям, своєчасно замінити хворих.

Знову наші ворота захищав ветеран команди Олег Макаров. З роками він, природно, втратив колишню швидкість, але збагатився таким досвідом, що продовжував грати рівно і впевнено. Правда, і Макаров часом припускав помилки. Але з ким такого не буває?

Ветераном команди є і правий захисник Володимир Єрохін, якого любителі футбола називають «солдатом» за його самовідданість і стійкість, за вміння повністю віддаватись грі, на відчайдушну боротьбу з нападаючими, я б сказав, навіть за готовність до самопожертви.

Місце Віталія Голубєва, який зробив для команди так багато, зайняв новий центр захисту Василь Турянчик. Про нього можна було б говорити дуже багато, бо не часто зустрічаєш такого хлопця – спортсмена з голови до п'ят. На перших порах всі бачили, що Турянчик поступається своєму попередникові і в техніці, і в розумінні гри. Коли грав Голубєв, створювалось враження, що перед вами футболіст, в якого ноги на шарнірах і вони можуть викручуватись в усі боки – куди треба. Турянчик теж технічний гравець сміливий і невтомний. Але йому бракувало чуття ситуації. І те, що легко розгадував Віталій завдяки своїй інтуїції і вмінню правильно вибирати місце, від Турянчика вимагало величезного напруження всіх сил. Йому бувало важко, він часто залишав поле знесилений. Але він жодного разу не поскаржився і вперто йшов до своєї мети – стати абсолютно надійним центром захисту.

Слід сказати, що до кінця сезону він став добрим захисником, у якого з'явилися чудові перспективи на майбутнє.

Лівим захисником у нас виступали теж молоді гравці – Анатолій Сучков і Володимир Ануфрієнко. Вони прогресували з кожною грою і, хоч інколи допускали прикрі помилки, все ж сезон провели досить рівно.

У півзахисті разом зі мною грали Йосип Сабо і Володимир Сорокін – молоді, але вже відомі на Україні футболісти. Особливо зріс Сабо. Коли він прийшов у колектив, важко було встановити, де – саме йому краще грати. Він умів атакувати і захищатись, але його фізична підготовка була незадовільною і тому необхідної користі він дати не міг.

Та минув рік, і Сабо став справжнім атлетом, підвищилась і його техніка. Гравець, який в основному вмів руйнувати комбінаційні ідеї суперників, він тепер перетворився і на творця атак. Особливо яскраво це проявилося тоді, коли Йосип став грати третього півзахисника і був зобов'язаний підтримувати напад систематичними рейдами вперед. І зрештою Сабо став улюбленцем глядачів, симпатії яких безпомилкові. Він і голи забивав, і нейтралізував навіть таких сильних інсайдів, як Сальников та Бубукін.

Абсолютно новою тепер була лінія форвардів команди, в якій тільки молодий ще за віком Віктор Каневський міг вважатись ветераном. Тут часто робились перестановки, в яких брали участь Ігор Зайцев, Олег Базилевич, Віктор Серебреников, Віктор Каневський, Юрій Ковальов, Андрій Біба, Валентин Трояновський, Валерій Лобановський, Іван Диковець (він після одужання повернувся в колектив). Не все гаразд було в нашому нападі, хоч загалом він став одним з найсильніших у країні. Не вирішено було питання і про найкращу кандидатуру на роль «дев'ятки», а без постійного лідера атак грати нелегко. Зате динамівці здобули чудових країв і інсайдів. Молоді футболісти Базилевич, Лобановський і Серебреников увійшли до списку найсильніших гравців Радянського Союзу. І що особливо приємно – в них різний почерк. До кожного з них суперникам доводиться пристосовуватись по-різному, а як це інколи важко, я знаю з власного досвіду.

І справді, Олег Базилевич, при своїй зовнішній тендітності, гравець надзвичайно темпераментний. Він володіє неабиякою швидкістю і часто легко випереджає в бігу своїх сторожів. З пострілів Базилевича після блискавичних проходів по краю наші нападаючі забили багато голів. Він і сам провів їх чимало. В цьому йому допомогла чисто команівська риса – ривок на воротаря, коли б'є партнер по нападу. В результаті він часто добивав м'ячі в сітку. Перші свої ігри уже в ролі постійної «семірки» Олег Базилевич провів з таким піднесенням і такою майстерністю, що, здавалось, на краю з'явилась «ракета». Це збило з пантелику багатьох суперників.

Іншого складу Віктор Серебреников. Я б назвав його «молоточком». Якщо в нього виникає можливість пробити по

воротах, він це робить, не вагаючись ані миті. В результаті – вісім забитих голів у половині зіграних нами матчів. Високий процент! Однією з кращих рис Серебреникова є хороший спортивний запал, бажання вести боротьбу за кожний м'яч, технічна гра на швидкості і влучний удар – короткий і різкий, як постріл.

Яскрава і своєрідна постать Валерія Лобановського, який був вимушений тимчасово зміститись з центру на лівий край і несподівано для себе самого знайшов там загальне визнання. Лобановський зрілий майстер дриблінга. Чудово володіючи м'ячем, він здатний, наче бавлячись, обвести двох і трьох захисників, подати м'яч під удар так, що не забити гол часом просто неможливо. Зрештою проти Лобановського почали ставити двох захисників, – один з них безпосередньо опікав форварда, а другий – підстраховував. Але і це не завжди рятувало суперників від голів. Так, зокрема, було в матчі з ростовськими армійцями, коли він забив наш «срібний» гол.

Часто можна почути: ех, якби Лобановський не плів так свої мережива, якби швидше віддавав м'яча, йому б взагалі не було ціни. Це не зовсім правильно. Якби він робив так, як йому радять численні прихильники, він не був би Лобановським, а кимось іншим – невідомо ким. Звичайно, він дещо передержує м'яч. Але при цьому він відтягує на себе кількох гравців і відкриває цілі зони своїм товаришам. А це дуже важливо! А чого варте його вміння забивати голи з обох ніг, при тому навіть з дальніх дистанцій! Мені здається, що хибою в його грі є інше: він надто відверто підкреслює своє прагнення грати в звичній зоні лівого краю і рідко з'являється в інших зонах, чим полегшує гру захисту. Мабуть, він став би ще більш результативним форвардом (хоч і так по забитих голах ішов на першому місці в команді), якби віддавав належне переміщенням.

Довго думали тренери Вячеслав Дмитрович Соловйов, Віктор Терентьєв та Михайло Коман, де саме використати Лобановського – на краю чи в центрі. Тут остаточного рішення ще нема. Але і на лівому краю Лобановський проявив себе так, що подібного можна побажати кожному футболістові. В усякому разі за наслідками гри одного лише сезону він одразу потрапив до складу збірної команди СРСР. Як виявилось, краще вія інших розуміє Лобановського Валентин Трояновський – теж молодий гравець. Невисокий, невтомний, швидкий, він якось особливо твердо «стоїть» на землі, його не можна вивести з рівноваги, збентежити і ввести їв оману. Він ніби все бачить, все розуміє і все вміє – прорватись, розпасувати м'яч, завершити комбінацію, кинути в прорив партнера. З його появою на місці лівого півсереднього ніби ожив і Лобановський. Пояснювалось це тим, що коли в

амплуа лівого інсайда перебував Йосип Сабо, між Лобановським та іншими партнерами виникав певний розрив, бо Сабо відтягувався назад, у півзахист, і просто не міг весь час підігрувати лівому краю. Трояновський, навпаки, переважно перебуває в передній лінії нападу і полегшує Валерію зв'язок з партнерами. Вони швидко знайшли спільну мову між собою, і цей дует приніс багато радості прихильникам «Динамо». За образним висловом одного спортивного журналіста, Трояновський «навіть вухами почуває ситуацію на полі» і миттю знаходить правильне рішення. З таким партнером наш лівий край став ще грізнішим.

Андрій Біба володіє сильним і точним ударом з усіх дистанцій. Але він гравець такого широкого діапазону, що почуває себе в звичній сфері, коли може маневрувати на площі в півполя. А це – не завжди можливо. Отже, йому ще слід знайти найкращий варіант для себе. Для команди він також цінний гравець.

Багато користі дав нам Юрій Ковальов. На жаль, він не затримався в колективі динамівців і перейшов до команди армійців Москви. Ця втрата викликала незадоволення команди. Але ми не можемо бути невдячними спортсмену, який зробив для нашого клубу все, що було в його силах, тим більше, що він на певний час розв'язав для нас проблему центрального нападаючого.

Знов увійшов у хорошу форму Віктор Каневський – футболіст багатогранний і високотехнічний. В середині сезону він дещо послабив свою гру. Але під кінець до нього прийшло «друге дихання», під час нашого турне по Норвегії і ФРН Каневський був найсильнішим на полі. Я впевнений, що в новому сезоні йому ще не раз аплодуватимуть глядачі.

Такі мої товариші по команді, разом з якими ми завоювали срібні медалі. Звичайно, я перелічив лише їх позитивні риси, бо саме вони і зумовили нашу перемогу в такому важкому футбольному марафоні. В кожного з наших гравців є свої недоліки, але це вже справа внутрішня, справа команди, яка докладає чимало зусиль, щоб недоліків у її членів було якнайменше, а позитивних якостей – якнайбільше. Одне слово, у команді київського «Динамо» зібрались справді обдаровані спортсмени, чия технічна майстерність і тактична зрілість дозволили вирішувати найскладніші завдання. А таких було багато, бо неможливо з усіма суперниками боротись однаковою зброєю, і в кожному окремому випадку ми прагнули скласти конкретний найбільш правильний план дій і здійснити його. Інколи ми з різних причин не могли цього зробити і тоді програвали. Але це, на щастя, траплялось досить – рідко. В

більшості ж ігор ми виконували все, що задумали, і здобували важливі перемоги.

Як же ми грали і, що на мою думку, становить головне в сучасному футболі?

Пам'ятаю час, коли головним для всіх нас було оволодіння високою технікою. Радянські спортсмени завжди відзначались відмінною фізичною підготовкою, любили і вміли грати швидко. Серед них зросло і чимало майстрів футбольної техніки, такі; наприклад, як Бєсков, Федотов, Трофимов, Бобров, брати Де ментьеви, Грінін, Ільїн, Щегодський, Махиня та інші. Але переважна більшість футболістів в основному грала в атлетичній манері. З роками вони почали розуміти, що без досконалої техніки вже не обійтись, що треба переучуватись. Звичайно, і зараз проблема технічного футбола в нас ще не розв'язана до кінця, але загалом у цьому напрямку майстерність радянських футболістів, безумовно, помітно зросла. Можна назвати десятки спортсменів молодшого покоління, яких визнали високотехнічними гравцями і закордонні фахівці. Отже, головним тепер стає тактика.

Та це стосується не тільки команд Радянського Союзу. Можна дякувати бразільцям за те, що своєю переконливою перемогою вони довели всім: первинна побудова команди з чотирма захисниками – ще не означає, що вона дотримуватиметься оборонної тактики. Бразільська формула 1-4–2–4 стала темою дня. Тренери провідних команд світу почали її уважно вивчати і в декого створилось враження – саме ця формула і є ключем до всіх перемог. Команди багатьох країн почали випробовувати цю схему, але поки що помітних успіхів не досягли. Деякі наші колективи також віддали їй свої симпатії. Це, зокрема, стосується московських команд «Локомотив», ЦСКА, алма-атинського «Кайрату», свердловських армійців тощо. І справді, посилення оборони ще одним захисником обіцяло багато вигод. Адже кожному зрозуміло, що чим більше гравців буде відтягнуто назад, тим щільнішим стане перед воротами заслін, тим менше шансів пропустити форварда.

Але копіюючи бразільців, дехто забув, що їх первинна побудова на полі не догматична. Нові чемпіони світу агресивні гравці, і їхня тактика відзначається виключною гнучкістю, бо змінюється в залежності від конкретної ігрової ситуації. Нарешті, ця побудова тільки тому і виявилась такою ефективною, що була довірена футболістам екстракласу, які звикли творити на полі, не обмежуючи своє спортивне мислення тільки рамками даного на гру плану. Не помітили деякі тренери та команди і того, що здвоєний центр захисту бразільців викликав цілком нову манеру

гри третього номера, який фактично став «чистильником», що виправляє помилку одного з півзахисників, який по суті виконує обов'язки «трійки», і ЩО по-новому грають інсайди, яким доводиться заміняти одного з півзахисників. А відтягуватись назад півсередні можуть лише при тій умові, що в них вистачить і витривалості, і сили, і швидкості на безперервні рейди вперед і назад. Але про цю особливість гри півзахисників я докладніше скажу далі.

Одне слово, не всі збагнули, що формула 1-4–2–4 означає докорінну зміну всієї гри. Не досить вийти на поле з чотирма захисниками і чотирма нападаючими. Треба врахувати всі можливі наслідки такої розстановки, розучити різні варіанти гри і взаємних підстраховок, бути впевненим, що гравцям тієї чи іншої команди таке завдання під силу.

Динамівці Києва не погналися за бразільським варіантом, як інші, хоч теж високо оцінили його. Футболісти разом з тренерами В. Соловйовим, М. Команом і В. Терентьевим погодились на тому, що, можливо, вигідніше і розумніше буде використати варіант, який уже відомий команді і який не потребує таких великих напружень при опрацюванні, як бразільський. Ми зупинились на старому київському варіанті 1-3–3–4. Я вже згадував, що колись така побудова (воротар, три захисники, три півзахисники і чотири нападаючих) була оцінена як захисна і забракована. Але хто тепер наважиться назвати її захисною? Адже наша команда стала однією з найрезультативніших у країні і посіла друге місце в чемпіонаті!

Ні, не в самій побудові справа. Секрет успіху команди криється в її вмінні до кінця вичерпати можливості певної схеми, тобто в майстерності футболістів. В нашій команді Йосип Сабо виходив на поле під номером 10, але одразу відтягувався в півзахист. Та хіба він обмежувався тільки захисними функціями? Сабо і сам атакував при кожній слушній нагоді, активно допомагав форвардам протягом усієї гри, а якщо ситуація складалась так, що його підопічний примушував нашу «десятку» затримуватись у центрі поля, вперед ішов я, і таким чином кількісно наш напад не страждав.

Звичайно, ми користувались не тільки схемою 1-3–3–4. Нерідко ми застосовували іншу – 1-3–2–5, а перед кінцем сезону почали інколи використовувати і бразільський варіант – 1-4–2–4, ставлячи в півзахист Володимира Ануфрієнка, футболіста оборонного хисту. Нарешті були матчі, коли динамівці кидали в бій все, що могли, і тоді малюнок гри набував нового змісту – 1-2–2–6 (це коли Василь Турянчик ішов уперед). Щоправда, остання формула не могла існувати на полі довго, вона виникала

раптово і на короткий строк, коли суперник був притиснутий до своїх воріт і назрівав гол. Та, на мій погляд, найприємнішим є те, що в кожному матчі, навіть при зустрічах з корифеями радянського футбола, наша команда ніколи не втрачала своєї агресивності.

Нас учили і не раз підкреслювали, що основою основ тактики гри, головним, є оперативний простір. Справді, як обійтись без нього? Коли ви ведете атаку, він необхідний для того, щоб здійснити задуману комбінацію: адже на маленькому клаптику поля це неможливо зробити. І навпаки, коли ви захищаєтесь, треба позбавити суперника такого оперативного простору. Отже, в першому випадку мова йде про розширення сфери дії, в другому – про звуження. І в обох випадках метою всіх зусиль залишається оперативний простір.

А боротись за нього можна різними засобами: швидкісною грою (ви в усьому випереджаєте суперника), довгими передачами (ви розтягуєте його захисні комунікації), несподіваними переміщеннями (ви витягуєте свого «опікуна» із звичної для нього зони), раптовими контратаками після навмисної відносно тривалої боротьби в центрі поля, висунутими вперед інсайдами, які притискують півзахисників до їх штрафного майданчика і тим самим звільняють центр поля для своїх півзахисників. Останні в цьому разі стають зачинателями атак, а інколи і їх завершувачами. Розуміючи це, ми саме так і вели гру, незалежно від того, якою була наша первинна побудова на полі. Звичайно, таку свободу у виборі методів атаки можна собг дозволити лише при наявності в команді сильних гравців – грамотних і технічних. Динамівці їх мають. Тому так багато перемог здобули ми в минулому сезоні.

Ще далі в цьому напрямку пішло московське «Торпедо», яке провело весь чемпіонат на найвищому рівні. В торпедівців ще більше таких гравців, їх взаєморозуміння часом просто дивувало. Завдяки цьому вони загалом грали краще за нас і вільніше користувались різними тактичними малюнками. Ось три епізоди, характерні для їх боротьби за оперативний простір.

Нападаючий Борис Батанов, який покликаний бути в першому ешелоні команди, раптом починає відходити все далі назад. «Опікун» його переслідує. Зрештою Батанов опиняється в лінії захисту своєї команди. – Всім здається, що він поспішив сюди, щоб зміцнити оборону. Але його плани інші, хоч, природно, поява Батанова в обороні небезкорисна. Заманивши «опікуна» вперед, Батанов миттю переходить в контратаку, бо звільнив собі коридор для ривка, його переслідувач відстає, він не підготовлений для такої раптової зміни обстановки. Тепер у

Батанова досить площі, щоб атакувати. Перешкода залишилась позаду. Цей маневр дуже, ефективний, але неважко зрозуміти, яку треба мати фізичну підготовку, щоб витримати напруження таких відходів і ривків, тим більше, що все це виконується в високому темпі.

Другий приклад. М'яч у центрі поля, в ногах у Валентина Іванова. Що може Іванов – відомо всім футболістам, його пильнують, до нього прикріплюють двох «конвоїрів», один з яких біжить з ним крок у крок, а другий готовий в першу-ліпшу мить прийти на допомогу. Іванов бачить, що йому не втекти від них. Та він і не прагне цього, а тільки вдає. Далі Валентин переміщується, скажімо, впоперек поля в бік лівого крайнього, наче на буксирі тягнучи за собою опікунів, і раптом… сильним ударом (між іншим, навіть не повертаючи голови), посилає м'яч у протилежний сектор поля, на правий край! Чому туди? Та тому, що своїм маневром він звільнив оперативний простір, необхідний Славі Метревелі. Адже вся увага суперників була прикута до Іванова, здавалося, що саме він почне атакувати. А Метревелі, прекрасно розуміючи свого партнера, пішов уперед ще до передачі. І коли одержав її, був уже відкритий. Тепер, він спокійнісінько добіжить до лицьової лінії, зробить прострільну передачу і створить гольову ситуацію. Третій варіант. Сергєєв, Іванов, Гусаров, Батанов часто вдаються до зустрічних переміщень. Вони йдуть назустріч один одному, займають місця партнерів, а захисники, які стежать за ними або переслідують, мимоволі створюють щілини в своїй лінії оборони. Чим ширша площа, на якій переміщаються торпедівці, тим більше в них оперативного простору для здійснення комбінації. Несподіваний пас, удар – і настає розв'язка. Адже не випадково Іванов (8) більшість своїх м'ячів забив з місця лівого півсереднього.

Зрозуміло, що я навів тут лише принципові схеми. На практиці все це виглядає ще багатше, бо здійснюється на швидкості, в бурхливому темпі. І коли врахувати, що таких прийомів у арсеналі торпедівців чимало, що їх зіграність цілком очевидна, то стане ясно, чому так важко грати проти них іншим командам, чому вони так впевнено перемагали одну команду за одною, в тому числі і нашу.

Ми теж прагнули грати в такому стилі, володіючи численними варіантами завоювання оперативного простору. Але торпедівці раніше за нас провели переукомплектування свого колективу і встигли досягти більшого. Проте мені здається, що наші шляхи однакові – атлетизм, помножений на комбінаційну, технічну гру.

І тут я мушу сказати, що не вважаю бразільську формулу

єдиною, універсальною для всіх випадків. Вона цілком виправдала себе в Швеції тому, що була новиною для багатьох команд. Тепер вона втратила всі переваги «сюрприза», і мені здається, що при всій своїй майстерності бразільці не могли б зараз так же впевнено виграти чемпіонат. Про це, до речі, говорили і гравці збірної команди СРСР після нашого пам'ятного матчу. Звичайно, після бійки кулаками не махають, але ми були впевнені, що при повторній зустрічі з бразільцями навряд чи вони б нас перемогли.

Цікава подробиця. Бразільці і на першості світу (при варіанті 1-4–2–4) грали зонним захистом, який вважається в міжнародному футболі пройденим етапом. В такій же манері грали і футболісти команди «Баійя», яка рік тому гостювала в Києві. Це був безперечно сильний і досвідчений суперник. Досить сказати, що футболісти «Баійї» є володарями кубка Бразілії, а це вже щось та означає. І що ж? Динамівці легко в них виграли, забивши чотири м'ячі і пропустивши лише один. Валерій Лобановський, який довгий час не міг нічого вдіяти з «королем зони» негром-велетнем Сантосом, кінець кінцем зумів і його перемогти в двобої і забив два чудових гола. Отже, будь-яка новина залишається реальною цінністю лише доти, поки про неї не знають інші. Ось чому і члени збірної команди СРСР були впевнені, що в повторній зустрічі зіграли б зі збірною Бразілії успішніше, ніж у Швеції.

Є ще одна особливість у сучасному футболі, про яку варто сказати. Це – проблема півзахисту, який останнім часом відіграє дедалі більшу роль. Я остаточно зрозумів це під час подорожі динамівців Києва по Федеративній Республіці Німеччини. Оскільки півзахист – моя стихія, я вважаю за потрібне поговорити про нього докладніше. Можливо, це стане в пригоді моїм молодим колегам з інших українських команд.

Отже, як я сам граю в півзахисті і що думаю про другий ешелон футбольних команд?

Я вже писав, що граю за команди майстрів класу «А» одинадцять років. Це майже третина мого життя. Гадаю, що такий стаж солідний для футболіста. Але і сьогодні мені здається, що я ще не навчився всього, чого вимагає наш складний вид спорту від півзахисника. Адже він діє між двома ешелонами – нападом і захистом, – зв'язуючи ці важливі лінії. Це я особливо гостро відчув під час своєї другої поїздки до Південної Америки, де грав проти команди «Фламенго». Але про цей повчальний матч далі. А зараз, щоб моя думка стала яснішою, я трохи повернусь до днів своєї футбольної юності.

Коли я прийшов до команди «Зеніт», то, як і багато інших

молодих футболістів, хотів грати тільки в нападі. Та через деякий час тренер звернувся до мене з іншою пропозицією.

– Знаєш, друже, – сказав він, – мені лдається, що тобі краще грати в півзахисті. На цю думку мене наштовхнула твоя працездатність. Раджу тобі спробувати свої сили саме на цьому місці. Можливо, воно тобі теж сподобається.

Сказати по щирості, я був розчарований. Але в мене не було вибору, і після весняних тренувань я остаточно закріпився на місці півзахисника. Мій настрій підвищився тільки після того, як я зрозумів: залишаючись півзахисником, можна теж забивати голи. А коли я відчув, яку важливу роль у діях всього колективу відіграє півзахист, то збагнув, що мені довірили одну з найважливіших ролей, і захопився нею цілком. Так і не встигнувши стати нападаючим, я назавжди залишився в другому ешелоні і не шкодую про це. Півзахисник – і справді почесне амплуа для футболіста.

Звичайно, мені хотілося стати добрим спортсменом. Я палко прагнув виправдати довір'я тренера і товаришів по команді. Тому я старанно вивчав передові методи гри в півзахисті. І поступово помітив, що в різних командах різних країн мої колеги діють далеко неоднаково, що тут яскраво окреслюються три основні системи.

Перша з них, мабуть, найбільш гнучка. Це – бразільська. Вона полягає в тому, що два півзахисники виконують різні функції. Це особливо яскраво відбилося в грі бразільців у Швеції. І хоч я вже немало розповів про них, доведеться ще раз звернутись до досвіду чемпіонів світу. В Швеції бразільські півзахисники діяли так, що я потім питав себе: коли ж вони встигли відмовитись від того, що ми бачили під час перебування в далекому Ріо-де-Жанейро, і не просто відмовитись, а й розучити цілком нову схему? Судіть самі.

Один з них, Орландо, виконував роль… центрального захисника. А центральний захисник Беліньо звузив свої функції до підстраховки Орландо. Їх взаємне розташування разом з крайніми захисниками нагадувало ромб. А другий півзахисник, Зіно, як правило, включався в гру п'ятірки нападаючих і був майже весь час на «передовій лінії». Але в потрібний момент Орландо йшов уперед, а Зіно повертався назад, що дозволяло їм успішно контролювати центр поля. Здавалось, що вони знаходяться на протилежних кінцях невидимої пружини, яка то розтягується, то стискається. Типовими представниками другої системи на мій погляд, австрійські півзахисники. Вони переважно діють у захисті, навіть не прагнучи імітувати агресивність. Причина проста: австрійські нападаючі часто атакують з дальніх позицій, покладаючись на силу і точність своїх ударів. За таких

умов відпадає необхідність в допомозі гравців, що виступають під номерами «5» і «6». Тому півзахисники вважають за краще залишатись позаду і в основному зміцнювати оборону.

Третя система – англійська. Тут півзахисники майже завжди перебувають поблизу першого ешелону, всіляко допомагаючи йому. Пояснюється це, можливо, тим, що в матчах, які я бачив, нападаючі англійських команд діяли не досить сильно і не могли обійтись без підтримки ще двох гравців.

Яка ж із систем найдосконаліша і найефективніша, на яку з них треба рівнятись нашим молодим півзахисникам?

Мені здається, що на першу. Правда, любителі футбола можуть тут зауважити, що гра бразільських півзахисників має і свою вразливу сторону. Адже, коли один з них діє далеко позаду, а другий десь попереду, між ними виникає розрив і до того ж у самому центрі поля, звідки має починатись атака.

Але таке зауваження справедливе лише на перший погляд. Справа в тому, що півзахисникам уміло допомагають півсередні, зокрема Діді. Таким чином, навіть тоді, коли Зіно біжить вперед, у захисті команди все одно беруть участь п'ять чоловік, і центр поля контролюється ними повністю.

Між іншим, саме так грали і ми в парі з Турянчиком або Сорокіним. Крім того, в нас теж відтягувався назад Андрій Біба, коли виступав на місці лівого півсереднього. Ми доповнювали один одного.

Я особисто стою за першу, бразільську систему, яка послідовно створює чисельну перевагу і в нападі, і в захисті. Звичайно, я нікому не хочу нав'язувати свою точку зору, але мені здається, що саме в такому напрямку і варто вдосконалюватись півзахисникам численних команд України.

Граючи в одній і тій же ролі тривалий, час, я вважав, що досить добре вивчив усі особливості дій півзахисника. І, образно кажучи, вже досяг тут вищої освіти. Але цю впевненість похитнув лівий півсередній бразільської команди «Фламенго» Діда. Одверто кажучи, він перегравав мене. Протягом усього матчу я так і не зміг пристосуватись до нього. Чому саме?

Справа в тому, що звик я діяти, так би мовити, проти «прямолінійних» нападаючих, таких, що в основному грають на своєму місці і виконують те, що можна тут виконати. А Діда виявився напрочуд гнучким і винахідливим тактиком. За всіма його переміщеннями важко було навіть стежити. То він на правому краї, то на лівому. Ось Діда метнувся в центр, а через кілька секунд він уже в півзахисті. Траплялось, що він затримувався в лінії оборони. Отож спробуйте нейтралізувати такого всюдисущого гравця, скрізь переслідувати його і при тому

не виснажитись!

Виявляється, є і такі нападаючі. Це я нагадую для того, щоб мої молоді колеги зрозуміли: півзахисник повинен бути підготовленим до будь-якого сюрпризу з боку півсереднього, повинен заздалегідь готувати «зброю» проти найрізноманітнішої гри нападаючих. Тільки при такій умові він не потрапить в тактичну пастку і з успіхом виконає свою місію на футбольному полі.

Отже, амплуа півзахисника вимагає від спортсмена невичерпної витривалості, великого технічного вміння, відмінної працездатності й універсалізму в найширшому розумінні слова. До того ж півзахисник постачає напад м'ячами, є посередником між захистом і нападом, саме з рубежів півзахисту починається чергова атака.

Ось чому кажуть, що команда, яка володіє сильним півзахистом, може завжди розраховувати на успіх.

Я особисто прагну використовувати в грі кожну можливість для того, щоб включатись у напад, бо вважаю агресивність обов'язковою рисою півзахисника. Знаю, що таку мою любов до штурму воріт поділяє чимало півзахисників інших радянських команд. Але надто захоплюватись атакуючими ударами нам, півзахисникам, не можна. Інколи від цього треба рішуче відмовитись в ім'я виконання більш відповідальних завдань. Адже ігрова дисципліна – передусім!

Чудовим зразком такої витримки є пара півзахисників московського «Торпедо» Маношин – Воронін. Вони обидва люблять і вміють атакувати, знають, коли можна і треба підключатись до нападу. Роблять вони це так часто, що інколи здається, ніби ці півзахисники весь час діють у нападі. Але дивна річ – при цьому вони встигають перехоплювати чимало передач в центрі поля і руйнувати там задуми суперників. Це надзвичайно приємна і корисна для команди риса.

Далі мені хочеться сказати, що коли вже береш нападаючого під щільну опіку, треба одразу ж, з самого початку матчу, сміливо діяти проти нього і спробувати відібрати в нього м'яч різко і рішуче. Якщо це вдасться зробити три-чотири рази підряд, можна не сумніватись, що ваш підопічний втратить впевненість, розгубиться. Тоді стає значно легше виконувати настанову тренера. В цьому я не раз переконувався на власному досвіді. І навпаки, якщо з самого початку півзахисник не вийде переможцем у двобої з підопічним, він сам може втратити впевненість.

Але навіть при виконанні такого вузького завдання, як персональна опіка когось із нападаючих, ніколи не можна

забувати, що товариші з першого ешелону чекають від тебе точних і своєчасних передач. Дехто з півзахисників вважає, що повністю виконує своє покликання, якщо просто переадресовує м'яч вперед. Це хибна думка. Передачі повинні завжди мати точну адресу. І головне – розумну. Сам я прагну віддавати м'яч не тому з нападаючих, хто в даний момент виявився відкритим, а тому, хто може створити реальну загрозу для воріт суперника. Це має принципове значення. Адже при таких передачах виникає можливість провести атаку без багатоходових комбінацій.

Взагалі треба керуватися принципом – чим простіше, тим краще. Численні передачі значно полегшують гру захисту. А захоплення «ходами конем» виникає від того, що нападаючі (деякі, звичайно) люблять обвести весь захист, пробитись до самих воріт і вже тільки тоді бити. Так, зокрема, грали футболісти з команд «Баійя» та «Васко да Гама». Але ми добре пам'ятаємо, що навіть віртуози з Південної Америки не змогли забити динамівцям голів з гри. Отже, і майстри обводки не зуміли довести до логічного кінця свої багатоходові комбінації. Тому я і вважаю, що гострота – в простоті. Значить, і півзахисники повинні при виконанні своїх передач шукати не просто відкритого гравця, а того, хто негайно або через хід створить умови для взяття воріт. Відкритий гравець може бути і в центрі поля, і на фланзі, а неповністю відкритий – поблизу штрафного майданчика. І, отже, від нього повинна розпочатись негайна атака воріт суперника.

Нарешті, про фізичну підготовку. Для півзахисника вона має особливе значення. Тому я часто сам собі даю понадпланові завдання у вигляді додаткових кросів. Вдаюсь я до них найчастіше тоді, коли почуваю, що втрачаю фізичну форму. Поряд із звичайними тренуваннями або після них я бігаю кроси на 4-5 кілометрів і поступово знову входжу у форму.

Люблю я грати і в квадраті. Це важка гра, але вона підвищує витривалість, різноманітить техніку, посилює реакцію.

Не менше часу приділяю я і жонглюванню з м'ячем, пам'ятаючи, що в грі все може стати в пригоді. (В українському спортивному журналі я бачив, між іншим, цікаве фото, яке підтверджує це положення. Зачепившись ногами за перекладину воріт, угорський воротар Фараго, висячи вниз головою, спробував ловити м'ячі. Мовляв, у грі все може статись і треба звикнути до карколомних положень).

Я радий, що останнім часом серед півзахисників радянських команд виявляється дедалі більше прихильників агресивної гри, що серед них на повний голос заявляють про себе справжні снайпери. Першим таким гравцем був Ігор Нетто. Тепер усі знають, які небезпечні в атаках Маношин, Воронін, Сабо,

Марушко, Яманідзе, Ковальов та багато інших. Це хороші симптоми. Вони свідчать, що в провідних радянських командах зростає гідне поповнення для нашої національної збірної, що стає все менше «незамінних» півзахисників. А це саме те, що нам потрібно.

Наближається черговий чемпіонат світу, який відбудеться в Чілі. Дуже хочеться, щоб збірна СРСР виступила там краще, ніж у Швеції. А це значною мірою залежить від півзахисту, від тієї невтомної пари, яка зможе ефективно доповнювати напад і посилювати захист. Думається, що така міцна пара у нас знайдеться.

15

І знову дорога. Вона веде на північ, до Норвегії, в країну, в якій я колись починав свої закордонні матчі. Ми буквально не встигли ще перевести подих після чемпіонату країни, а графік ігор з іноземними командами вже кликав нас далі. Одразу з Ростова-на-Дону, де відбувся наш заключний матч, ми вирушили в Москву, а звідти літаком до Норвегії.

Ця подорож мала великий інтерес не тільки для нас, динамівців, але і для збірної СРСР, яка в 1961 році повинна зіграти із збірною Норвегії два відбіркові матчі сьомого чемпіонату світу. Отже, ми мали розвідати боєм, що зараз являє собою норвезький футбол. Не менш цікавою була і друга частина подорожі – по Західній Німеччині. Останнім часом тамтешні футболісти почали грати краще, а зустрічі з сильними суперниками завжди цікаві – спостерігаєш, робиш висновки, зростаєш.

27 жовтня 1960 року на стадіоні міста Хаммер відбувся наш перший виступ проти норвезьких футболістів. Як і в інших містах Скандинавії, цей стадіон своїми розмірами не вражав. Навпаки, він справляв враження досить маленької спортивної бази. В усякому разі такі стадіони можна зустріти в кожному нашому місті, де є команда класу «Б». Освітлення для гри ввечері він не мав. Кілька прожекторів становища не рятували, бо їх світла могло вистачити тільки для конькобіжців, а не для футболістів. Зате поле було чудове. На-віть у ці холодні осінні дні воно залишалось зеленим і невибитим, наче сезон тільки починався.

Почали ми гру в дещо зміненому складі. Замість Макарова на ворота став наш молодий гравець Проскуряков. В захисті місце Єрохіна зайняв Ануфрієнко, Лобановський став у центр, віддавши свій край Диковцю, а Каневський пересунувся на місце лівого інсайда. Ми не знали свого суперника і домовились «прощупати» його вміння грати швидко. Якщо норвежці приймуть наш темп, будемо шукати щось нове, якщо відмовляться від нього – все гаразд.

Господарі поля не прийняли швидкого темпу. Неквапливі в побуті, вони і на полі прагнули «жити» спокійно. Звичайно, ми одразу скористалися з цього і повели гру в своєму звичному темпі. Вже на десятій хвилині Віктор Каневський добився першого успіху. Далі Серебреников, Диковець, Базилевич забивали голи один за одним. Незручно бути в гостях нечемними, але ми все-таки забили вісім голів, пропустивши в свої ворота тільки один.

Майстерність норвезьких футболістів з міста Хамера не дуже

висока. Щоправда, вони Досить точно грають в пас. Але передачі в них, як правило, короткі, що збіднює гру. Крім того, норвежці зловживають грою впоперек поля. Але якщо в центрі вони почувають себе більш-менш впевнено, то поблизу воріт суперника втрачають цю якість і атаки їх не мають гостроти. Пояснюється це тим, що в них не поставлений сильний удар, а пробитись на близьку від воріт позицію важко. Не сподобалось нам і те, як грав їх воротар. Він чомусь падав на живіт, а не на бік, через що м'яч нерідко вискакував з його рук.

Наступну гру ми провели в невеликому портовому місті Ларвіку. Це затишний і мальовничий куточок країни. Наш суперник був явно сильнішим за тих футболістів, з якими ми зіткнулись у Хамері. Та команда застосовувала вже застарілу систему «дубль-ве», а збірна Ларвіка вдалась до нашої системи, з якою я останнім часом нерідко зустрічався і в інших країнах – 1-3–3–4. Ударною силою команди Ларвіка в нападі є обидва інсайди, яких вона весь час тримає попереду, зате крайні нападаючі нерідко відтягуються назад, як це робили футболісти «Васко да Гами». В скрутні хвилини вони активно допомагали захистові і разом з ним прагнули створити «бетон». В цьому «будівництві» інколи брали участь до восьми гравців, пройти яких було досить важко. Отже, скільки команд існує – стільки і різних систем. І треба бути добре підготовленим до різних варіантів.

Після матчу в Хамері ми, одверто кажучи, не чекали зустріти в маленькому Ларвіку таку сучасну, прогресивну систему і вийшли на поле дещо розслаблені. За це ми були негайно покарані. Вже на перших хвилинах матчу одному з інсайдів вдалося проштовхнути м'яч в сітку. Рахунок був відкритий.

Наш настрій зіпсувався. Ми бачили, що при всіх своїх позитивних якостях і ця команда слабша за нашу. А слабому суперникові особливо неприємно програвати. І ми пішли на штурм. Та на цей раз спортивна доля явно глузувала з нас. Дев'ять разів після ударів наших нападаючих м'яч потрапляв у штангу, а в ворота – жодного разу. Такого фатального невезіння я вже давно не бачив. І в пам'яті сплив наш вирішальний матч з торпедівцями Москви, коли в другому таймі м'яч три рази не досягав мети. Але ж там було три рази, а тут дев'ять! Зрештою, в наші ворота було призначено ще й пенальті. В результаті – програш.

Після цього ми виграли ще один матч з таким же рахунком, як і в першій зустрічі – 8:1, але він був нецікавим.

Зате скільки хвилювання принесла четверта зустріч в столиці країни Осло! Десятки тисяч глядачів прийшли подивитись на наш матч із збірною міста, в якій зібраний цвіт футбола Норвегії.

Характерно, що ми втретє за кілька днів зіткнулися з новою системою гри. В збірній Норвегії центр нападу відтягнутий назад, він рідко безпосередньо загрожує воротам. Але, користуючись, певною свободою дій (адже центральний захисник не вийде так далеко, щоб і в центрі поля здійснювати щільну опіку), він ефективно диригував діями своїх партнерів. Навпаки, обидва краї були висунуті вперед і грали швидко й різко, демонструючи неабияку фізичну підготовку. Але і вони мало били по воротах. Роль «молоточків» виконували рухливі інсайди. Ця команда грала так, як прийнято говорити у волейболі – кутом назад. Цікавий почерк!

Природно, наш захист не міг одразу пристосуватись до незвичної манери. Поки ми прикидали, що і як робити, норвежці забили нам гол. Минуло ще кілька хвилин – і ми вдруге були вимушені починати гру з центра. Дуже неприємний обов'язок!

Лише перед самою перервою Диковець, як метеор, пронісся по лівому краю, зробив чудову прострільну передачу, і Лобановський сквитав один м'яч.

В роздягальні було невесело. Хлопці і без підказок тренерів розуміли, що це ганьба – програти ще одну зустріч. Щоправда, наш суперник був сильний, він недавно переміг другого призера першості світу, команду Швеції. Але нам від того не легше. Домовились, що нав'яжемо шалений темп.

Так і зробили. Господарі поля розгубились від наших навальних атак. Вони, немов хвилі, накочувались на їхні ворота одна за одною. Назрівав гол. Незабаром мені випала нагода зробити його, і я її використав… Але що це? Суддя не зараховує взяття воріт! Він показує, що я був поза грою. Гаразд, думаю, помилився, при швидкій грі таке трапляється. Та ось забиває м'яч Каневський. Теж не зараховано. Проводить м'яч Трояновський. Та сама реакція. Ще один гол. І знову не зараховано!.. Вже не тільки ми обурені такою необ'єктивністю. Ревуть трибуни. Чесні норвежці свистом засуджують свого земляка, який так одверто порушує норми спортивної етики. Але протестувати ми не маємо права. Це нижче нашої гідності. І, про себе лаючи суддю, продовжуємо грати. Нарешті, Базилевич забиває такі два м'ячі, що комар носа не підточить. Рахунок стає 3:2 на нашу користь. Та коли наприкінці матчу Диковець ще раз перехитрив воротаря, суддя не витримав такого розгрому і… вп'яте не зарахував гол.

Наступного дня місцеві газети багато писали про цей матч. Вони одностайно схвалювали нашу гру і визнавали, що суддя зіпсував зустріч своїми необ'єктивними рішеннями.

Після гри ми говорили між собою, що збірна СРСР може і повинна обіграти норвежців. Гадаю, що це правильна думка. Наші

футболісти і технічніші, і грають вони різноманітніше. Очевидно, це і принесе їх відчутну перевагу над командою Норвегії.

Хоча в нашому розпорядженні було обмаль часу, ми користалися кожною нагодою, щоб ознайомитися з Осло. Всім нам сподобався величезний трамплін для стрибків на лижах – цього національного виду спорту, що завжди збирає величезну кількість глядачів. Нам розповідали, що в дні великих змагань багато тисяч глядачів довгими годинами простоюють на морозі, щоб помилуватись «пташиним» польотом спортсменів. Поруч з трампліном збудована красива ложа. Це місце, звідки стежить за змаганнями король – у минулому сам пристрасний спортсмен. Адже Улаф V є володарем золотої олімпійської медалі.

Найдовше ми затримались у музеї, де встановлено легендарний пліт «Кон-Тікі». Саме на ньому вчений Тур Хейердал здійснив свою фантастичну подорож через Тихий океан. І зараз на плоті все зберігається в такому стані, як це було під час плавання – стоїть палатка, лежать весла і навіть гітара, якою розважались Хейєрдал та його супутники. Цікаво, що пліт не могли втягнути ні в яке приміщення. Тоді спочатку його встановили на землі, а вже над ним збудували двоповерховий музей.

Норвежці показали нам і свою уславлену виставку лиж. Тут зібрані сотні екземплярів – від таких коротких і широких древніх лиж, що, здається, на них можна транспортувати гармату, до найсучасніших, «королівських», які застосовуються на великих спортивних змаганнях. Взагалі все, що пов'язано з лижами, користується в Норвегії особливою популярністю. Цей вид спорту має більше прихильників, ніж футбол.

Під час перебування в цій країні наш правий край Олег Базилевич, який захоплюється фотографією, зробив чимало знімків. На одному з них зафіксовано момент, коли Сабо, Єрохін, Турянчик, Сучков і Ануфрієнко стоять за штурвалом парусника. Цей знімок зроблено на борту старовинного «Фрама», на якому колись подорожував уславлений мореплавець Фрітьоф Нансен. Неважко зрозуміти наше хвилювання, коли ми стояли на палубі шхуни, що вже стала історичною реліквією.

Більш цікавою з спортивної точки зору була поїздка до ФРН. Ми знали, що ігри тут будуть важкими, і тому я і Макаров (ми вже не раз зустрічались з футболістами Західної Німеччини) настроювали молодь команди на виключно серйозне ставлення до кожної гри, тим більше, що динамівці мали зустрітися з командами південної ліги, які вважаються особливо сильними.

На франкфуртському аеродромі нам була влаштована дуже сердечна зустріч. Ми навіть не гадали, що так багато людей прийдуть зустрічати нас. Десятки фотокореспондентів знімали

нас і так і сяк, віце-президент футбольної федерації країни запевнив гостей, що місцеві спортсмени раді приїзду таких сильних футболістів, якими є динамівці Києва. Ми теж сказали немало хороших слів, бо щиро радіємо кожній можливості зав'язати дружні вілносини з зарубіжними спортсменами. На нашу честь був влаштований розкішний банкет, який проходив у справді дружній і товариській атмосфері, його девіз був: «Мир і дружба!» Між іншим, ці слова стали вже такі популярні в усьому світі, що майже скрізь їх вимовляють по-російськи. В цьому відчувається глибока вдячність простих людей світу нашому народові за його титанічні зусилля добитись мирного співіснування всіх країн земної кулі.

Свій перший іспит ми складали в Мюнхені у змаганні з командою «Баварія». Я був здивований, побачивши на полі давніх знайомих – югослава Мілутиновича і угорського воротаря Фазекаша, який у свій час грав навіть за збірну країни. Я подумав, що, очевидно, нове піднесення західнонімецького футбола проходить за відомим методом «запозичення» сильних гравців у інших країнах. Проте це і так і не так. Пізніше я зрозумів, що мій висновок був правильним не до кінця.

У цій грі, яку ми провели в хорошому стилі (3:0), просто блискуче зіграв Віктор Каневський. Очевидно, для нього вже розпочалась нова весна, бо в кінці сезону він почав грати явно сильніше за інших нападаючих нашої команди. В такій формі ми вже давно його не бачили. Був на висоті і Олег Макаров, йому пощастило кілька разів рятувати нас від вірних голів.

Найгрізнішою ланкою в команді «Баварія» був півзахист. Він по суті керував усіма діями німців. І якби нападаючі зуміли правильно використовувати всі ті чудові можливості для результативних атак, які створювали півзахисники, ще невідомо, як би склався матч. Але напад був менш небезпечним.

Другу зустріч ми провели в Нюрнберзі. Ця гра мала принципове значення, бо тут ми мали помірятися силою з лідером розиграшу першості країни. Забігаючи наперед, скажу, що матч закінчився внічию – 1:1.

Але ця нічия нам дорого коштувала. Динамівці прийшли до гри по суті знесиленими. Ми провели в сезоні вже сорок чотири відповідальні зустрічі і, природно, фізично виснажилися. Навпаки, наші суперники ще не встигли перевтомитись і запропонували нам шалений темп.

Відмовитись од нього було соромно. І все ж рахунок першими відкрили ми. Автором комбінації став… воротар Макаров. Він точно вибив м'яч на Каневського, той блискавичним фінтом обманув свого сторожа і вивів на удар Серебреникова. Гол був

зустрінутий бурхливими оплесками численних глядачів. (Між іншим, мені здається, що ми ще погано використовуємо можливості, які виникають після сильного удару воротаря з конкретною адресою).

Потім гол пропустили ми, і в результаті – нічия. Нюрнберзькі футболісти теж мали сильний півзахист, і це насторожувало. Очевидно, всі команди починають розуміти, як правильно його підбирати і використовувати. Техніка гравців заслуговує високої оцінки, фізично вони підготовлені в дусі сучасних вимог, темп гри змінюють за бажанням і легко витримують його, майже не втомлюючись.

Третій матч ми провели у Франкфурті проти команди «Ейнтрахт». Цей клуб у минулому році був чемпіоном країни і має сильний склад. Але франкфуртці поступаються нюрнбержцям. І програли ми матч (1:3) не тому, що не могли справитись з цією командою, а тому, що вже просто не мали сил бігати. Через травми залишили поле я і Турянчик, вибув з гри і Диковець, а Ануфрієнко грав з пошкодженою рукою. Ясно, що господарі поля не могли не використати цих можливостей для перемоги.

Ми переконались, що західнонімецький футбол і справді перебуває на піднесенні. Проте не тільки гастролюючі зірки дають йому нову силу. В країні зросло чимало молодих футболістів, безумовно сильних і грамотних. Зокрема з таких гравців була складена команда Нюрнберга, яка вже сім разів ставала чемпіоном країни і кілька разів володарем кубка. Але дивна річ – в національну збірну ці молоді гравці не мають ходу. Тут не довіряють молоді і віддають перевагу ветеранам, обстріляним у багатьох міжнародних матчах. Це нам, звичайно, не сподобалось, бо ми звикли в своїй країні до того, що молодь скрізь знаходить найширше визнання. Не думаю, що така практика допоможе німцям вдало виступити на наступному чемпіонаті світу.

Але ми побачили в німецьких командах і позитивне. Насамперед, це стосується виключно вдалої гри півзахисту, який в усіх трьох командах був справді бойовою ланкою. Хороше враження справляють і центральні нападаючі, які грають сміливо в першій атакуючій шерензі, здійснюючи безперервний тиск на захист противника. Особливого схвалення заслуговує і гра німців головою, і новий принцип розташування гравців на штрафному майданчику суперника під час виконання прострільної або навісної передачі.

В першому випадку (гра головою) ми побачили, що вони здатні виконати кілька передач в стрибку, причому м'яч віддається партнерові спокійно і точно. Б'ють німці по воротах головою часто і сильно, саме б'ють, а не намагаються перекинути

м’яч через воротаря. Мені здається, що це правильно. Перекидання вже відживає свій вік, бо клас гри воротарів значно підвищився, і обманути їх таким чином стає дедалі важче. Інша річ – сильний і прицільний удар з ходу. Він має не менші шанси на успіх, ніж удар ногою.

При прострільних і навісних передачах німці прагнуть здобути кількісну перевагу перед воротами суперника. Тому вони йдуть на них ще до того, як здійснюється передача. Ми в таких випадках діємо інакше, і мені здається, гірше. При «прострілах» у нас ідуть на ворота, як правило, не більше двох-трьох гравців. Це мало. Між іншим, прострільні передачі німцями використовуються рідше, ніж навісні. Чому? Тому, насамперед, що навісну передачу легше зробити (адже для «прострілу» треба ще виграти оперативний простір). По-друге, тому, що німці добре грають головою і в боротьбі за верхні м’ячі виходять переможцями.

Та не тільки спортивні новини сподобались нам тут. Ми підіймались на альпійські луки і милувалися природою, красу якої важко передати словами. Внизу трава, над нами – сніг, літо і зима змішалися докупи. Чудесне видовище!

У Франкфурті ми бачили центральну міську башту з унікальними курантами. Через кожну годину з їх численних віконець виступають фігури ляльок-музикантів, які виконують маленький концерт.

Та найбільш приємним було те добре ставлення до нас, яке ми зустрічали буквально скрізь.

16

Срібні медалі!.. Звичайно, це дуже висока нагорода для футболістів. Ми пишалися своїм другим місцем у минулому чемпіонаті, але, відверто кажучи, не були ним задоволені до кінця. В усякому разі такі розмови почались у команді невдовзі після закінчення сезону. Динамівці Києва вже добивались «срібла» в минулому. Ми лише повторили те, чого досягли в 1936 і 1952 роках наші попередники – футболісти старшого покоління. А чи можемо ми зробити більше, чи під силу нам стати «золотою» командою?

Наша молодь явно обігралась. Колектив згуртувався. Крім того, ми розуміли: можливості провідних гравців команди розкрилися ще далеко не повною мірою. Отже, була перспектива. І ще на початку 1961 року слова «золоті медалі», «чемпіони», «перше місце» дедалі частіше можна було почути від тренерів і гравців київського «Динамо».

Ні, то не було зарозумілістю і нескромністю, а лише проявом відчуття справжньої сили колективу, який мав уже два майже рівноцінні склади і був здатний вести спортивну боротьбу в найсучаснішому стилі. Але ми розуміли, що від задуму до його здійснення дуже велика дистанція, що попереду в нас важкі «бої». Мрія була надто сміливою, але все ж реальною. І ми приступили до праці з піднесенням.

Вбачаючи головного свого суперника в московському «Торпедо», ми прийняли, так би мовити, план-мінімум: не дати торпедівцям так «одірватись» від нас, щоб позбавити нас можливості наздогнати цю дуже сильну команду в фінальних іграх. Нас тільки непокоїло, що надовго вийшов з ладу центральний захисник Василь Турянчик, який тяжко захворів. Не ясно ще було, чи гратиме за нас Володимир Щегольков, якого керівники «Динамо» запросили до команди з одеського «Чорноморця». Щоправда, до нас надійшло поповнення для лінії захисту в особі Миколи Кольцова, який раніше грав за «Крила Рад», і колишнього захисника ЦСКА Віталія ІДербакова. Проте ми не знали, як саме проявлять себе на полі ці гравці, тим більше, що Кольцов мав стати в центрі оборони. Одне слово становище в лінії захисту серйозно непокоїло всіх нас, але бачачи, з яким піднесенням нові члени колективу приступили до тренувань, ми поступово повірили, що все буде гаразд.

Підготовка до нового чемпіонату країни проходила дуже напружено. Всю зиму ми займались важкою атлетикою, плавали у басейні, бігали на ковзанах і лижах, чимало часу присвятили

спортивній гімнастиці і акробатиці, грали у волейбол і баскетбол. Допоміжні види спорту конче необхідні кожному футболістові, якщо він бажає досягти високої фізичної форми і зберегти її протягом усього сезону. Адже чемпіонат СРСР недарма називають «футбольним марафоном». Кожна гра – перевірка і фізичного стану, і нервового. Досить нагадати, що за одну гру футболіст інколи втрачає кілька кілограмів ваги. І оскільки матчі мали тривати з квітня до пізньої осені, легко зрозуміти, який «глибокий» фундамент треба було закласти протягом зимово-весняного періоду. Без досягнення відмінної витривалості не могло бути й мови про здійснення наміченого командою плану.

Отже ми працювали, не шкодуючи сил. Спершу гра з м'ячем забирала відносно мало часу, більше уваги приділялось фізичній підготовці. І лише поступово перенесли центр ваги на самий футбол. Завершили ми підготовчий період у братній Польщі, де вдало провели кілька товариських матчів.

Динамівці Києва повернулись на Батьківщину сповнені палкого бажання негайно поринути в спортивну боротьбу. Але, природно, ми своїми планами ні з ким не ділилися, бо вважали це нескромним. Сподівалися, що наші ігри самі покажуть, на що ми претендуємо.

Тим часом на чемпіонаті склалась досить важка ситуація. Знову ми були з своїм головним суперником, «Торпедо», в різних підгрупах і тому могли вести лише заочне змагання. Динамівці знали, що ця команда гратиме добре і набере в попередніх іграх чимало очок. Завдання полягало в тому, щоб різниця в балансі москвичів і киян не перевищувала 3–4 очок. В цьому випадку, зустрічаючись у фіналі з автозаводцями, ми мали б змогу наздогнати їх. А що перемогти автозаводців під силу нашій команді, розуміли вже всі.

Ускладнювала боротьбу і та обставина, що в чемпіонат з дуже серйозними намірами вступали також спартаківці, залізничники столиці і насамперед, команда ЦСКА, в ряди якої влились сильні футболісти з різних клубів, зокрема – Валентин Бубукін і Юрій Ковальов. Не можна було також скинути з рахівниць тбіліських динамівців, їх московських одноклубників, армійців Ростова та деякі інші команди. Всі вони досить сильні і претендували на почесне місце в чемпіонаті.

І ось черговий чемпіонат країни, якому судилося стати історичним для киян, розпочався.

17

Восьме квітня 1961 року. Соковито зеленіє газон стадіону імені М. С. Хрущова. Його заливають потоки яскравого сонячного світла. Гуде, наче велетенський вулик, наш стадіон. Шовкові прапори тріпотять на весняному вітрі. Гримить музика. Вона бадьорить, вона ще більше підносить і без того святковий настрій. Перший день кожного чемпіонату – це завжди свято для футболістів і болільників.

А сьогоднішній матч має ще одну особливість. Редакція газети «Вечірній Київ» призначила приз тому, хто першим відкриє рахунок. Ми граємо з ленінградським «Зенітом», і, хоч його гравці – мої колишні земляки, мені дуже хочеться, щоб саме ми відкрили рахунок і тим самим повели наступ на омріяний титул.

Так воно й сталося. Ми одразу кидаємось вперед і починаємо тривалий штурм ленінградських воріт. Раптом хтось з товаришів відкинув мені м'яча, і, хоч до воріт було не близько, я негайно пробив. Воротар Лазунов кинувся в лівий кут, але було вже пізно. Початок покладено – 1:0. А потім ми провели ще два голи.

Це було дуже приємно, бо ігри киян з ленінградцями завжди складаються важко. В минулі роки були випадки, коли ленінградці вели весь матч 2:0, а на останніх хвилинах програвали 2:3, і навпаки, я пам'ятаю, як динамівці вели в Ленінграді рахунок 3:1, до кінця матчу залишалось якихось 10 хвилин, і все-таки виграв тоді «Зеніт» – 4:3. Отже, нелегкі ігри. А тут «суха» перемога – 3:0. Коли ми залишали поле, з трибун лунало: «Кияни, так тримати!» Ми й самі того хотіли. Але як воно піде далі? Адже в футболі все трапляється.

А поки що перший тур закінчився для всіх наших головних суперників також благополучно. Торпедівці забили «Шахтареві» три м'ячі, армійці Ростова розгромили вільнюський «Спартак» (5:1), а ЦСКА обіграв «Калев», щоправда, з мінімальним рахунком – 1:0. І тільки спартаківці, динамівці та залізничники столиці зробили в першому турі нічиї.

Хай дарують мені читачі, що я так докладно зупиняюсь на окремих іграх і турах, але минулий чемпіонат був таким важливим для нас і проходив так напружено, що мені здається доцільним відтворити найцікавіші його етапи. Інакше не зрозуміти, якою нелегкою була боротьба київських динамівців за титул найсильнішої команди Радянського Союзу.

Отже перший тур пройшов для нас добре. А в другому ми стали разом з армійцями столиці лідерами. Вони перемогли спартаківців Єревана, а ми – мінську «Беларусь».

Цікаво, що в сезоні 1960 року ми двічі зустрічалися з цією командою, і обидва рази білоруси завдавали нам поразки з однаковим рахунком 2:1. Хоч як стежили наші захисники за їхнім всюдисущим лідером нападу Хасіним, все одно – не могли вони нейтралізувати його. Більш того, Хасін нам забивав голи, так би мовити, в одному і тому ж ключі. Він стрімко проходив до лицевої лінії наших воріт по місцю лівого півсереднього або лівого краю і бив під таким гострим кутом, що, здавалось, навіть теоретично м'яч не міг потрапити В ЦІЛЬ. Але після його ударів Олегу Макарову все ж доводилось витягати м'ячі з сітки.

Мені здається, що багатьом радянським форвардам варто повчитись такого удару, бо він відкриває нові можливості. Адже ми звикли до думки, що під дуже гострим кутом не варто навіть намагатися брати ворота. А виходить, це можна робити не без успіху. Отже, чи не слід деяким крайнім нападаючим, які в аналогічних випадках прагнуть тільки віддати м'яча партнеру, спробувати і самим забивати голи? Якби вони добились цього результату в гостроприцільних ударах, атака в цілому стала б ще ефективнішою.

Хасін і в новому сезоні забив нам гол. Але то був єдиний успіх «Бєларусі». Ми виграли з тим же «традиційним» рахунком 2:1.

2:1 було зафіксовано і в матчі «Торпедо» – «Авангард» (Харків). І знову на користь українців. Перша сенсація чемпіонату! На перше місце в їхній підгрупі вийшли тбілісці, які завдали поразки вільнюсцям і «Адміралтейцю».

Наступний тур приніс ще одну сенсацію. Армійці Москви програли «Пахтакору», якого ще ніхто не вважав серйозним суперником. В напруженій боротьбі гору взяли ташкентські футболісти – 3:2. Цей психологічний удар в якійсь мірі підірвав віру армійців у свої сили. В четвертому і п'ятому турах вони зуміли взяти тільки одне очко.

Та це було пізніше. А поки що тривав третій тур, де ми мали зустрітися з «Калевом». Матч з естонцями ми вважали легким. Вони і справді ще слабко грають. Але з нами футболісти «Калева» повели себе досить-таки агресивно: швидко добилися переваги і забили гол. А потім весь перший тайм стійко оборонялись. Нам з трудом вдалося перехопити ініціативу.

В другому таймі все пішло як слід… Лобановський, Базилевич, Каневський заплутали естонських захисників. Гості просто не знали, що далі робити. В результаті перемога – 6:1. Поки що це був найбільший рахунок у чемпіонаті.

Тим часом боротьба за лідерство набирала дедалі більшої гостроти. Досі в нас все йшло гладко. Але в четвертому турі треба

було вступити в поєдинок уже з командою екстра-класу. Мова йде про московське «Динамо».

Був час, коли столичні одноклубники завжди перемагали нас. Та останніми роками кияни перестали пасувати перед ними. Все частіше спортивний поєдинок закінчувався на нашу користь. Але не було жодного випадку, коли можна було б більш-менш точно заздалегідь визначити наслідок наших зустрічей.

Таким чином гра мала принциповий характер. Перед матчем я спитав у свого друга, воротаря москвичів Льва Яшина, як, на його думку, закінчиться ця гра, і він щиро відповів:

– Боюся, що ваші хлопчики закидають мене м'ячами.

Він саме так і сказав – «хлопчики», бажаючи підкреслити і молодість наших форвардів, і своє тепле ставлення до-них.

Але на гру Яшин не вийшов. Він ще не вилікувався остаточно після травми, якої йому завдали в минулому році. На воротах стояв Володимир Бєляєв. Це трохи полегшувало наше завдання, бо в Києві Бєляєв, як правило, грає невдало.

Наші одноклубники одразу показали, що збираються будь-що покласти киян на лопатки. Особливо небезпечно діяв Ігор Численко. Після його прямо-таки гарматних ударів штанги воріт буквально тріщали. Кілька важких м'ячів парирував Макаров. В той же час у форвардів киян справа щось не клеїлась. Спочатку вони навіть не могли створити реальних умов для взяття воріт.

А москвичі все йшли і йшли в атаку. Нарешті трапилось неминуче. Перед кінцем першої половини матчу Численко кинджальним ударом з місця правого півсереднього забив нам гол. Трибуни тільки «охнули». Обірвалось і в мене серце. Майнула думка: ні, тепер суперник уже не випустить з рук перемоги.

Ще через кілька хвилин зазнав травми Макаров, але він підвівся з землі і знову став у ворота. Його мужність завжди вражала мене.

І майже одразу Бєляєв у стрибку зіткнувся з Віктором Каневським.

На другий тайм вийшов Яшин. Психологічний ефект був такий, що трибуни одразу тривожно загули. Я розумів глядачів: навіть досвідчені форварди почувають себе не зовсім впевнено, коли свій бойовий пост займає цей уславлений воротар.

Суддя дав свисток, почався другий тайм. Я подивився на Яшина. Він ще підстрибував у воротах, розминаючись. І в цей момент, на сорок шостій хвилині гри, наш правий крайній Олег Базилевич, прорвавшись уздовж бокової лінії, несподівано для всіх (в тому числі і для Яшина) навісив здаля м'яч на дальню штангу. Він довго летів, той м'яч, і… опустився в воротах. 1:1.

Що тут сталося – на трибунах і на полі! Глядачі кричали так,

що, мабуть, їх було чутно і на Подолі. А наша команда, наче хтось підхльоснув її, вся кинулася вперед. Тепер уже Яшину довелось працювати на повну силу. Удари Каневського, Лобановського, Сабо, Серебреникова сипалися, як з рогу достатку. «Боюсь, що ваші хлопчики…» – спали на думку слова мого друга. І хід гри тепер свідчив, що він побоювався не без підстав.

Різкий свисток. Пенальті! Москвичі порушили правила. Стадіон затамував подих. Хто битиме? Адже нашим пенальтистом є Лобановський. Але торік, коли ми в Москві програвали динамівцям 0:1 і в їх ворота, як сьогодні, теж був призначений одинадцятиметровий удар, Валерій не зумів реалізувати його. Надто нервував він у поєдинку з Яшиним, пробив неточно, повз ворота. І Яшин, і Лобановський пам'ятають сой випадок, як і глядачі. Чи наважиться Валерій ще раз взяти на себе відповідальність, можливо, за долю всього матчу?

І я перехоплюю його благальний погляд. Він очима запрошує реалізувати пенальті кожного з товаришів по нападу. Але ті відвертаються від нього. Валерію нічого іншого не залишається, як бити самому. Він ставить м'яч на одинадцятиметрову позначку, відходить трохи назад. Куди бити, в який кут, на якій висоті?..

Це дуже повчальний поєдинок! Лобановський, виконуючи такий удар, звичайно посилає м'яч у лівий кут. Так він хотів забити гол Яшину і в минулому сезоні. Але перед самим ударом хтось з москвичів недбало сказав йому, явно розраховуючи на моральний ефект своїх слів:

– Ти завжди б'єш вліво. Ми знаємо це. Яшин напоготові. Не заб'єш.

Валерій саме тоді і розгубився, вирішив пробити вправо і промахнувся. Куди ж він буде бити сьогодні? І що думає про його намір Яшин? Всі ми розуміли, що діється в душі нашого лівого крайнього. Макаров навіть вийшов з своїх воріт і відвернувся, щоб не бачити, так би мовити, повторення трагедії.

І Лобановський, на мій погляд, прийняв правильне рішення. Він пробив вліво, тобто туди, куди звик, пробив таким ударом, в якому був упевнений. М'яч просвистів повз Яшина. Той зробив відчайдушний кидок, здогадавшись, де саме чекатиме на нього біда, але до м'яча не дотягнувся. Цей епізод зайвий раз повинен переконати, що хитрувати на полі не варто, а слід робити те, що ти вміли виконати в найкращий спосіб.

Отже ми вже ведемо рахунок – 2:1. А ще через деякий час Микола Каштанов, наш молодий нападаючий, що вперше вийшов на поле грати за основний склад, легко відірвався од свого опікуна і провів ще один гол.

Після цієї перемоги ми стали єдиною командою, яка в усіх проведених матчах взяла по два очка. А коли в п'ятому турі ми з таким же рахунком перемогли і «Молдову», то навіть торпедівців обійшли на два очка. Цікаво, що перша чверть попередніх ігор принесла нам безперечну перевагу над іншими колективами по всіх показниках.

Торпедівці пропустили 4 м'ячі, ми теж 4. Але ми забили 17 голів, а москвичі тільки 9. Баланс ЦСКА – 9:8, «Спартака» – 11: 4, «Локомотива» – 6:5, динамівців Тбілісі – 7:6 (такий же, як і московських динамівців). Крім того, більшість з них уже мала поразки. Так ми стали лідерами чемпіонату.

Але гра в Кишиневі дорого нам обійшлася: зазнали травми Каневський і Базилевич. Мене ж і Лобановського викликали до Москви, де ми мали виступити за московське «Динамо» проти англійської команди «Астон Вілла», а потім зіграти і за збірну СРСР. Таким чином кияни залишались без чотирьох гравців основного складу, а попереду був матч з московським «Спартаком».

Цю зустріч мені й досі важко пригадувати. Послаблений склад «Динамо» намагався протистояти грізному суперникові, але сили були надто нерівні. Щоправда, і «Спартак» виступав без двох основних гравців, зокрема без досвідченого Ігоря Нетто. Але на правому краю в нього знову з'явився наполегливий і обстріляний Борис Татушин, який в парі з Ісаєвим грає напрочуд ефективно. І ось ми сиділи на трибуні серед глядачів, приречені на вимушений відпочинок, а наші товариші вели нерівну боротьбу. Лише той, хто хоч раз опинявся в нашому становищі, може зрозуміти, що ми переживали в ті хвилини. Кияни програвали 0:2. Програвали після п'яти важливих перемог. Тепер у нас і торпедівців стало по 10 очок. Лідерство було поділено.

Матч столичного «Динамо» з «Астон Віллою» дав можливість Валерію Лобановському в повній мірі проявити себе в ролі центрального нападаючого. Ми повинні були тільки допомогти своїм московським товаришам, але для нас самих то був своєрідний іспит тактичного характеру. Лобановський зіграв цей матч так, як він уявляв собі сучасні дії «дев'ятки». Я, зайнявши звичне місце в півзахисті, прагнув постачати його точними передачами, щоб він міг починати атаки з вигідних і зручних положень.

Зовні це могло б нагадати здвоєний центр нападу, бо я часто йшов вперед, а Вялерій відтягувався до мене, в глиб поля.

Існує думка, що центральний нападаючий мусить весь час «тиснути» на центрального захисника суперника, примушуючи його тим самим триматись у певній зоні. А це, в свою чергу,

звільнить оперативний простір для дій півсередніх. Валерій дотримується іншого погляду. Він вважає, що саме центральному нападаючому насамперед потрібен оперативний простір. Він хоче бачити всіх партнерів по нападу, хоче мати можливість «потримати» м'яч, поводити його, щоб виманити на себе захисників, і тоді «кинути» в коридор, що звільнився, своїх товаришів. Крім того, відтягуючись назад, центральний нападаючий дістає можливість діяти і як таран. Якщо ж він буде весь час висунутий вперед, то обмежить сферу своїх дій, втратить оперативний простір і через те гратиме, по суті, в півсили.

Без перебільшення можна сказати, що в матчі проти «Астон Вілли» Валерій Лобановський зіграв блискуче. І саме з його допомогою були проведені два голи у ворота англійців.

Але його точка зору не знайшла підтримки в збірній СРСР. Там йому пропонували грати так, як він не хотів би: висунувшись далеко вперед. Гра Валерія одразу стала блідою, а в ряді випадків і безпорадною. Він сам згодом скаржився, що почував себе так, ніби в нього були зв'язані руки і ноги.

Збірна клубів СРСР програла зустріч. Кожен з нас, так би мовити, вніс свою частку в цю поразку. Не в кращий спосіб діяв і я: дуже боліло коліно – далася взнаки стара травма. Довелось мені грати, хоч як це дивно, однією ногою, лівою, бо правою було боляче бити по м'ячу.

Трохи пізніше Лобановський ще раз виступив за збірну – в матчі проти національної команди Польші. І ще раз можна було переконатись, що важко діяти спортсмену, коли йому пропонують невластивий для нього малюнок гри. Красницький з «Пахтакора», який замінив його, також не знайшов свого місця серед форвардів збірної. Очевидно, концепція щодо ролі і функцій центрального нападаючого має бути переглянута колективом збірної СРСР. В усякому разі треба зважати на індивідуальні можливості і характер гравця, пам'ятаючи старе правило: не гравець для тактики, а тактика для гравця. Навіть бразільці, автори нової системи 1-4–2–4, тепер, готуючись до поїздки в Чілі, повідомили, що, мабуть, відмовляться од свого тактичного варіанту: нині в них нема таких блискучих виконавців, як у Швеції, коли нова система могла бути здійснена ідеально. Зрозуміло, що і наша тактика повинна будуватись на конкретних можливостях окремих футболістів. Нівеліровки тут бути не може.

Мені сподобалось також і те, що Лобановський, дебютант у збірній, мужньо і принципіально відстоював свої погляди на сучасний футбол, протиставляючи дещо застарілим нормам власні, грунтовно обмірковані пропозиції. Дебют вийшов невдалим, бо поки що «новачок» і «старички» не знайшли спільної

мови. Але я певен, що це прийде. Збірній СРСР у майбутньому не обійтись без Лобановського – гравця виняткового обдарування, скромного і тямущого. Я певен також, що їй не обійтись і без деяких інших гравців київського «Динамо». Але про це далі.

А тим часом наша рідна команда переживала ще один зрив. Як армійцям столиці, так і нам не пощастило в Ташкенті. Грали ми в страшенну спеку. Було важко. Але все могло б закінчитись благополучно (1:1), якби перед самим кінцем зустрічі в наші ворота не залетів випадковий м'яч. Тепер ми вже відставали від торпедівців на два очка.

Становище на чемпіонаті ставало дедалі напруженішим. Нам буквально наступали на п'яти кілька команд – ЦСКА, «Спартак», «Авангард», «Нафтовик» і «Пахтакор». Різниця в очках була мінімальною – одне або два. На зборах динамівці говорили, що треба тепер не тільки не допускати справу до поразок, але й звести до мінімуму навіть нічиї. Кожне очко ставало дорогоцінним. І колектив узяв себе в руки. Дві поразки підряд відіграли роль холодного душу після успіхів в перших п'яти турах. Все ще рівняючись в основному на «Торпедо», ми хотіли зберегти хоч би «пристойну» відстань у два очка.

Очевидно, про це ж мріяли і автозаводці. Вони хоч і здобували перемоги, але надто вже важко. В усякому разі там, де можна було чекати від них розгромних рахунків, автозаводці задовольнялись скромною перевагою в один гол. Таких перемог у першій половині відбіркових ігор у них було аж п'ять. Ми дивувалися з цього, думали, що москвичі зберігають сили для фінальної частини першості країни. Але все частіше спадало на думку, що у торішніх чемпіонів країни не все гаразд. Якщо так, то в розподілі сил на всесоюзній футбольній арені відбулись приємні для нас зміни. Проте остаточно можна було б упевнитись в цьому лише після безпосередньої зустрічі з лідером першої підгрупи.

У двох наступних турах нам вдалося добитись перемог, завдяки чому дистанція між нами і автозаводцями скоротилась до одного очка, бо вони зіграли внічию з армійцями Ростова. Столичні армійці здобули в чотирьох іграх вісім очок і, кажучи образно, ми відчували їхній подих на своїй потилиці. Ще на крок позаду йшов грізний «Спартак», який і досі шукав найефективнішого варіанту основного складу. На одному рівні з ним був і «Авангард». Він вражав усіх стабільністю своїх результатів. Отже команди йшли плече в плече, і кожну мить будь-яка з них могла не тільки наздогнати, але й випередити нас. Так і закінчились перші десять турів – половина дистанції попередніх ігор. «Торпедо» – 17 очок, «Динамо» (Київ) – 15, «Авангард» – 15, ЦСКА – 14 і «Спартак» – 13 очок.

Найцікавішою грою в останніх турах був наш матч з ЦСКА. В цій грі обидві команди доклали чимало зусиль, щоб здобути перемогу, але погодились на тому, що записали в свій актив лише по одному очку. Про гостроту боротьби свідчить той факт, що протягом одного матчу двічі призначались пенальті – в наші і армійські ворота. І в обох випадках воротарі парирували удари. Таке трапляється нечасто.

Здавалось, ми виконали своє завдання, не дали автозаводцям набагато випередити себе. Але вже початок другої половини попередніх ігор вніс істотні зміни в становище на чемпіонаті. Торпедівці, нарешті, розіграпись, а ми знизили темпи просування вперед. У трьох турах вони взяли шість очок, а ми тільки чотири. Інтервал збільшився, але наш настрій залишався бойовим.

Запам'ятався матч з московським «Спартаком». Ми його виграли з таким же рахунком, з яким програли в Москві – 2:0. Але не це головне. Я надовго запам'ятав голи, забиті Каневським. Таку майстерність демонструє далеко не кожний форвард, навіть з числа членів збірної команди СРСР.

В першому випадку Каневський одержав м'яч в зоні правого півсереднього. До воріт було метрів 25. Підхопивши м'яч лівою ногою, він з блискавичною швидкістю перекинув його на праву і заніс її для удару.

Воротар Івакін зреагував правильно і кинувся в правий кут воріт, розуміючи, що тільки туди і може з такого положення бити наш нападаючий. А Каневський все ж зробив інше: з дивовижною силою послав м'яч у лівий кут. Все це було прооблено так швидко, що захист спартаківців Москви не встиг навіть збагнути, що сталося.

В другому випадку півзахисник Володимир Ануфрієнко дав Каневському м'яч у розріз між двома захисниками по місцю центрального нападаючого. Віктор рвонувся до м'яча, а з двох боків до нього кинулись захисники. Здавалось, йому не дотягнутись до м'яча. Але в якусь невловиму мить, може в десяту частку секунди, нога Віктора першою торкнулась м'яча. Івакін тільки провів його очима.

Звідси можна зробити висновок. Для нападаючого дуже важливо до останньої можливості боротись за кожний м'яч. Навіть тоді, коли створюється враження, що ситуація програна. А ми ще нерідко стаємо свідками протилежного. Команда розіграла комбінацію, витратила на неї певні сили. Коли ж наближається завершальна фаза атаки, досить одному з гравців дещо неточно віддати м'яч партнерові, і той уже розводить руками: мовляв, ну як грати, як забивати голи, коли м'яч іде повз мене? Невже мені бігти за ним? І зусилля колективу витрачаються марно.

Класичний приклад розіграшу стандартного положення (він зайвий раз доводить доцільність цих положень) трапився в матчі проти «Молдови».

Ми дістали право на штрафний удар уже на самому старті змагання. Відстань до воріт була великою – метрів 30. Перед Каневським, який мав пробити штрафний, вишикувалась жива стінка з гравців «Молдови». Як пробити її? Каневський розбігся, щоб ударити, навіть ногу заніс для удару, і стінка… зрушила з місця. Але Каневський не ударив, а тихенько викотив м'яч Йосипу Сабо, перед яким був уже відкритий простір. Сабо негайно ударив, і м'яч буквально врізався у верхній лівий кут воріт. Не думайте, що все це було випадково. Ні. Ми спеціально опрацьовували такі стандартні положення, вони й згодом не раз виручали нас.

А на кишинівців удар Сабо справив таке враження, що вони не могли вже отямитись. Хоч матч ми виграли з невеликим рахунком (2:0), але витратили на нього менше сил, ніж можна було чекати.

В 16-му турі, зігравши внічию з ЦСКА, ми знову зменшили дистанцію між собою і торпедівцями до одного очка. На їхні результати різко вплинули дві поразки, які завдали чемпіонам «Динамо» (Тбілісі) і «Локомотив». Ну, ще одна перемога – і ми вийдемо вперед!

На жаль, цьому не судилося бути. Наш час ще не настав. В наступному турі трапилось таке, чого ми навіть уявити собі не могли. На цьому матчі я повинен дещо докладніше зупинитись, бо він викликав чимало різних міркувань.

Йдеться про наш повторний поєдинок з московським «Динамо», його експозиція така: в нас 24 очка, у москвичів – 17, ми вже забили 33 м'ячі, вони – 25, наш захист пропустив 12 голів, їхній – 26. В цьому сезоні ми поки що програли 2 матчі, наші суперники – 6. Отже, цифри і факти переконували, що не нам треба боятися наступної гри, а москвичам. І ми вийшли на поле з вірою, що і на цей раз нам пощастить. Але, як відомо, в такому стані команді важко зібратись. Самозаспокоєність породжує безтурботність, знижує боєздатність навіть сильного ансамблю. І хоч ми повторювали один одному, що матч надзвичайно важливий, що його треба виграти за всяку ціну, проте робилось це більше для форми, а в думках було інше: ну, навіщо зайві слова, і так усе ясно. Ми сильніші, ми й переможемо.

І раптом справжня катастрофа. Вже на початку гри Сабо у важкій ситуації біля наших воріт був вимушений відкотити м'яч Макарову. Та зробив це так недбало, що… відкрив рахунок. Проте і ця прикра несподіванка не похитнула нашої віри в

благополучний фінал зустрічі. Аж ось двічі влучили з дальньої відстані під саму перекладину Генріх Федосов і Володимир Сорокін, який перейшов до москвичів з нашої команди. Потім ще один м'яч зрізав у власні ворота Микола Кольцов, а п'ятий влетів у них під кінець гри, коли ми фактично вже припинили опір.

Розгром! І саме після цієї гри пішли чутки, ніби ми навмисно програли матч одноклубникам, щоб дещо поліпшити їх становище. А воно і справді було загрозливим для динамівців. Вперше вони могли не потрапити до тієї групи команд, яка мала восени розігрувати золоті медалі.

Почувши таке, ми тільки розводили руками. В основі спортивної боротьби в Радянському Союзі лежить непорушна чесність, яка не знає ніяких компромісів. Ми справді переживали за одноклубників, дуже хотіли, щоб вони зберегли свою репутацію однієї з найсильніших радянських команд. Але нам і на думку не спадало те, що нам закидали некомпетентні болільники. Навпаки, ми дуже хотіли перемогти хоч би тому, що в фіналі зараховувалась вся сума очок, набраних командами в попередніх іграх. Отже кожне очко було важливим, його втрата в середині чемпіонату могла пройти непомітно. Але пізніше, на фініші сезону, вона б неодмінно позначилась. Скажу більше, Сабо так переживав «свій» гол, що тривалий час не міг повернути собі звичайну душевну рівновагу. Цей гол переслідував його, як страшний сон. Одне слово, ми віддали два очка тільки тому, що були надто впевнені у власній перевазі над суперником. А спорт цього не вибачає.

Та розгром, який вчинили нам одноклубники, мав і свою позитивну сторону. Він примусив нас замислитись над майбутнім команди, примусив ще старанніше готуватись до кожного наступного матчу, мобілізувати всі сили для досягнення наміченої мети.

• Розіграли армійці Москви. Вони не тільки наздогнали нашу команду, але й зуміли випередити ТІ на очко. Та на фініші попередніх ігор знову відбулась «переоцінка цінностей». Дві перемоги – над «Кайратом» і «Пахтакором» повернули нам лідируюче становище в підгрупі. А команда ЦСКА, зазнавши поразки від «Спартака», знову ділила з нами перше місце в підгрупі.

Таким чином перед вирішальним ривком у фіналі ми мали 29 очок при різниці м'ячів 41-19. Торпедівці вийшли на старт фінальної частини чемпіонату з кращими показниками – 33 очка, різниця м'ячів 48-20. По 26 очок мали «Локомотив» і «Авангард», по 25 – «Спартак» і тбіліське «Динамо». Столичне «Динамо», набравши тільки 21 очко, опинилось серед команд другого

ешелону, які мали виборювати місця з 11 по 22. І це, мабуть, була найбільша сенсація сезону, бо так низько цей уславлений клуб ще ніколи не опускався і ніколи не проходила боротьба за золоті медалі без участі московських динамівців. Колишній багаторазовий чемпіон країни пропустив на своє місце «Пахтакора» – ту саму команду, яка раніше нікому не здавалася серйозним суперником.

Отже попереду – боротьба за титул чемпіона Радянського Союзу. Хоч торпедівці обійшли нас на чотири очка, ми не вважали себе переможеними. Адже ми самі ще не грали з автозаводцями в цьому сезоні. Хтозна, може в двох іграх з ними ми зуміємо відібрати у лідера максимум очок і тим самим впритул наблизимось до нього. Хтозна!..

А поки що на черзі дня було нове спортивне завдання – виступити якомога краще в Італії, куди нас запросили місцеві клуби. Ми почали готуватись до цієї поїздки з піднесенням, бо ще ніколи не виступали проти італійських команд, не бачили їх і не знали. А кожне нове футбольне знайомство збагачує новим відкриттям, новими ідеями, новим досвідом.

18

Вже перше побіжне знайомство з Міланом справило на нас незабутнє враження. Насамперед на аеродромі динамівців Києва зустріли десятки місцевих представників спортивних і футбольних кіл. Зустріч була такою теплою і сердечною, що мені й досі приємно згадувати її. Керівники клубу «Інтернаціонале», який став нашим «шефом», потурбувались про те, щоб ми почували себе на чужині цілком зручно. Розташували нас у чудовому готелі, оточили товариським піклуванням.

Наступного дня ми побували в гостях у мера міста. На нього справили велике враження наші українські сорочки, і він довго придивлявся до візерунків їх вишивок. У мера нам подарували чудово видані книжки, в яких розповідалось про славнозвісний театр «Ля Скала». Звичайно, перебуваючи у Мілані, ми не могли не відвідати цю оперу. Італійці влаштували нам «неофіціальну» зустріч вдень з її складом і працівниками. Надовго затримались ми в музеї геніального композитора Верді, розташованому на одному з поверхів. В цьому приміщенні хочеться говорити пошепки – так усе велично і урочисто. Нам розповіли дуже докладно про життєвий і творчий шлях Верді, показали унікальні документи.

Довго милувались ми і прекрасним собором, що стоїть у центрі Мілана. Але всередину нас не пустили. Для цього, виявляється, треба бути в піджаках. А ми гуляли в сорочках. Довелось нам задовольнитись зовнішнім знайомством. Та й цього було досить, бо мушу сказати по щирості, що таких досконалих форм, такої архітектури я ще ніде не зустрічав.

15 серпня ми провели перше тренування під сліпучим сонцем Італії. Мені здається, що воно пройшло не досить ефективно, бо керівники «Інтера» виділили нам для цього розташований за межами міста незручний стадіон, де звичайно тренуються юніори цього клубу. Газон поля був поганий, ще гіршим виявився грунт – нерівний, жорсткий. Працювати з м'ячем було важко, на його обробку доводилось витрачати більше зусиль, ніж звичайно в наших умовах. Все ж хлопці працювали так, що тренер Ерерра, який прийшов подивитись на гостей разом з футболістами з «Інтера», багатозначно кивнув головою в наш бік. Але наші майбутні суперники недовго затримались на стадіоні. Команда міланських професіоналів живе за спеціальним графіком, і Ерерра суворо стежить, щоб він ніколи не порушувався.

Адже власники клубу запросили його з Іспанії для того, щоб «Інтер» перемагав і давав прибутки. А в такій справі дисципліна –

найперший помічник тренера. Отже футболісти клубу посиділи на трибуні хвилин 20-30 і пішли. Яке ми справили на них враження, було невідомо.

Зате газети писали про нас досхочу. Розпалюючи пристрасті, вони друкували наші портрети, наводили численні біографічні, фізичні і футбольні дані про кожного гравця «Динамо». Газети повідомляли, що ми є представниками атлетичного, агресивного, гостроатакуючого футбола, що команда сильна своїми комбінаціями і займає провідне місце серед радянських клубів.

Одне слово, вони зробили свою справу. І 17 серпня, в день нашого першого виступу на італійській землі, трибуни величезного стадіону на 80 тисяч місць були переповнені.

Стадіон мені сподобався. Він великий, зручний і красивий. Поле тут рівне, як стіл, засіяне воно спеціальною травою – австралійським леграсом, який робить газон майже оксамитовим. Стадіон опоясаний доріжками-спіралями, якими глядачі підіймаються на свої місця. А трибуни описують не еліпс, як у нас, а складають прямокутник. Бігових доріжок тут нема. Все для футбола і тільки для нього – для «царя» спорту!

Наша передматчева розминка здивувала італійців. Як виявилось, тут існують інші порядки: футболісти розминаються в роздягальнях і виходять одразу на гру. Пізніше газети писали, що ми, очевидно, хотіли пристрілятись до італійських воріт.

На матч ми виходили в дуже урочистій обстановці. Команди з'явились на полі з своїми національними прапорами. Гримів оркестр. Над Міланом попливли звуки нашого національного гімну. Глядачі зустріли його овацією, і це дуже зворушило нас.

Нарешті почалась довгождана гра. Рушив з місця м'яч, відправляючись у свою важку 90-хвилинну подорож, загули трибуни, прийшли в дію всі ланки команд. Італійці застосували бразільську систему 1-4–2–4, а ми прагнули атакувати в своїй звичайній манері – п'ятьма-сімома гравцями.

Перевага тривалий час була на нашому боці, хоч на краю замість травмованого Олега Базилевича діяв ще не обстріляний Микола Каштанов. Граючи в пас, демонструючи академічний футбол, наші нападаючі розігрували одну комбінацію за другою. Раз у раз вони виходили на ударні позиції, але гола забити не могли. Ось проти воротаря суперників залишається один Каштанов. Здається, все гаразд, рахунок буде відкрито. Та він з кількох метрів б'є повз ворота. Не використовує чудових моментів Трояновський. Але перевага все ще на нашому боці. Блискуче діє тандем Лобановський – Трояновський. Він так заплутує правого захисника «Інтера», що той в повній паніці починає вибивати м'ячі за межі поля, куди завгодно, аби тільки розрядити

обстановку. На трибунах сміх і свист.

Поки що ми не помічаємо в грі італійців нічого такого, щоб могло збентежити нас. Завезена з Іспанії «зірка» Суарес нас ще мало турбує. Не такий страшний і центральний нападаючий Хітчеис, куплений в «Астон Вілли». В усякому разі Володимир Щегольков цілком успішно справляється з «тараном», про якого ми багато чули.

Команди йдуть на відпочинок при ничийному рахунку. Це нас не влаштовує. Нам потрібна перемога, щоб реабілітувати себе в очах наших болільників за поразку, яку в середині сезону «Динамо» зазнало в міжнародному матчі проти бразільської «Мадурейри». Щоправда, тоді на полі виступав наш дублюючий склад, а основний готувався до матчу з московським «Спартаком» (і таки виграв його), але так чи інакше в нашому балансі була прикра поразка. Тепер ми прагнули перемогти.

Але цьому не судилося бути. Одразу після поновлення гри ми помітили, що «Інтер» застосував незвичну схему гри. І справді, майже всі сили були відтягнуті назад, в тому числі і «десятка» – Суарес. Попереду в суперника часто залишався один Хітченс. Тепер «Інтер» грав за схемою 1-4–3–3. З нею ми зіткнулися вперше. І все-таки ще півтайма ми не тільки підтримували дуже високий темп, запропонований футболістами «Інтера», але й зберігали ігрову перевагу. І раптом сталося несподіване – це тоді, коли здавалось, що рахунок так і залишиться мирним.

Випала вечірня роса. Поле стало слизьким. Менш впевнено грав Володя Щегольков – сторож Хітченса, бо незадовго до нього дістав свою першу «італійську» травму. В один з моментів він хотів відкинути м'яч Макарову, але його нога тільки ковзнула по слизькому м'ячу. Володя побіг вперед, думаючи, що м'яч покотився до нашого воротаря, а м'яч залишився на місці. Цю несподівано вигідну ситуацію миттю оцінив Хітченс. Ривок вперед, він залишається сам на сам з Олегом Макаровим… Гол!..

В таких іграх часто все вирішує саме один м'яч. Ми одразу зрозуміли, що тепер програємо. І справді, запалені успіхом, італійці всіма силами кинулись вперед. Вони вже не думали тільки про захист, як на початку другого тайму. Ні, команда жадала перемоги, а ми знітилися. В результаті поразка – 0:4. Жорстока ціна за те, що не зуміли раніше використати численні гольові моменти. У нас їх було в кілька разів більше, ніж у «Інтера», але ми так і не провели жодного м'яча. «Інтер» же мав п'ять-шість таких моментів і використав чотири. Що поробиш – самі винні. Якби ми хоч раз влучили в ціль, можна не сумніватись, що суперник склав би зброю. Отакий був цей матч.

В готелі ми багато говорили про нього, аналізуючи весь хід

зустрічі. Хлопці високо оцінили фізичний гарт футболістів «Інтера». Очевидно, Ерерра добре попрацював над підготовкою довірених йому гравців. Сподобалось нам і те, що італійці так легко змінювали систему гри. Але особливо яскраве враження справив на нас Хітченс. Ні, не тому, що він забив три голи! Просто ми побачили центрального нападаючого нового типу. Він і таран, коли треба, і розумний диригент, і блукаючий форвард. Тобто центрфорвард широкого діапазону, який здатний ставити перед захистом суперника найскладніші завдання. До того ж Хітченс високо стрибає, швидко бігає і чудово грає головою. Мені здається, що сучасні «дев'ятки» повинні рівнятись саме на такого форварда.

Прибувши у Флоренцію, ми вирішили, що повинні за всяку ціну добитись перемоги. Нас не лякала репутація «Фіорентіни», яка завоювала на міжнародній арені провідне становище і вже сім разів була чемпіоном Італії.

Ми з насолодою милувались прекрасним містом, його чудовими пам'ятками старовини, площами, мостами, скульптурами, соборами. Назавжди запам'ятався нам собор Домо ді Ференце, що височить в центрі міста. Він збудований з чорного і білого мармуру і здається казково прекрасним. Подовгу простоювали ми і біля численних статуй, що їх зустрічали в різних районах міста. Цікаво, як ставляться до них самі італійці, як дорожать ними. На одній з статуй, розташованих на великому мосту, під час війни зникла голова. Нині керівники міста оголосили фантастичну винагороду (100 мільйонів лір) тому, хто відшукає цю голову. І її недавно таки знайшли.

Тренувались ми на стадіоні, де мав відбутись матч з «Фіорентіною» Він трохи менший від міланського, але такий же красивий і зручний. Гра, як і попередня, складалась на нашу користь. Перевага динамівців була очевидною. Але знову нас підводили невлучні удари. Кілька разів і Каневський, і Серебреников, і я могли відкрити рахунок, але італійські ворота були наче зачаровані. І знову рахунок повели господарі поля.

У перерві сумно було в нашій роздягальні. Хлопці напівлежали в кріслах, майже не розмовляючи один з одним. Та й про що говорити, коли так не щастить. Нарешті Каневський каже:

– Ні, досить! Я не піду з поля переможеним. Ситий по зав'язку.

Другий тайм почався нашими навальними атаками. Раптом я побачив на правому краю відкритого Андрія Бібу і негайно «кинув» його в прорив. Біба блискуче пройшов уперед і точно виконав простріл, а Серебреников, що набігав з зони правого півсереднього, буквально врізав м'яч у сітку. Андрій і Віктор

зробили це так блискавично і так точно, що трибуни здригнулися від овації.

В цій грі судилося відзначитись ще раз нашому снайперові Бібі. Через кілька хвилин він приголомшив італійців своїм чудовим ударом з далекої дистанції. 2:1 – з таким рахунком ми перемогли семиразового чемпіона італійських клубів.

Після гри італійці оточили наш автобус суцільною стіною. Неможливо було пробитись крізь натовп. Нам щось кричали, тиснули руки, плескали по плечах. Очевидно, гра динамівців і справді сподобалась болільникам Флоренції. Та головне полягло не в цьому. Італійці скандували по-російськи: «Вива Советский Союз!», «Мир – дружба! Мир – дружба!..» Незабутні хвилини!

Третій матч ми провели в Болоньї – «червоному місті». Воно зветься так з двох причин. Насамперед тут дуже сильна комуністична організація. По-друге, майже всі будинки міста вкриті червоними черепичними дахами. Ось чому італійці звуть Болонью «червоним містом».

Але, кажучи по щирості, радості нам перебування в Болоньї не дало. Буржуазні партії ведуть боротьбу з «комуністичним впливом» у всіх сферах життя. Щоб дискредитувати нас, представників Радянської країни, вони, очевидно, настроїли своїх футболістів так, що матч невдовзі перейшов у справжню бійку (щоб за всяку ціну вирвати перемогу в нас). Досить сказати, що після одного удару в сонячне сплетення Щегольков кілька хвилин непритомний пролежав на землі. Але судді вважали, що все гаразд, все це в рамках правил. Важких травм зазнали також Трояновський, Сабо і Турянчик. Отже ми були раді і нічийному рахунку – 1:1.

Загальне враження від італійського футбола в нас залишилось позитивне. Місцеві спортсмени чудово виконують настанови тренера, добре підготовлені фізично, вміють використовувати гольові ситуації, краще за нас б'ють головою. Але в нашій грі більше чистоти, більше комбінацій, більше коректності. Нині італійці готуються до поїздки в Чілі, мріючи повернути собі колишню славу. Адже вони були чемпіонами світу. Але не знаю, чи виступить їхня збірна так же вдало, як вдало грають окремі клуби. Різниця між класом збірної і клубів останніми роками разюча. Щоправда, тепер в італійській збірній чимало іноземців – футболістів Південної Америки. Може, вони внесуть свіжий струмінь у гру італійської команди?

Нам, динамівцям, подорож до Італії безумовно пішла на користь. Ми побачили свої слабкі місця, зрозуміли, чого нам ще бракує і, повернувшись на Батьківщину, старалися не повторити помилок, допущених в італійських матчах.

19

Фінал! Довгожданий фінал, який має вирішити долю золотих медалей. Я вже говорив, що торпедівці відірвались од нас і армійців Москви на чотири очка. Чи досить їх, щоб автозаводці знову стали чемпіонами країни? Два місяці боротьби, і все буде ясно. Ми вважали, що чотири очка розриву – не така вже велика фора торпедівцям. І тут, щоб було ясно, як і чому наша команда перемогла, треба трохи зупинитись на творчій лабораторії нашого «великого футбола».

Досить довго тон задавали торпедівці. Їх зіграний, сильний ансамбль, складений з чудових солістів, досяг останніми роками найвищої в країні майстерності. Блискучі футболісти, такі як Метревелі, Іванов, Маношин, Вороній, зробили команду «Торпедо» справді висококласним колективом. Ось чому наша преса не раз підкреслювала, що гра торпедівців, їхній стиль є еталоном радянського футбола. І коли торішні чемпіони на початку нового сезону здобували досить скромні перемоги, майже всі сходились на тому, що москвичі зберігають сили для фіналу. І тільки тоді, коли вже на старті фіналу торпедівці в трьох матчах набрали тільки одне очко, дехто почав знизувати плечима. Мовляв, з чемпіоном діється щось незрозуміле. Тим часом нічого незрозумілого не було. Навпаки, я вважаю, що все відбувалось цілком закономірно. Рівень гри торпедівців не знизився, але в нашому футболі народилось дещо нове, на що чемпіон не зважив. Це нове прийшло разом з бразільською системою гри, яка передбачала не тільки оригінальне ведення атаки, але й принципову зміну гри в захисті. Автозаводці ще користувались класичною системою «дубль-ве», не помітивши, що вона вичерпала себе. Адже тепер команди відтягували в захист 4-6 гравців. Пробитись крізь таку сильну оборону ставало дедалі важче. Отже зникла можливість близько підходити до воріт суперника, що так полюбляли торпедівці. Їхній стиль відомий: за рахунок кількох гострих передач вивести на зручну ударну позицію одного з нападаючих, щоб він міг пробити майже з ідеального положення.

Коли п'ятірка нападаючих «Торпедо» боролась проти трьох захисників, передбачених системою «дубль-ве», це в них виходило добре. Але тепер, в нових умовах, коли частіше зустрічалась глибоко ешелонована оборона, торпедівцям стало важче. При новому стилі гри захисту потрібна була і нова форма атаки. Чемпіон не підготував її і тому почав зазнавати невдач.

Наша команда помітила зміни, які відбуваються в футболі. І

саме динамівці Києва раніше від інших команд перейшли на нові рейки в побудові атаки. Ми теж, як і торпедівці, прагнули підійти якомога ближче до воріт суперника, але, коли це не вдавалося, ми знали, що треба робити. Наша атака стала такою ж ешелонованою, яким став захист інших команд. Що ж це за ешелони?

Бійцями ближнього бою, якщо так можна сказати, була вся п'ятірка нападаючих, і особливо Базилевич, Трояновський, Серебреников та Каневський. Вони чудово використовували умови, які відкривав перед ними слабкий захист суперника. Якщо ж він діяв точно, обстріл воріт наші нападаючі вели з середніх дистанцій. Коли і це не давало бажаного ефекту, штурм починала наша далекобійна «артилерія» – Андрій Біба, Йосип Сабо, Василь Турянчик та автор цих рядків. Таким чином ми навчились атакувати ворота з будь-яких дистанцій. А це має велике принципове значення.

Щоб вивести форварда на близьку від воріт суперника дистанцію, треба витратити чимало зусиль, передач, часу. Кожна втрачена секунда – шанс на користь суперника. Якщо ви перегралі його в центрі поля і створили ігрову перевагу на підступах до штрафного майданчика, але в самому штрафному майданчику починаєте надто мудрувати, ви зводите все нанівець. Дві-три зайві передачі – і ваші нападаючі вже прикриті захисниками, атака захлинається. Тому треба мати таких гравців, які вміють влучно бити не тільки з близьких і зручних позицій. Через те ми й кажемо: не гравці для тактики, а тактика для гравців.

Динамівці Києва не шкодували сил, щоб на тренуваннях навчитись бити з будь-яких позицій. Така підготовка дала змогу їм по-новому вести атаку. Не тільки наші форварди, але й півзахисники стали повноправними учасниками атаки. В цьому факті народжувались прогресивні тенденції нашого футбола. Я це пишу з повною відповідальністю, не боячись здатися нескромним. Адже тепер, коли все залишилось позаду, дуже важливо для всього радянського футбола, щоб стиль гри киян був оцінений об'єктивно і правильно. Тільки для того я і підкреслюю принципову різницю в стилі торпедівців і динамівців. Якби хтось з наших суперників міг побувати п динамівців напередодні їхніх матчів, він не раз почув би, як старший тренер В. Д. Соловйов наполягав саме на цьому:

– Бийте з будь-яких позицій, частіше використовуйте дальній удар.

Старший тренер, разом з В. Терентьєвим і М. Команом, не тільки вмів поставити нові тактичні завдання. Він навів чудовий

порядок у команді, добився бездоганної дисципліни, а це є обов'язковою умовою виконання ігрового плану.

Гнучка і різноманітна атака, в основі якої лежить дальній і середній удар, – надзвичайно небезпечна зброя. У нас ще дехто вважає, ніби дальній удар – це так собі, дрібниця. Яка помилка! Дальній удар, якщо він тільки добре поставлений, відкриває величезні можливості перед кожною командою. Чому? Дальній удар завжди сильний, напрям польоту м'яча воротареві вгадати важко, він не вимагає тривалого часу для підготовки і, як правило, несподіваний. М'яч при цьому часто закривають гравці, і воротар його погано бачить. Ось чому наші голкіпери так бояться дальніх ударів. І якщо підрахувати, то виявиться, що дальній удар не менш результативний, ніж ближній. Але, повторюю, всі позитивні якості дальнього удару команда може використати тільки тоді, коли вона має відповідних виконавців, підготує таких снайперів. Ми це зробили, тому наші шанси були вищими, ніж торпедівські. Ми навчились різноманітними ударами «пробивати» будь-який «бетон», і це рано чи пізно повинно було принести закономірні результати. Так воно й сталося.

Залежно від характеру суперника, від його потенціальної сили і індивідуальних особливостей гравців, ми на кожну окрему гру складали певний план. Один раз вдавалися до своєї улюбленої системи 1-3–3–4 і тоді в п'ятірку нападаючих під номером 10 вводили Сабо, який мав грати між півзахистом і нападом, посилюючи то атакуючу ланку, то оборонну. Іншого разу використовували бразільську систему 1-4–2–4. А коли знали, що в черговому матчі зустрінемося з не дуже сильним суперником, виставляли такий склад, де нападаючих ставало ще більше. В атаку йшли до семи гравців, щоб одразу здобути перевагу. Звичайно, всі ці системи не залишались в процесі гри догматичними побудовами. Вони змінювались на ходу, залежно від конкретних ігрових ситуацій. Але первинна побудова нашої команди в кожному конкретному випадку була такою, що цілком передбачала характер гри суперника. Великі резерви молодих, обстріляних і вже досвідчених футболістів дозволяли нашій команді грати так, як того вимагала реальна обстановка.

Велике значення для команди мало повернення в стрій Василя Турянчика. В попередньому сезоні він добре грав центра захисту. Але потім захворів і надовго залишив футбольне поле. За цей час на місці центрального захисника цілком акліматизувався Щегольков – спокійний, високотехничний і самовідданий «боєць». Тому було вирішено використати Турянчика в півзахисті, до якого він завжди тяжів. А поява Василя в цій ланці означала: ми дістали можливість грати здвоєним центром оборони, що пізніше не раз

виручало команду.

В середині сезону дещо знизив активність Валерій Лобановський. Він вчиться у політехнічному інституті і якраз у розпал чемпіонату складав літню сесію. Щоб не послабляти команду, він поєднував футбол з навчанням, беручи участь у всіх матчах. Звичайно, йому було важко від такого великого напруження Але коли сесію було складено, наш лівий край перевів подих і став ще небезпечнішим для суперників.

В чудову форму увійшов і Віктор Каневський. Майже в кожному матчі він забивав голи. Одужав після важкої травми і Олег Базилевич. Одне слово, команда була готова з новими силами рушити в «бій». Як ніколи раніше, ми вірили в свою силу, відчували, що здатні зробити більше, ніж попередні склади команди. З настроєм будь-що перемогти, наш колектив вступив у фінал чемпіонату. Він почався 29 серпня.

20

Перший тур фіналу. Ми зустрічаємося з ростовським СКА. Матч, як завжди, проходить при переповненому стадіоні. Адже всі розуміють, що тепер кожне очко набуває «ваги золота». Ми прагнемо оволодіти ініціативою. Це нам вдається. Ростовчани притиснуті до своїх воріт. Але довго не можемо реалізувати свою ігрову перевагу. Гостро діє на лівому краю Лобановський. Він відтягує на себе двох, інколи навіть трьох захисників, виводить на удар товаришів. А м'яч вперто не хоче йти в ворота ростовчан. Невже так і закінчиться матч?

Аж ось настає розв'язка. Кутовий удар зліва. Лобановський віртуозно навішує його на ворота суперника. Вгору одночасно злітають кілька чоловік, в тому числі воротар армійців. Здається, що Каневський – а він найближчий до м'яча – пошле його головою у ворота, і Кіктєв приготувався парирувати звичайний в таких випадках удар нападаючого. Але Каневський зіграв дотепніше, тонше. Він не вдарив головою, а, прийнявши м'яч, опустив його вниз, на ногу, і тихенько проштовхнув у ворота. Нарешті!

Ростовчани прагнуть відіграти. Особливо активний їхній центр нападу – Віктор Понедєльник. Та ми поступово збили і його запал. Матч виграно – 1:0.

Цей перший тур приніс гірке розчарування лідерам: торпедівці програли столичному «Спартаку». Команда ЦСКА відвоювала два очка в «Авангарда». Отже дистанція між нами і чемпіоном уже дещо скоротилася. У нього 33 очка, у нас – 31, у ЦСКА – також 31 очко.

В наступному турі перемоги здобули тільки дві команди – ми і спартаківці столиці. Автозаводці були вимушені задовольнитись нічиєю з єреванським «Спартаком», а армійці зазнали розгромної поразки від «Локомотива» – 0:4. Починаючи з цього матчу, футболісти ЦСКА перестали бути реальними претендентами на золоті медалі, хоч деякий час ще зберігали шанси на це. Ми відчували, що команда, яка на початку сезону провела переукомплектування, ще не готова для великих випробувань і от-от вступить в смугу невдач. Саме «Локомотиву» судилося остаточно «підрізати крила» своєму землякові.

А наш матч з динамівцями Тбілісі на їхньому полі, як завжди, проходив надзвичайно важко. Ми знали, що вдома тбілісці гратимуть проти нас, лідерів, з особливим піднесенням. Адже саме так грали вони в попередніх іграх проти торпедівців і здобули сенсаційну перемогу – 6:4. Такий же суворий іспит чекав і нас. Ми вирушали в політ до далекого Тбілісі вкрай стурбовані

майбутнім матчем. Перспективи були не дуже приємні. Тим більше, що в попередній грі зазнав травми Макаров, а новий воротар команди Леонід Клюєв, на жаль, не міг повністю замінити ветерана.

А в цей час наш нестаріючий Олег метався в своїй квартирі, не знаходячи місця. Він розумів, що значить для команди залишитися без надійного воротаря. «їхати чи ні, спробувати зіграти з хворою ногою чи підлікуватись і повернути собі форму до матчу третього туру?»

Він довго вагався. Але чим менше часу залишалося до відльоту команди, тим більше нервував воротар. Нарешті не витримав, кинув у чемоданчик свій старенький «традиційний» зелений светр і помчав на аеродром. Як ми зраділи, побачивши його! Та Олег тільки знизав плечима:

– Навряд чи зможу я грати, хлопці. Так розболілася нога, що навіть ходити важко. Я просто подивлюся, як ви гратимете. Все одно вдома не всидіти.

Але в Тбілісі Олег все-таки став на ворота. Йому не треба було пояснювати, що вони повинні бути на замку.

Ми добре знаємо своїх тбіліських одноклубників. В їхній команді чудові футболісти, темпераментні, витривалі, енергійні. Від Калоєва, Яманідзе, Варкая, Месхі можна чекати неприємностей кожної секунди. І справді, наші ворота одразу «затріщали». Тбілісці навально пішли в атаку, їх, здавалось, неможливо зупинити. Ми захищалися всіма силами. Але при кожній слушній нагоді і самі йшли вперед, зав'язуючи контргру.

В один з таких моментів ми дістали право на штрафний удар. М'яч був встановлений метрів за ЗО від воріт. Це не збентежило Бібу. Розбіг, удар, гол! Зверніть увагу – з дальньої позиції. Навіть «реактивний» Сергій Котрікадзе виявився тут безпорадним.

Через кілька хвилин тбілісці мало не пропустили ще один м'яч. Автором другого голу міг стати я, знову-таки здаля пробивши по воротах. Але в останню мить Котрікадзе встиг накрити тілом м'яч, який відскочив від його грудей після удару.

Пропущений м'яч наче підлив масла в огонь. Тбілісці вже не давали нам отямитись.

Їхні атаки набули небаченої сили. Здавалось, нам не встояти, не зберегти переможний рахунок. Але Макаров творив чудеса. Він кидався в кути воріт, падав у ноги нападаючим, пускав у дію кулаки, щоб відбити м'яч далеко в поле і, мов підкошений, падав на лінії воріт, щоб притиснути його до грудей. Ми розуміли, що від такого напруження сили його тануть з кожною хвилиною. Я мріяв лише про одне – щоб Олег не вибув з гри, протримався до її кінця. Тим часом він пошкодив собі руку, вдарившись об штангу.

Трохи пізніше боляче вдарився головою об землю.

– Юро, – благав він, – замініть мене, я підведу вас!

– Олег, Олежко, – заспокоював я його, – ще трохи, ну кілька хвилин! Ти не пропустиш гола, я знаю!

Нарешті фінальний свисток. Ми перемогли – 1:0. Перший, кого ми кинулись качати і цілувати, був воротар Макаров. Так, завдяки йому наші ворота залишились недоторканими.

Зараз, пригадуючи ці події, я не можу зрозуміти, зокрема, як він врятував нас в одній з гострих ситуації, йому пробили в правий нижній кут воріт. Він в падінні дотягнувся до м'яча і відбив його. Але недалеко. Хтось миттю вдарив удруге в лівий кут. Здавалось, абсолютно неможливо врятуватись. Але Макаров взяв і цей м'яч!

П'ятнадцять сезонів грає він у воротах київського «Динамо», «переживши» багатьох інших воротарів. А форму зберіг високу. Весь минулий сезон Макаров грав так, що його колеги могли б просто позаздрити киянинові.

Ось чому я рішуче заперечую, коли навіть від авторитетних знавців чую:

– А знаєте, цьому футболістові вже час піти на відпочинок, йому ж за тридцять!..

Ні, не вікові дані повинні визначати – грати такому-то футболістові чи ні. Тільки спортивна форма, стан здоров'я, моральна підготовка можуть бути єдиним критерієм. Про це свідчить гра не тільки Макарова. Наприклад, харківський воротар Микола Граїцький, старший за Макарова на рік, весь минулий сезон також демонстрував чудову майстерність і в свої 34 роки зробив для «Авангарда» більше, ніж могли б зробити його молоді колеги. Саме Граїцький виявився найбільш «невразливим» воротарем чемпіонату минулого року.

Ми повернулися до Києва в чудовому настрої. За два тури динамівці скоротили розрив у очках між собою і торпедівцями до одного. І тепер ми мали зустрітися з лідером, який тривалий час очолював турнірну таблицю. Ну що ж, побачимо – хто кого!

Перед початком матчу мені довелось почути розмову між Вадимом Синявським і нашим коментатором. Вони обмінювались думками з приводу матчу, який мав зробити одну з команд головним претендентом на золоті медалі. Синявський не без іронії дивився на киянина і зрештою сказав:

– Я наперед висловлюю вам своє співчуття, колего!

Взагалі в той день я побачив у нашому дворику на стадіоні багато представників Федерації футбола СРСР, які приїхали подивитись на «матч сезону». Багато хто пророкував перемогу автозаводців.

Сам я в тому матчі не брав участь – у мене боліла нога. Тренер Соловйов вирішив, що мені треба відпочити. З лави запасних я чудово бачив усе, що діється на полі.

Обидві команди вийшли на матч у бойових складах. За «Торпедо» виступали всі сім футболістів, що входили до збірної СРСР – Медакін, Іванов, Метревелі, Батанов, Маношин, Воронін, Гусаров. За «Динамо» грали Макаров, Кольцов, Щегольков, Сучков, Сабо, Турянчик, Базилевич, Серебреников, Каневський, Трояновський (він вийшов у другому таймі), Лобановський і Біба.

Вже з перших хвилин стало ясно, що торпедівцям важко. Метревелі був швидко і надійно «заблокований». Він навіть перейшов з свого правого краю на лівий. Був нейтралізований також Іванов. Наш півзахист щоразу почав підключатись до атак, і півсередні москвичів усе частіше відтягувались на захист своїх воріт. А це знизило активність нападу автозаводців Зустріч здебільшого нагадувала гру в одні ворота. Чемпіон нічого не зумів протиставити срібному призерові. До того ж автозаводцям був не під силу темп гри. Вони виглядали надто втомленими, бо весь сезон грали майже тим самим складом. А наші резерви були такими солідними, що тренери раз у раз давали відпочити тому чи іншому гравцеві. Так, саме наявність повноцінних і боєздатних резервів вирішувала в заключній фазі чемпіонату долю кожної команди.

Я зрозумів, що результат матчу, по суті, уже ясний. Мова могла йти тільки про кількість голів. А їх усе не було. Наші не досить влучно вели обстріл воріт. Добре грав і воротар торпедівців Глухотко.

Та ось почався другий тайм. На полі з'явився Валентин Трояновський. І тут же була введена в бій наша «важка артилерія». Трояновський несподівано ударив по воротах здаля, а Глухотко не сподівався, що йому наважаться бити з такої відстані. Непередбачливий воротар був змушений провести м'яч очима. 1:0.

Минуло кілька хвилин, і знову дальній удар досяг мети. Цього разу снайперське вміння продемонстрував Андрій Біба. Тільки тепер, коли рахунок став катастрофічним, торпедівці зробили останню спробу активізуватись. У першому таймі лише Метревелі зумів тричі пробити по наших воротах. Тепер уся п'ятірка торпедівських форвардів кинулася в атаку. Але психологічно матч уже був програний чемпіоном, і його запалу вистачило ненадовго. Цікавий поєдинок був дещо зіпсований грубою поведінкою півзахисника торпедівців Валерія Вороніна, якому за неодноразове порушення правил суддя запропонував залишити поле.

Цей матч висунув нас на перше місце з 35 очками. У «Торпедо» стало на очко менше. Ще одну перемогу здобув «Спартак» – над «Локомотивом» – 4:1, а армійці перемогли ростовських одноклубників. Перші місця розподілялись так: «Динамо» – 35 очок, «Торпедо» – 34, ЦСКА – 33, «Спартак» – 31. Боротьба набувала надзвичайної гостроти. Кожна помилка, кожен зрив могли дати найнеприємніші наслідки. І з бажанням здобути ще одну перемогу, яка закріпила б наше лідерство, ми вирушили в Харків – на поєдинок з «Авангардом». Але ми знали, що харків'яни без бою не віддадуть нам два очка. Так воно й сталося. «Не пішла» в нас гра. Слизьке поле і дощ зіпсували зустріч. Позначилось на ній і те, що ми надто вірили в свою перевагу. То чи варто дивуватись непередбаченому розвиткові подій? Вже на перших хвилинах матчу прикра помилка захисників коштувала нам гола. А харків'яни, переконавшись, що не такий страшний чорт, як його малюють, сміливо і дружно перейшли в напад. Багато небезпечних моментів створив біля наших воріт їхній нападаючий Микола Корольов – атлетично побудований спортсмен, що володіє гарматним ударом. Але подвоїти рахунок господарі поля не зуміли.

Лише після відпочинку деяка територіальна перевага була на нашому боці. Проте ми ще довго не могли відігратись. Нам перешкоджав це зробити насамперед воротар Ураїцький. Він не раз з честю виходив з дуже важких ситуацій. А взагалі захист харків'ян, з яким ми вперше зустрілися в спортивній боротьбі, проявив себе з найкращого боку. Було просто дивно: заслужений майстер спорту Олександр Пономарьов, старший тренер «Авангарда», сам у минулому такий блискучий нападаючий, зумів прищепити своїм вихованцям смак до оборони і побудував справді надійну захисну фортецю. Але про це трохи далі.

Ще одну нічию ми зробили в наступному турі з столичними залізничниками. Але вона принципово відрізнялась від попередньої. Трапилося ось що. Атаки розпочали кияни. Наша команда прагнула в цей день зіграти якомога краще з двох причин. По-перше, у столиці України проходив XXII з'їзд Комуністичної партії республіки, на трибунах стадіону імені М. С. Хрущова було багато делегатів з'їзду, і нам дуже хотілося порадувати їх перемогою. По-друге, потрібні були очка, бо в попередньому турі торпедівці розгромили «Пахтакора» (6:0) і наздогнали нас.

Спочатку все йшло гаразд. Без особливих труднощів наш напад перегравав захист «Локомотива». Особливо гостро грали Серебреников, Базилевич і Каневський. Як завжди, «плів мережива» в зоні лівого крайнього Лобановський, виводячи своїх

партнерів на завершальний удар. Перевага динамівців посилювалась дедалі більше. Нарешті дальній удар Каневського досяг мети. М'яч, пробитий з величезною силою, врізався в сітку під верхньою перекладиною. Ще кілька атак, і Каневський знову вразив глядачів віртуозним ударом з дальньої дистанції.

Ми сподівались, що доля матчу уже вирішена. Та ось після перерви на полі з'явився ветеран «Локомотива» Віктор Ворошилов. Гра одразу набула іншого характеру. Тепер залізничники починають демонструвати і бажання і вміння боротись за перемогу до кінця. Зрештою їм вдалося відіграти обидва голи. Так ми віддали очко, яке вважали вже своїм. А наш головний конкурент «Торпедо» переміг ЦСКА (3:0). Автозаводці знову обійшли нас на одне очко. Щоправда, ця перемога лідера відсунула від нас армійців на чотири очка. Та з'явилась нова загроза – спартаківці виграли у тбіліського «Динамо» і майже впритул наблизились до нас (37 очок у нас, 35 у них).

Гострота боротьби досягла свого апогею. Ще ніколи шанси кількох команд одразу не були такі однакові або приблизно рівні. Але то був останній тур «неясності». Починаючи з наступного, ми стали стрімко відриватися од своїх «переслідувачів». Однак ще мало хто вірив у нашу перемогу. Більшість знавців спорту вважали, що після двох перемог підряд торпедівці нарешті розігралися на повну силу і тепер їм відкрито шлях до золотих медалей. Блискуча репутація автозаводців гіпнотизувала свідомість багатьох знавців футбола, перешкоджала їм правильно оцінити наші колективи. І коли в шостому турі «Торпедо» вдруге програло «Спартаку», це справило враження вибуху. А коли вони після цього зазнали поразки і від єреванського «Спартака», то всі, нарешті, зрозуміли, що чотири поразки у фіналі – не випадковість.

Неважко зрозуміти те завзяття, з яким торпедівці готувалися до поєдинку з новим лідером, тобто з нами. То була їх остання надія виправити становище, остання спроба повернути собі лаври найсильнішого. Перемога і тільки перемога! Ось про що думали автозаводці напередодні матчу.

Прекрасно усвідомлюючи всю складність ситуації, яка виникла на фініші чемпіонату, ми не менш наполегливо готувались до вирішального поєдинку. Команда мобілізувала все, що було в межах її можливостей. Ми свідомо відмовились продовжувати боротьбу за Кубок СРСР, бо інакше були б вимушені протягом десяти днів зіграти п'ять матчів на першість СРСР і в розіграші Кубка. Таке навантаження – непосильне для команди, яка претендує на провідне місце в чемпіонаті. Логіка підказувала, що не треба гнатися за двома зайцями. Ми вибрали

того, на якого націлились з самого початку.

З'явився в динамівців ще один стимул, який запалював нас. Уже чугуївська команда «Старт» стала володарем Кубка країни для команд колективів фізкультури. Наші юніори завоювали золоті медалі у всесоюзному турнірі. Україна послідовно забирала головні футбольні призи. Черга була за нами. І ми дуже хотіли вписати в літопис українського спорту ще одну незабутню сторінку.

І ось настав день вирішального матчу. Стадіон імені В. І. Леніна в Москві переповнений. Десятки фотокореспондентів оточили команди, коли вони вишикувалися в центрі поля. Телевізійні камери націлили свої всевидющі «очі» на гравців і суддів. Станції різних міст країни приготувалися приймати трансляцію матчу по телебаченню і радіо. Сьогодні чемпіон міг «підремонтувати» свою репутацію, а якщо ми переможемо, то міг народитись і новий чемпіон. І в таку хвилину я був знову приречений на пасивність. (В Москву мене привезли лише з метою показати мою ногу досвідченому лікареві-спеціалістові). Я відчував, як завмирає в грудях серце, як тремтять коліна від хвилювання. Все мало вирішитись сьогодні.

Свисток судді. Поле ожило. Змішались сині і білі футболки. Затамували віддих глядачі. Торпедівці одразу запропонували шалений темп. Кияни охоче прийняли його.

Спочатку деяка перевага на боці киян. Ось проходить майже до самих воріт Лобановський. Кидок Глухотка рятує москвичів від вірного голу. Ще мить – і по центру прориває́ться Серебреников, якого точним пасом виводить на зручну позицію Сабо. Але Серебреников дещо запізнюється з ривком, і цього досить, щоб воротар встиг кинутись йому в ноги.

Поступово ініціатива переходить до автозаводців. Всю силу волі, всю майстерність, все полум'я палких спортивних сердець вклали вони у вирішальний матч, і це швидко помітили всі присутні.

Дивлюсь на Соловйова. Він кусає губи, щось собі шепоче, забуваючи про сусідів, жестикулює. Його обличчя передає все, що переживає тренер. То воно відбиває відчай, то на ньому спалахує надія, то з очей ллється радість, щоб через мить розтанути в іронічному виразі. Мабуть те саме відбивається і в мене на обличчі, коли я дивлюся на поле. А там вирують пристрасті. Перший тайм, хоч він і пройшов під знаком переваги чемпіона, закінчився мирно. І це добре для обох команд, бо в такій зустрічі навіть єдиний гол нерідко стає і останнім.

Другий тайм почався навальними атаками москвичів. Протягом п'ятнадцяти хвилин вони тиснули на позиції «Динамо»

так, що, здавалось, от-от Макарову доведеться витягати м'яча з сітки. І це сталося. Після подачі кутового Метревелі в високому стрибку оволодів м'ячем, що пройшов над Макаровим, і спокійно послав його в ворота киян. Пізніше Олег пояснив, нам, чому він трохи запізнився з стрибком. М'яч потрапив у проміння прожекторів, і воротар на якусь долю секунди перестав бачити його. Але тоді ми цього не знали. Бачили тільки, що м'яч у сітці, а наші гравці, похнюпившись, ідуть до центра поля. Десятки тисяч глядачів скочили з місць, вітаючи великий успіх своїх земляків.

Гра триває. Кілька хвилин динамівці не можуть отямитись, в їхніх діях відчувається деяка розгубленість. Нарешті бойовий дух повертається до хлопців. Кияни переходять в рішучий наступ, розуміючи, що втрачати їм уже нічого. Особливо пожвавились дії моїх товаришів, коли на полі з'явився Каштанов. Ось він уже б'є по воротах, але Глухотко на місці. Згодом він створює нову гольову ситуацію, та м'яч летить за лицеву лінію. Кутовий…

Майже вся динамівська команда опиняється біля воріт «Торпедо», і майже всі автозаводці кидаються на захист своїх воріт. Кутовий подає Лобановський. Робить він це, як завжди, віртуозно, як ніхто зараз в країні не може цього зробити. М'яч відскакує до Турянчика. Той, падаючи на спину, в акробатичному стрибку забиває гол, який може зробити честь найкращому нападаючому. Тепер уже кияни один одного обнімають, цілуються. 1:1. Нічия, рівнозначна перемозі! Нічия, яка позбавляє торпедівців останніх шансів на оволодіння завітним золотом. І вони це теж розуміють, хоч мають попереду ще дві гри. Тепер у нас 42 очка і два матчі в запасі, у них – 39 очок, у «Спартака» – 38, у ЦСКА – 35, у «Локомотива» – 36.

– Ну що ж, – каже капітан автозаводців Валентин Іванов, потиснувши руки суддям і обертаючись до нашого капітана Віктора Каневського, – все ясно. Поздоровляю з великою перемогою.

І на очах всього стадіону цілує Віктора.

Так, усе ясно! Ми тепер майже цілком певні, що титул чемпіонів країни вперше завоює не московська команда – вперше за двадцять п'ять чемпіонатів Радянського Союзу. Але на всякий випадок нам потрібні ще два очка. Толі навіть теоретично нас не зможе наздогнати жодна команда.

Коли ми повернулися до Києва, де мали грати знову з «Авангардом», нам не раз доводилось чути:

– Та й чого вам хвилюватись. Харків'яни ж наші земляки. Невже вони не розуміють становища, невже не віддадуть два очка!

Ми тільки розводили руками. Звідки така наївність? Хіба в радянському спорті можливі компроміси з совістю, з поняттям

спортивної честі? Ні, ми знали, що харків'яни не складуть зброї, не подарують нам два очка, як не подарували б їх і ми. Якщо ти справді сильний, доведи це на ділі. А різні комбінації – це не для радянських спортсменів.

У день матчу ми побачили, що наші прихильники почали «боліти» по-новому. Вони з'явились на стадіон, з транспарантами і закликами, написаними білими літерами на червоних полотнищах. «Тільки перемога!», «Динамівці, давайте золото!» – читали ми над трибунами.

Кияни підтримували нас. А москвичі прагнули морально підтримати… харків'ян. Перед самою грою на їх адресу надійшла телеграма від торпедівців, в якій вони закликали футболістів «Авангарда» перемогти нас. Якби так сталося, торпедівці могли б ще зрівнятись з нами в заключному турі при умові, що ми і в ньому зазнали б поразки. Звичайно, на такий збіг обставин важко розраховувати, але ж, як відомо, в сцорті все трапляється. Ось чому автозаводці надіслали саме таку телеграму.

Матч ми звели внічию – 0:0. Виходячи на гру, ми не знали, що в Ташкенті торпедівці програють «Пахтакору» – грозі фаворитів передостанню свою зустріч з рахунком 0:1. Отже нам залишалось боротись і з харків'янами на повну силу. Але наші земляки знову продемонстрували винятково чіткий захист.

Тут треба сказати, що харків'яни відіграли в цьому сезоні надзвичайно корисну роль для розвитку радянського футбола. Олександр Пономарьов використав бразільську систему побудови оборони, але принципово вдосконалив її. У бразільців три захисники і один півзахисник діють на полі так, що їх взаємне розташування нагадує ромб. А Пономарьов поставив своїх чотирьох захисників по фронту, що помітно зменшило (точніше – звузило) оперативний простір на підступах до штрафного майданчика «Авангарда». В небезпечних ситуаціях до цих чотирьох захисників приєднувалися ще два-три футболісти. Авангардівці інколи йшли навіть на те, щоб тримати в нападі лише двох-трьох гравців. Більше того, вони віддавали суперникові і центр поля, що досі вважалось у нас дуже небезпечним і рискованим. Але далі вони форвардів не пропускали. Ось чим пояснюється той факт, що за весь сезон харків'яни пропустили найменше голів серед всіх інших команд – тільки 25.

Не зуміли зламати їхнього опору і ми. Після фінального свистка судді матчу над стадіоном імені М. С. Хрущова пролунав голос диктора. Він повідомив, що «Пахтакор» взяв гору над «Торпедо». Все! В чемпіонаті була поставлена остання крапка. Ми стали чемпіонами країни, незалежно від результатів останнього туру.

Я дивлюсь на стадіон і не вірю своїм очам: він палає тисячами саморобних смолоскипів. Я багато мандрував по світу, але такого бурхливого прояву радості ніде не бачив. Люди обнімаються, як рідні, цілуються, щось вигукують, і майже в кожного в руках газета, охоплена полум'ям. В небо злітають ракети – білі, жовті, зелені, червоні. Десь взявся і оркестр. По трибунах пробігають проміння прожекторів кінорепортерів. Над стадіоном, заповнюючи вечірнє небо, пливе і ширяться нескінченне «Ура-а-а!».

Час розходитись по домівках, але глядачі не залишають трибун. Вони гчмагають, щоб їхня улюблена команда знову з'явилась на полі. І хлопці виходять, ледве встигнувши помитись. Їх підхоплюють на руки, несуть повз палаючі трибуни, качають, обнімають, бажають здоров'я, нових успіхів. І ще й ще злітають у небо ракети, гримить «Ура!», штормовими перекатами вриваючись на вулиці Києва, линучи всіма магістралями нашого чудового міста.

А в цей час у роздягальні знімають останні епізоди цього дня кінорепортери, цілуються, поздоровляючи один одного, тренери Соловйоз і Пономарьов, а ми, футболісти, приймаємо від своїх поклонників своєрідний приз – дев'ятикілограмовий шоколадний торт.

Але і після цієї перемоги нам не можна відпочивати. Залишається останній матч – з московським «Локомотивом». Сидячи в експресі, який везе нас у столицю, ми говоримо один одному:

– Давайте тепер, коли можна вже не думати про очка, покажемо все, на що здатна наша команда.

– Не забувайте, – нагадує Соловйов, – що в Москві ви вже гратимете як чемпіони. Отже треба довести, що це високе звання дісталося нам не випадково. Покажіть найвищий клас, хлопці!

І команда зіграла цей матч у відмінному стилі. Хлопці діяли вільно і невимушено, імпровізуючи по ходу гри. Якби залізничники відібрали в нас два очка, вони могли б ще боротись за призове місце. Але це було їм не під силу, хоч першими відкрили рахунок вони.

Ось Андрій Біба метрів з 35 забиває у відповідь такий гол, що на трибунах здіймається овація. Ось Віктор Каневський примушує Маслаченка знову двічі виймати м'ячі з сітки, забивши їх з такою силою, – що після гри воротар «Локомотива» чесно визнав:

– Мені здалося, що м'яч прорвав сітку і полетів на трибуну. Я спершу навіть не зрозумів, де саме він пройшов у ворота.

Без усякого напруження довівши рахунок до 4:1, ми перестали грати, бо матч уже втратив будь-який інтерес. На

ворота замість Макарова став Клюєв і… пропустив два м'ячі. Але це вже не мало ніякого значення. Ми добилися головного – показали, що команда київського «Динамо» може продемонструвати футбол справді високого класу.

То була для нас остання гра в чемпіонаті країни, але не остання в сезоні. Ми мали ще провести три товариські матчі проти англійських команд: «Астон Вілла», «Евертон» і «Арсенал» Ми дуже втомилися за сезон і з радістю скористались маленьким відпочинком перед виїздом за кордон.

Тільки тепер ми могли спокійно проаналізувати всі свої матчі, пригадати все цікаве, підбити остаточні підсумки. «Динамо» Києва набрало 45 очок, забило 58 м'ячів, пропустило 28 – на три більше, ніж харківський «Авангард». Тринадцять турів підряд ми пройшли без поразок. Команда здобула 18 перемог, зробила 9 нічиїх і тільки тричі йшла з поля переможеною. Баланс торпедівців був набагато гірший – 19 перемог, 3 нічиї, 8 поразок. У фіналі тільки наша команда не знала гіркоти поразки і не віддала жодній іншій команді двох очок. Нарешті, граючи на своєму полі, ми втратили мінімум очок – три. Інші 12 матчів ми вдома виграли.

Але головне полягало не в цих цифрах, а в самому факті. Чверть століття розігруються в нашій країні чемпіонати з футбола. І ніколи не було випадку, щоб хоч одна периферійна команда зуміла обійти 5-6 столичних клубів і зайняти перше місце. Саме київським динамівцям судилося порушити традицію, яка робила команди Москви гегемонами радянського футбола.

Я пишу все це для того, щоб, скажімо, принизити роль столичних клубів у радянському спорті і, навпаки, вихвалятися заслугами нашого колективу. Ні, не в цьому річ. Московські команди завжди задавали і задаватимуть тон у футбольному житті країни, нарешті вони були і залишаються основою національної збірної СРСР. Але тільки той, хто в повній мірі може уявити собі складність боротьби за першість, зрозуміє, якого успіху досягли кияни. Отже, як не пишатись цим? І хіба треба, боячись здатися нескромним, принижувати таке спортивне досягнення? Нарешті, наш успіх – це ще один успіх усієї республіки, яка в сезоні 1960 року довела, що взяла курс на справді висококласний футбол, а в сезоні 1961 року, йдучи цим курсом, відвоювала всі перші місця в радянському футболі. Адже через кілька днів після нашої перемоги Україна святкувала ще одну, не менш видатну – «Шахтар», керований нашим колишнім тренером Олегом Олександровичем Ошенковим, переміг «Торпедо» і перевіз з Москви до Донецька Кубок СРСР.

Ллє ми, динамівці, вважаємо, що наша перемога не була б

можливою без того фундаменту, який був закладений всіма попередніми гравцями провідної української команди. Роками нагромаджувався ігровий і спортивний капітал, створювалася власна футбольна школа. Покоління футболістів віддавали нашому клубові все краще, на що були здатні, стверджували, вдосконалювали, доводили поступово до справжнього блиску стиль високотехнічної, комбінаційної, атакуючої гри, жодного разу не звернули на шлях силової, некомбінаційної гри. Навпаки, все регресивне, все малокультурне вони рішуче усували з своєї гри, добиваючись тільки найефективнішого сполучення атлетизму і техніки. Так грали десятки, сотні футболістів, яким доводилось захищати спортивну честь київського «Динамо». І серед них були справді видатні майстри футбола, такі як Кузьменко, Шиловеький, Щегодський, Іздковський, Трусевич, Махиня, Гончаренко, Голубєв, Лерман, Лівшиць, Голяков, Севастьянов, Коман, Товт, Лавер, Зубрицький, Гребер, Фомін, Зазроєв, Терентьєв, Коршунов, Граматикопуло, Юет, Гулевич та багато-багато інших. Це вони закладали основи нашої перемоги. А нам пощастило довести до логічного кінця все те, що стало характерною особливістю динамівського стилю.

Наша перемога грунтується на спортивних традиціях клубу, на високій свідомості і порядку, забезпечених керівництвом Соловйова, Терентьєва, Комана, на правильному підборі гравців, на дружбі і єдності колективу, які саме тепер досягли свого найвищого рівня, на палкій волі і працьовитості, на зрілій техніці кожного гравця окремо і команди в цілому, на різноманітній і гнучкій тактиці, нарешті на суворій ігровій і побутовій дисципліні. Тільки поєднання всіх перелічених компонентів могло вивести «Динамо» на перше місце в країні. Великою заслугою нашого тренера Вячеслава Дмитровича Соловйова є те, що йому вдалося досягти найкращого сплаву всього того, що довгими роками, з покоління в покоління, збиралось представниками нашого клубу докупи, розвинути і вдосконалити традиції команди, збагатити їх новими ідеями. В цій нелегкій роботі йому допомогли самі гравці – високотехнічні, зрілі, культурні в усіх відношеннях футболісти. Члени команди багато працюють над собою, вчаться. А навчання – це загальна культура, без якої неможлива і спортивна, ігрова культура. Це моє глибоке переконання.

21

Короткий відпочинок закінчився, і ми знову в дорозі. Не можу сказати, щоб ми їхали в Англію з палким бажанням грати. Ще до від'їзду ми зрозуміли, що опинимось у нерівних умовах з нашими суперниками. У англійців сезон щойно почався, а ми були вкрай виснажені і чемпіонатом, і своїми переживаннями. Ми звикли виходити на поле тільки з одним наміром – перемагати в міжнародних матчах. А тепер я бачив і почував на собі, як стомилась команда і, об'єктивно оцінюючи її можливості, не чекав нічого втішного від нашого англійського турне.

Так воно й вийшло. Матч з бірмінгемською командою «Астон Вілла» приніс першу поразку – 1:2. Я не можу сказати, що ми грали погано. Але не було в діях динамівців тієї свіжості і запалу, які конче потрібні для перемоги. До того ж суддівство матчу було пристрасним. Досить сказати, що арбітр не зарахував гол, абсолютно чисто забитий Базилевичем. Ми навіть висловили своє обурення таким необ'єктивним суддівством.

На гру з «Евертоном» динамівці вийшли вже з твердим бажанням відіграти за першу поразку. В команду наче вдихнули нову силу, і вона заграла по-справжньому. Скажу прямо, я особисто вважаю, що то була наша найкраща гра в сезоні. Але… Завжди знаходиться якесь «але», що зводить нанівець зусилля цілої команди. Цим «але» в даному випадку було елементарне невезіння.

Уявіть собі ситуацію. Напад повністю переграє захист. Форварди наближаються до воріт суперника буквально впритул – їх розділяють лише кілька метрів. Воротар, рятуючи становище, кидається вперед. Ворота порожні. Форвард у вигідному положенні. Він б'є, і гол, вдається, неминучий. Але м'яч потрапляє або в чиюсь спину, або в ноги. І так траплялось кілька разів. Базилевич і Каневський мали не одну можливість забити гол навіть з близької відстані. Проте на шляху м'яча кожного разу опинялась штанга чи захисники, які встигли стати на лінії воріт. І саме в них потрапляв м'яч. Ну чим ще, як не невезінням, можна пояснити такі епізоди – приємні для англійців, прикрі для нас!

Глядачі супроводжували майже весь матч оплесками на нашу честь. Після гри газети писали, що динамівці Києва – один з найсильніших клубів, який коли-небудь відвідував Британські острови. Але ми все-таки дозволили забити собі два голи, не відповівши на них жодним. Це була несправедлива поразка, яка нас дуже засмутила.

У третьому матчі, з «Арсеналом», ми задовольнились нічиєю

знов-таки при повній своїй перевазі. Таким чином турне було невдалим. Але позитивним в цій подорожі є те, що ми ближче познайомились з новим англійським футболом. Це знайомство безумовно, збагатило нас новими спостереженнями, які в свій час стануть у пригоді.

Насамперед ми побачили чудово організовану колективну гру. Ще тоді, коли англійці виступали в Києві, ми помітили, що в них індивідуальна майстерність почала підкорюватись тенденціями колективної гри. Тепер же ми переконались: у цьому прогресивному починанні англійці досягли чималих успіхів, що треба обов'язково врахувати радянським командам. Адже раніше ця риса була властива тільки їм. Тепер вона поширилась на чимало команд світу, в тому числі і на англійські.

По-друге, ми побачили принципово нову атлетичну гру. Англійці грають дуже різко. Спостерігаючи матч між «Астон Віллою» і «Арсеналом», ми дивувались, як гравці при такій манері боротьби не травмують один одного і залишають поле цілими і неушкодженими. Почали пильніше придивлятись. А потім і на собі випробували цей стиль. Але жоден з нас не зазнав ніяких травм. І тут ми зрозуміли, в чому справа. У англійців різка, часом зовні безжалісна гра тому не приводить до прикрих наслідків, що вони йдуть не на футболіста, а на м'яч, – і тільки. Предметом опіки стає не стільки суперник, скільки м'яч. Це дуже важливо і відкриває нові можливості для атлетичної боротьби на полі. Цей атлетизм в минулому був характерний для ЦСКА. Але його гравці припускали чимало грубощів, тому такий стиль був різко засуджений в радянських футбольних колах. Англійці ж розв'язали цю проблему по-новому.

Сподобалась нам і підстраховка воротаря. У нас можна побачити, як у скрутному становищі хтось із захисників встигає стати на ворота, коли воротар залишає їх, щоб перетнути шлях м'ячу. У англійців на ворота стають кілька чоловік, утворюється жива стіна, пробити яку важко. Самовідданість – ось що допомагає британським футболістам захищати свої ворготa навіть тоді, коли ситуація безнадійно програна. Але нам не сподобалось, що прагнучи забити гол, вони дозволяють собі грубі напади на воротаря. Вони звикли заштовхувати його в сітку, як м'яч. Спробували гравці «Евертона» зробити таке і з Борисом Разинським, нашим новим воротарем, який переїхав у Київ з Москви.

По-новому грають і захисники англійських команд. Загалом користуючись послугами бразільської системи, вони і тут проявили себе самостійними інтерпретаторами. Так, наприклад, їхній захисник, оволодівши м'ячем, рішуче йде вперед і бере

участь в атаці, починаючи або розвиваючи її. Він не боїться залишити свою зону, бо його надійно підстраховують. Партнер по захисту негайно перекриває спорожнілу зону, а один з півзахисників відтягується назад. Такі систематичні рейди часто ставлять суперника у важке становище, бо англійський напад здобуває кількісну перевагу. І треба заздалегідь передбачити такий варіант (рейд захисників), щоб виділити нові сили для опіки. В усякому разі, ми спочатку не знали, хто повинен взяти на себе боротьбу з захисником, тим більше, що вони йшли вперед з обох країв. Гадаю, що це цікава новина.

Треба осмислити і дії крайніх нападаючих. Справа в тому, що вони, так би мовити, б'ють безприцільно. Прорвавшись до лицевої лінії, крайній нападаючий навішує м'яч на штрафний майданчик. Він розраховує не стільки на комбінацію, скільки на вміння товаришів добре грати головою. В цей момент, коли він навішує м'яч, на ворота суперника мчать всі вільні гравці. Але я не певен, що така гра крайніх є творчою знахідкою. Інша справа – гра головою. Навчитись це робити так, як англійці навчились – безумовно варто і навіть конче необхідно.

Одне слово, поїздка в Англію стане нам в пригоді. Звичайно, неприємно повертатись на Батьківщину з програшами. Але я певен, що ми можемо і будемо успішно змагатись з англійцями. Для цього потрібно лише одне: рівні умови. Адже і в невигідних умовах ми довели островитянам, що перевершуємо їх і в техніці, і в комбінаційній майстерності.

22

А вдома нас чекала радісна подія – вручення золотих медалей. Прекрасний Жовтневий палац був переповнений ще задовго до початку цієї церемонії. Заступник голови президії Федерації футбола України письменник Любомир Дмитерко теплими і сердечними словами малює шлях нашого сходження на найвищий щабель в радянському футболі, висловлює глибоку подяку від громадськості всієї республіки за спортивний подвиг.

А потім на авансцену виходить голова президії Федерації футбола СРСР Валентин Гранаткін. Один за одним до нього наближаються гравці «Динамо». Вони одержують дипломи і золоті медалі. А я дивлюсь на них, і на думку спливають епізоди незабутніх футбольних баталій. Мені здається, боротьба ще продовжується, а цей радісний вечір – лише короткий відпочинок, після якого хлопці знову переодягнуться в «бойову форму» і скажуть:

– Ну, мерщій на розминку.

Ось одержують медалі наш воротар Олег Макаров, захисник Микола Кольцов, який швидко злився з новим колективом. Далі йде за нагородою Володимир Щегольков. Він навіть зараз неквапно наближається до Гранаткіна. Абсолютний спокій і врівноваженість – ось його кращі риси. Але ніхто не знає, чого коштує йому зовнішній спокій, без якого центральний захисник не може стати надійним керівником оборони.

Медаль у руках Анатолія Сучкова. Він щасливо посміхається і одразу стає схожим на французького кіноактора Жана Маре. Але навряд чи зміг би той улюбленець публіки проявити таку мужність, яку не раз демонстрував на полі наш Анатолій. Я пригадую, як в одному матчі він підставив під удар ногу і… Ні, не хочеться думати про це сьогодні.

А ось на сцені і Володимир Ануфрієнко – високий, кудлатий, чомусь надто суворий. Він зростав на моїх очах. Колись губився на полі. Поступово став універсалом. В захист – будь ласка! В півзахист – теж можна!

Тепер підходить до Гранаткіна Василь Турянчик – герой «торпедівського» матчу. Він ще не раз примусить говорити про себе. Адже завжди, коли команді скрутно, Василь рішуче йде вперед і… виручає.

Йосип Сабо – його партнер, партнер Лобановського, мій партнер. Наймолодший серед нас, можливо, і найперспективніший. Хтось сказав про нього – півзахисник нового типу. Це правда.

А ось поспішає і веселий Олег Базилевич. Він звик поспішати. Здається в нього стільки швидкості в кожному русі, що її вистачить на двох футболістів. Недарма ж кажуть – «реактивний Базилевич». Він майстер загострень. Я б сказав, і «майстер» характеру – завжди веселий, життєрадісний.

Віктор Серебреников не приховує посмішки. Очевидно тому, що радість завжди вирує в ньому. Він виніс на собі в сезоні найбільше навантаження, бо пропустив тільки один матч. У 29 інших бився за перемогу з усіх сил.

Гранаткін тисне руку нашому капітанові. Каневський солідно відповідає тим же. Чудовий форвард, найкращий наш снайпер! 18 голів на його цьогорічному рахунку. Все робить для команди. Валентин Трояновський приймає медаль і поспішає на місце. Він любить залишатись у тіні. «Валет» – так ми звемо його – трудівник, яких не часто зустрінеш. Наш стратег, наш всюдисущий форвард, який може виручити навіть захисника, його «вузька» ділянка – все поле. У Лобановського одразу підвищується настрій, коли Трояновський бере участь у грі.

– О, Валет! – захоплено вигукує він. – Валет усе вміє. Розумієте – все!

А сам Лобановський! Він одержує медаль під бурхливі оплески всього залу. Це й зрозуміло. Віртуозне володіння м'ячем, бездоганне виконання кутових і штрафних ударів. Переважна більшість голів забита з його допомогою і участю. Лобановського нерідко опікають двоє-троє суперників. Але все дарма!

Андрій Біба! Гол тбілісцям, пам'ятаєте? Рідкісний по красі удар і… два очка. Взагалі, який гол вважати нам «золотим»? Гол Василя? А може, цей гол Біби? Адже кожен з них – крапля золота в нашу спільну чашу.

Один за одним проходять по сцені мої товариші, мої друзі. І серце повниться гордістю за них, за нашу команду. Минуть роки, але цей склад київського «Динамо» ще довго згадуватиметься болільникам, аматорам футбола!

23

Минають дні, тижні. Вже відсвяткували ми одруження Базилевича, присвоєння звання заслуженого майстра спорту Олегу Макарову. Наші керівники стали заслуженими тренерами. Хлопці повернулись до навчання і праці. Почались звичайні будні команди: футбол на снігу, акробатика, плавання, легка і важка атлетика. Частина команди тренується в складі збірної СРСР, готуючись до поїздки в Чілі на першість світу. Закипіла робота і в Москві, і в Києві. Адже нелегко буде нам у новому сезоні. Проти чемпіонів усі команди грають з подвоєною енергією. Але я вірю в наш колектив. Він молодий, працьовитий, дружний. У команди непогані резерви – наші юніори. Можливо, спортивне щастя ще не раз посміхнеться нам. А це повинно трапитись, бо ми продовжуємо наполегливо штурмувати висоти спортивної майстерності. Попрацювати, природно, є над чим, як завжди є чому вчитись. У нас є ще чимало недоліків. Ми знаємо їх і прагнемо усунути. В цій самокритичності – запорука дальшого прогресу.

Пережили ми наприкінці такого славного для нас сезону і кілька неприємних хвилин – прощалися з ветеранами і тими, хто не підійшов для «Динамо». Дуже сердечно проводили ми Володимира Єрохіна, який зробив стільки хорошого для нашої команди. Шкода, що спортивна форма не дозволила йому бути серед нас, коли ми завойовували золоті медалі, йому не вистачило одного сезону. По-товариському попрощалися ми і з Каштановим, Клюєвим, Меншиковим. Що ж, вони молоді гравці, в них ще все попереду. При серйозній роботі над собою ці юнаки можуть ще стати добрими футболістами.

… Здається, я сказав усе, що хотів. Звичайно, я не міг перелічити всі країни, де побував, і всі матчі, в яких брав участь. Перших, мабуть, уже десятки, других – сотні. На жаль, пам'ять не зберігає все без винятку. В ній залишається тільки те, що справило найбільше враження. Тому я розповів лише про окремі етапи свого спортивного життя. Хай дарують мені читачі, що, назвавши свою книгу «На футбольних меридіанах» і, отже, маючи намір в основному розповісти тільки про цікаві футбольні подорожі, я немало сторінок присвятив техніці і тактиці футбола, грі півзахисника. Мені здається, що так і треба було зробити, бо всяка книга, в тому числі і моя, повинна давати підростаючому поколінню спортсменів якусь конкретну користь.

Зараз, коли я дописую ці рядки, вже починається черговий футбольний сезон. В мене знову мало часу. Тренування, навчання

в інституті, робота з молодим поповненням команди, численні виступи на підприємствах Києва і зустрічі з трудящими – все це до кінця заповнює робочий день. А хочеться ще й почитати, і театр відвідати, пограти з сином Андрійком. Тому я радий, що встиг закінчити свої нотатки ще до того, як м'яч знову рушив у піврічну подорож.

Новий сезон буде нелегким. Структура розиграшу першості країни знову зазнала змін. Тепер у фіналі зараховуватимуться лише ті очка, які здобуті в попередніх іграх у інших учасників фіналу. Отже, радянський футбол збагачується ще однією новиною – стратегією. Тепер треба так маневрувати своїми силами, щоб перемагати саме в тих зустрічах, які можуть вплинути на кінцевий результат у фіналі. Там уже не десять команд з двадцяти двох боротимуться за титул чемпіона, а дванадцять. Отже, з кожним роком усе важче. Та це й добре. Так цікавіше.

Але час кінчати, хоч хотілося б ще й ще говорити про події року, який став золотим для нашої команди. Такий фініш – мрія кожного футболіста. Нам же ще дуже радісно й тому, що ми завоювали звання чемпіонів у рік, коли відбувся історичний XXII з'їзд Комуністичної партії, коли був покладений початок безпосередньому будівництву комунізму. І яке ж то чудове почуття, коли успіхи всієї країни доповнюються твоїми особистими! Ні, цього року мені, як і моїм товаришам, ніколи не забути.

… Зараз навколо мого стола кружляє синок. Він – моя найбільша радість у 1961 році. За рік життя малятко навчилося ходити і… одним ударом розбивати скляні речі. Поки що це його улюблене заняття. Але мине час, стане на ноги мій Андрійко. Ким же ти тоді будеш, синку? Чи любитимеш футбол, як я, чи гратимеш на великому зеленому полі? Мені дуже хотілося б повторитись у тобі, хотілося б, щоб колись диктори оголошували перед матчем: «… під номером п'ять – Андрій Войнов», як це зараз роблять, коли на поле виходить Володимир Федотов – син покійного класика радянського футбола Григорія Федотова. Чому б і тобі, Андрійку, не піти по слідах батька!

А втім, я не знаю, чи станеш і ти футболістом. Та це, власне, не так уже й важливо. Куди приємніше те, що я вже напевно знаю сьогодні – ти житимеш при комунізмі. Ти побачиш те, про що людство мріяло віками. Ось в чому твоє головне щастя!..

А поки що, хлопчику, набирайся сил! Мені теж треба потурбуватись про це. Все ж – тридцять один… в такому віці слід пильно стежити за собою, якщо хочеш ще пограти. А я не збираюсь складати зброї.

… Останні рядки, останні речення. На душі і хороше і трохи сумно. Добре, що завершена робота над книгою. Сумно, що настав кінець розмови з читачем, в якій я висловив усе, що думаю, чим жив так багато років. Вдалася мені книга чи ні – про це вже судити іншим. Скажу тільки одне: я був би надзвичайно радий, якби вона хоч чимось допомогла нашим молодим футболістам.

1961-1962 рр.